

PROPONTICA

— Uluslararası Propontis Arkeoloji Dergisi —
International Journal of Propontic Archaeology

Cilt / Volume: 1 Sayı / Number: 1 Yıl / Year: 2023 Mart / March

e-ISSN: 2980-132X

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

PROPONTICA

ULUSLARARASI PROPONTİS ARKEOLOJİSİ
DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF PROPONTIC
ARCHAEOLOGY

e-ISSN: 2980-132X

Volume/Cilt: 1 Issue/Sayı: 1

Mart/March 2023

Samsun

PROPONTICA
Uluslararası Propontis Arkeoloji
Dergisi

PROPONTICA
International Journal Of
Propontic Archaeology

Amaç ve Kapsam

Antik Çağ'da Marmara Denizi'nin isminden esinlenerek Marmara Denizi (=Propontis) Propontica olarak adlandırdığımız dergimizin amacı, ağırlıklı olarak Marmara Denizi (=Propontis) olmak üzere Trakya, Akdeniz ve Karadeniz kültürlerinin Prehistorik Çağlardan Geç Antik Çağ sonuna kadar olan zaman dilimini konu alan; Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Sualtı Arkeolojisi, Eski Çağ Dilleri ve Kültürleri, Eskiçağ Tarihi, Erken Hristiyanlık ve Bizans Sanatı, Numismatik, Antropoloji, Arkeometri ve Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım alanlarında yazılmış özgün sonuçlar içeren bilimsel makaleleri akademi dünyasının ilgisine sunmaktır.

Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi, Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmakta olup Türkçe ve İngilizce yazılmış, alanına yenilik getiren, özgün ve nitelikli, kendi alanında bir boşluğu dolduracak, yeni yaklaşımlar ya da öneriler sunan, bilimsel bir yöntemle ele alınan çalışmalara veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni görüşler sunan makalelere yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir.

Aim and Scope

The International Journal of Propontic Archeology, deriving its name from the Sea of Marmara (Propontis), aims to bring scientific articles to the attention of the academic sphere whose focus will mainly be on the cultures around the Sea of Marmara together with others from the Thrace, Mediterranean and the Black Sea basins. To do so, it welcomes any paper written on the subjects of Protohistory, Classical Archaeology, Underwater, Ancient Languages and Cultures, Ancient History, Early Christian and Byzantine Art, Numismatics, Anthropology, Archeometry and Protection and Preservation of Cultural Assets and spanning periodically from the Prehistoric Ages to the end of Late Antiquity.

The International Journal of Propontic Archeology is an international peer-reviewed journal that is published twice a year in March and September. It accepts original and qualified articles, either written in Turkish or English, that promise to bring innovation to its field or fill a gap in its field, offer new approaches or recommendations, evaluate studies addressed with a scientific method or offer new insights into previously published studies.

Articles are published in Turkish and English.

**PROPONTICA
ULUSLARARASI PROPONTIS
ARKEOLOJİ DERGİSİ**

e-ISSN: 2980-132X
2023 Cilt: 1 Sayı: 1

**Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Adına Sahibi /**

Owner on behalf of
Ondokuz Mayıs University
Prof. Dr. Yavuz ÜNAL
Rektör/Rector

Baş Editör/Chief Editor
Prof. Dr. Vedat KELEŞ

Editörler/Editors

Prof. Dr. Askold IVANTCHIK
Doç. Dr. Kasım OYARÇIN
Doç. Dr. Hasan KASAPOĞLU
Arş. Gör. Dr. Alper YILMAZ
Dr. Büşra Elif KASAPOĞLU
Arş. Gör. Soner ÖZMEN
Arş. Gör. Zeynep YILMAZ

**PROPONTICA
INTERNATIONAL JOURNAL OF
PROPONTIC ARCHAEOLOGY**

e-ISSN: 2980-132X
2023 Volume: 1 Issue: 1

**İngilizce Dil Editörleri /
English Language Editors**

Doç. Dr. Hazar KABA
Öğr. Gör. Birol KURT

**Türkçe Dil Editörü /
Turkish Language Editor**

Doç. Dr. Ömer SARAÇ

Mizanpaj/Layout

OMÜ Yayın Koordinatörlüğü

Mizanpaj Editörü/Layout Editors

Özlem TEKİNER

Kapak Tasarımı/Cover Design

Hasan ÖZTÜRK

Kapak Görseli/Cover Image

Parion'dan Bir Mezar Steli

**Yayın Yeri ve Tarihi/Publication Place
and Date**

Samsun, Mart/March 2023

Yazışma Adresi/Corresponding Address

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Kurupelit Kampüsü, Atakum/SAMSUN

Tel: 0 (362) 312 19 19 **Fax:** 0 (362) 457 60 81

e-mail: proponticajournal@omu.edu.tr

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/propontica>

Yayın Yeri ve Tarihi/Publication Place and Date: Samsun, Mart/March 2023

Dergide yayınlanan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlara aittir. Yazılar, yayıncı kuruluşun izni olmadan kısmen veya tamamen bir başka yerde yayınlanamaz.

**YAYIN VE DANIŐMA KURULU/
PUBLICATION AND ADVISORY BOARD**

- Prof. Dr. Ahmet YARAŐ
Trakya Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ahmet Tolga TEK
Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Annalisa POLOSA
Sapienza Università di Roma/İTALYA
- Prof. Dr. Ayőe ÇAYLAK TÜRKER
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ayőe Emel ERTEN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/
TÜRKİYE
- Prof. Dr. Aytekin BÜYÜKÖZER
Selçuk Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Billur TEKKÖK KARAÖZ
Başkent Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Ceren ÜNAL Celal
Bayar Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN
Atatürk Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Charles Brian ROSE
University of Pennsylvania/ABD
- Prof. Dr. Dominique Selin TEZGÖR KASSAB
Bilkent Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Erdoőan ASLAN
Selçuk Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE
Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Felix PIRSON
Alman Arkeoloji Enstitüsü/TÜRKİYE
- Prof. Dr. François de CALLATAY
Royal Library of Belgium/BELÇİKA
- Prof. Dr. Gürcan POLAT
Ege Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Halime HÜRYILMAZ
Hacettepe Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. İbrahim Hakan MERT
Uludaő Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Kaan İREN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Koray KONUK
Université Bordeaux Montaigne/FRANSA
- Prof. Dr. Marijana RICL
University of Belgrade/SIRBİSTAN
- Prof. Dr. Mehmet NeziH AYTAÇLAR
Ege Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĐAN
İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mehmet TEKOCAK
Selçuk Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Michel AMANDRY
Bibliothèque Nationale de France/FRANSA
- Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Mustafa ŐAHİN
Uludaő Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Nurettin ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE
- Prof. Dr. Owen DOONAN
California State University/ABD
- Prof. Dr. Reyhan KÖRPE
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE
- Prof. Dr. Rüstem ASLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE
- Prof. Dr. Selene PSOMA
National and Kapodistrian University of
Athens/YUNANİSTAN
- Prof. Dr. Őengül AYDINGÜN
Kocaeli Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Turan TAKAOĐLU
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/
TÜRKİYE
- Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP
Anadolu Üniversitesi/TÜRKİYE

- Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN
Ankara Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Dr. Zeynep ERDEM
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi/
TÜRKİYE
- Prof. Dr. Zeynep Sencan ALTINOLUK
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE
- Prof. Andreas KULZER Austrian
Academy of Sciences/AVUSTURYA
- Doç. Dr. Ahmet BİLİR
Düzce Üniversitesi/TÜRKİYE
- Doç. Dr. Akın TEMÜR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE
- Doç. Dr. Aliye EROL
İstanbul Üniversitesi/TÜRKİYE
- Assocentury Prof. Andrei GANDILA
University of Alabama/ABD
- Doç. Dr. Atıla TÜRKER
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE
- Doç. Dr. Davut KAPLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE
- Doç. Dr. Ergün KARACA
Trakya Üniversitesi/TÜRKİYE
- Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ
Karabük Üniversitesi/TÜRKİYE
- Assocentury Prof. Franck PRETEUX
Université Paris-Sorbonne/FRANSA
- Doç. Dr. Göksel SAZCI
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/TÜRKİYE
- Doç. Dr. Hüseyin KÖKER
Süleyman Demirel Üniversitesi/TÜRKİYE
- Assocentury Prof. Martin GYUZELEV
Assen Zlatarov University/BULGARİSTAN
- Doç. Dr. Mustafa Tolga ÇIRAK
Hitit Üniversitesi/TÜRKİYE
- Doç. Dr. Okay PEKŞEN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE
- Assocentury Prof. Roman STOYANOV
HSE University/RUSYA
- Assocentury Prof. Tosho SPIRIDONOV
Bulgarian Academy of Sciences/BULGARİSTAN
- Doç. Dr. Yasemin POLAT
Ege Üniversitesi/TÜRKİYE
- Doç. Dr. Yavuz YEĞİN
Ardahan Üniversitesi/TÜRKİYE
- Dr. Öğr. Üyesi Ayla BAŞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi/TÜRKİYE
- Dr. Öğr. Üyesi Erdiç BURULDAĞ
Çankırı Karatekin Üniversitesi/TÜRKİYE
- Assist. Prof. Petya ILIEVA
Institute for Balkan Studies and Center of
Thracology Bulgarian Academy of Sciences/
BULGARİSTAN
- Dr. Aneurin ELLIS-EVANS
Oxford University/BİRLEŞİK KRALLIK
- Dr. Dora KATSONOPOULOU
Cornell University/ABD
- Dr. Eleni LIANTA
University of Oxford/BİRLEŞİK KRALLIK
- Dr. Hubertus MANDERSCHIED
Bağımsız Araştırmacı/ALMANYA
- Dr. Klaus BELKE
Austrian Academy of Sciences/AVUSTURYA
- Dr. Mikhail TRIESTER
Berlin Frei University/ALMANYA
- Dr. Murat ÖZYILDIRIM
Mersin Üniversitesi/TÜRKİYE
- Dr. Nicholas J. MOLINARI
Salve Regina University/ABD
- Dr. Vladimir STOLBA
Staatliche Museen zu Berlin/ALMANYA
- Antonio CORSO
Society for Messenian Archaeological Studies/
YUNANİSTAN

**SAYI HAKEMLERİ/
REFEREES OF THE ISSUE**

Prof. Dr. Cevat BAŞARAN
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Erhan ÖZTEPE
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Ertekin Mustafa DOKSANALTI
Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Murat KEÇİŞ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Zeynep ÇİZMELİ ÖĞÜN
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Zeliha DEMİREL GÖKALP
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan ALKAÇ
Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Ersin ÇELİKBAŞ
Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin KÖKER
Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Volkan YILDIZ
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Doç. Dr. Zeynep ÇAKMAKÇI
Dokuz Eylül Üniversitesi

Assocentury Prof. Roman STOYANOV
HSE University

EDİTÖRDEN

Çanakkale; stratejik önemi, tarihi, kültürü ve sosyal değerleriyle kadim Anadolu kültürünün en önemli halkalarından biridir. Bu zengin tarih ve kahramanlık kokan topraklarda Parion kazıları olarak 2005 yılında başlayan serüvenimiz Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi ve İÇDAŞ AŞ'nin katkılarıyla geçen 18 yıl içerisinde interdisipliner çalışma sistemi, alt yapısı ve yetişmiş kaliteli insan gücüyle günümüzde ülkemizin en üretken bilimsel çalışmalarından birine dönüşmüştür.

Bu bilimsel üretkenliğin en önemli halkalarından biri de ilk sayısını bilim dünyasına sunacağımız “Propontica” dergisidir. Ağırlıklı olarak Propontis (= Marmara Denizi) çevresi olmak üzere Trakya, Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinde yer alan kültürlerle ait arkeoloji, kültürel miras, arkeometri, kültür varlıklarını koruma, antropoloji, numismatik ve eski çağ tarihi konularında özgün çalışmaları kabul edeceğimiz Propontica dergisinin, alanında yerli ve yabancı saygın bilim insanlarından oluşan yayın kurulu ve editörleri, bilimsel kriterlerden ödün vermeyen ilkesel bakışı ve çok titiz bir şekilde işletilen kör hakemlik sistemi ile alanına ciddi bir katkı sağlayacağına ve her sayıda artan bir çalışma sayısına ulaşacağına yürekten inanıyoruz.

Disiplinli bir ekip çalışmasıyla ilk sayısını yayınlayacağımız Propontica dergisinin yayın aşamasına gelmesinde büyük katkıları olan editörlerimize, yayın kurulumuza, ilk sayımıza değerli çalışmalarıyla katkı sunan yerli ve yabancı bilim insanlarına ve yoğun mesaieleri arasında bile dergimize gönderilen çalışmaları titizlikle değerlendiren hakemlerimize sonsuz teşekkürler.

Propontica dergisi olarak her biri alanına katkı sunacak özgün çalışmalar ile nice sayılara ulaşmak umudu ve kararlılığıyla...

Prof. Dr. Vedat KELEŞ

Editör

FROM THE EDITOR

Çanakkale is one of the most important links of ancient Anatolian culture with its strategic importance, history, culture, and social values. Our adventure, which started in 2005 with Parion excavations in this rich, historical, and heroic land, has turned into one of the most productive scientific studies of today's Türkiye with its interdisciplinary working system, infrastructure, and trained and qualified workforce thanks to the contributions of the Ministry of Culture and Tourism General Directorate of Cultural Heritage and Museums, Turkish Historical Society, Ondokuz Mayıs University and İÇDAŞ AŞ in the last 18 years.

The journal "Propontica" constitutes a most critical aspect of this scientific productivity. Its first issue will soon be presented to the scientific world. We will accept original studies on archaeology, cultural heritage, archaeometry, cultural heritage conservation, anthropology, numismatics, and ancient history of the cultures in Thrace, the Mediterranean, and the Black Sea regions, mainly around Propontis (= Marmara Sea). We sincerely believe that it will make a serious contribution to the field and will reach an increasing number of studies in each issue with its editorial board and editors consisting of respected local and foreign scientists in the field, its principled approach that does not compromise scientific criteria, and meticulous blind refereeing system.

Endless thanks to our editors and editorial board, who contributed significantly to the publication of the first issue of Propontica with disciplined teamwork; to the Turkish and international scientists who contributed to our first issue with their invaluable studies; and to our referees who meticulously evaluated the studies even during their busy work hours.

With the hope and determination to publish many more issues with original studies, each to contribute to the field...

Prof. Dr. Vedat KELEŞ
Editor

İÇİNDEKİLER

Araştırma Makalesi/Research Article

The Bronze Sculptor of Portraits Theodoros of Parion..... 1-6

Bronz Portre Heykeltıraşı Parionlu Theodoros

Antonio CORSO

Tunay Demran Koleksiyonu'ndan Nadir Bir Sikke: Selanik İmparatoru (1237-1242)/Despot (1242-1244) Ioannes Komnenos Doukas Dönemine Ait Billon Aspron Trakhy..... 7-22

A Rare Coin from Tunay Demran Collection: Billon Aspron Trakhy from the Period of the Emperor of Thessaloniki (1237-1242)/Despot (1242-1244) Ioannes Komnenos Doukas

Ceren ÜNAL, Kayahan ACAR

Geleneksel Roma Hamamları İçerisinde Smintheion Hamam Yapılarının Önemi.....23-46

The Significance of Smintheion Bath Structures in Traditional Roman Baths

Davut KAPLAN

Knidian Amphorae of the 4th – Early 3rd Centuries BC From the Maeotian Necropoleis of the Kuban 47-82

Kuban'ın Maeotis Nekropollerinden MÖ 4. - Erken 3. Yüzyılın Başlarına Ait Knidos Amphoraları

Elena V. KUZNETSOVA, Sergey Yu. MONAKHOV

Knidos Küçük Tiyatro Batısından Ele Geçen Pişirme Kapları 83-105

Cooking Utensils Found From the West of Knidos Small Theater

Songül SÖZEL

PROPONTICA
Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi
International Journal of Propontic Archaeology

e-ISSN: 2980-132X, **PROPONTICA**, March 2023, 1 (1): 1-6

The Bronze Sculptor of Portraits Theodoros of Parion

Bronz Portre Heykeltıraşı Parionlu Theodoros

Antonio CORSO¹

¹Society for Messenian Archaeological Studies
• antonicorso@hotmail.com • ORCID > 0000-0002-8090-4274

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 21 Ekim/October 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19 Aralık/December 2022

Yıl/Year: 2023 | **Cilt – Volume:** 1 | **Sayı – Issue:** 1 | **Sayfa / Pages:** 1-6

Atıf/Cite as: Corso, A. "The Bronze Sculptor of Portraits Theodoros of Parion"
International Journal of Propontic Archaeology, 1 (1), March 2023: 1-6.

THE BRONZE SCULPTOR OF PORTRAITS, THEUDOROS OF PARION

ABSTRACT

This note collects all the available evidence concerning the bronze sculptor Theodoros of Parion and suggests a possible explanation of the close links of Parion to Rhodes during the middle Hellenistic times. It suggests, in particular, that he became the pupil of Timocharis of Eleutherna because these two sculptors signed three bronze statues together at Knidos, and Timocharis was older than Theodoros. Under the guidance of Timocharis, Theodoros must have specialized in portrait statues made in bronze. Then he must have settled on Rhodes because we have three other signatures of portrait bronze statues by him from the Acropolis of Rhodes as well as from the sanctuary of Athena at Lindos. These inscriptions allow fixing the period of activity of Theodoros between 250 and 220 BC. The long presence of this sculptor from Parion on Rhodes may have acted as a sort of bridge between the two poleis. That would explain why the Rhodian Alcetas from Camirus went to Parion and physically loved Praxiteles' statue of Eros set up at Parion in the early 2nd century BC. Equally, the early appearance of a variation of Praxiteles' Eros of Parion in the necropolis of Rhodes may be indebted to the close links established between Parion and Rhodes. The four inscriptions with signatures of this bronze sculptor are duly reported in this article, translations are provided as well as a bibliography. It is hoped that this article will increase the interest of scholars on a forgotten sculptor who according to those inscriptions contributed a lot to the flourishing of bronze sculpture of portraits in the Knidian/Rhodian region.

Keywords: Theodoros, Parion, Knidos, Rhodes, Lindos.

BRONZ PORTRE HEYKELTIRAŞI PARIONLU THEUDOROS

ÖZ

Bu not, Parionlu bronz heykeltıraş Theodoros ile ilgili mevcut tüm kanıtları bir araya getirmekte ve Parion'un Hellenistik Dönem ortalarında Rodos ile sahip olduğu yakın ilişkilerine dair olası bir açıklama önermektedir. Özellikle de, Timocharis'in Theodoros'a göre daha yaşlı olduğunu, Theodoros'un Eleuthernalı Timocharis'in öğrencisi olduğunu ve bahsi geçen bu iki heykeltıraşın Knidos'ta üç bronz heykele birlikte imza attıklarını öne sürmektedir. Theodoros, Timocharis'in rehberliğinde bronzdan imal edilmiş portre heykelleri konusunda uzmanlaşmış olmalıdır. Daha sonra Rodos'a yerleşmiş olmalıdır bunun sebebi olarak da Ro-

dos Akropolü'nde ve Lindos'ta yer alan Athena kutsal alanında onun tarafından yapılmış üç bronz portre heykelinde daha imzasının bulunması gösterilmektedir. Bu yazıtlar Theodoros'un aktif faaliyet dönemini MÖ 250 ile 220 yılları arasında saptamaya olanak tanımaktadır. Parionlu bu heykeltıraşın Rodos'taki uzun süreli varlığı, iki poleis arasında bir tür köprü görevi görmüş olabilir. Bu, Rodoslu (Camirus) Alketas'ın neden Parion'a gittiğini ve MÖ 2. yüzyılın başlarında Parion'da dikilen Praksiteles'in Eros heykeliyle fiziksel olarak aşk yaşadığını açıklamaktadır. Aynı şekilde, Praksiteles'e ait Parion'daki Eros heykelinin erken bir varyasyonunun da Rodos nekropolünde ortaya çıkması, Parion ile Rodos arasında kurulan yakın bağlar nedeniyle gerçekleşmiş olabilir. Bronz heykeltıraşın imzasını taşıyan bu dört yazıt makalede usulüne uygun biçimde nakledilmiş, çevirileri ve kaynakçaları aktarılmıştır. Bu makalenin Knidos/Rodos bölgesinde bronz portre heykeltıraşçılığının gelişmesinde çokça katkıları bulunan unutulmuş bir heykeltıraş hakkında araştırmacıların ilgisini artıracakları umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Theodoros, Parion, Knidos, Rhodes, Lindos.

From the early classical period, Parion was adorned with statues by important masters. Already in the early 5th century BC, a bronze statue of Herakles by Hegeias was set up in this centre of the Propontis region^[1]. In the middle of the 4th century BC, a marble statue of Eros by Praxiteles was erected in the town^[2]. Probably in the same period, Euphranor's bronze statue of Paris, the mythical Trojan hero who supposedly gave his name to the *polis*, was placed in the *agora* of Parion near the supposed tomb of Paris, and sacrifices and festivals were held in his honour^[3]. Finally, the monumental altar for Artemis and Apollo Actaios by Hermokreon was dedicated^[4]. Representations of this altar on coins suggest a date in the late 4th century BC. Probably, it emulated the late classical altar of Artemis at Ephesos^[5].

Thus, the monumental cityscape of Parion in the 3rd century BC must have encouraged a brilliant young man of this *polis* to begin his career as a sculptor. Four signatures of Theodoros survive on the bases of bronze portrait statues. The chronologically first signature is found on a base from Knidos which supported three lost portrait bronze statues. The inscription on this base is the following:

[1] Pliny, 34, 78: DNO 2014, 1, 472, no. 554.

[2] Pliny, 36, 22: Corso 2021, 342.

[3] Pliny, 34, 77; Athenagoras, 26, 3-5; Nicetas Choniates, De statuis 2.5; Corso 2020, 355-360.

[4] Frisch 1983, 89-90, nos. 101-102 a-e; DNO 2014, 5, 431-432, nos. 4040-4041; Keleş 2018, 179-187.

[5] About this altar, see Muss - Bammer 2001.

Ἰ [Ερμόφαντος] -----

ἸΙ Στρα[τα---] Ἐρμο[φάν]του

ἸΙΙ Θε----- Ἐρμο[φάντου]

ἸV [Α]πολλόδωρος Ἐρμοφάντου τὸν πατέρα καὶ τοὺς ἀδελφοὺς θεοῖς.

ἸV [Τι]μόχαρις Ἐλευθερναῖος ἐποίησεν.

ἸV Ἰ Θεόδωρος Π[αριανὸς ἐποίησεν].

“Hermophantos son of... Strat... son of Hermophantos The... son of Hermophantos. Apollodoros son of Hermophantos dedicated (scil.: the statues) of his father and of his brothers to the gods. Timocharis of Eleutherna made (scil.: the statues). Theodoros of Parion made (scil.: the statues).”¹⁶¹

Thus the Cretan bronze sculptor Timocharis and Theodoros worked together on three bronze statues of a father and two sons, dedicated by the brother of the latter. Since Timocharis was older than Theodoros¹⁷¹, Timocharis was likely the main master and Theodoros was his pupil. Since Timocharis’ oeuvre is concentrated in the area of the Southern Sporades (Rhodes, Lindos, Karpathos and Astypalaia) as well as at Knidos and Sidon, Theodoros likely learned the job of the bronze sculptor at his workshop in this area.

Theodoros must have inherited from his master a close relationship with private patrons of bronze portrait statues at Rhodes and Lindos because his other three surviving signatures are found on bases from these two centres. One of these three bases has been found west of the Acropolis of Rhodes:

“Τίμαρχον Ἀνταγόρα

θεοῖς.

Μυτίων Αἰνήτορος,

Λύσων Τιμαράτου,

Ἐξάκεστος Θρασυμήδους,

Ἀριστίων Ἱερομβρότου,

¹⁶¹ DNO 2014, 4, 475-476, no. 3269, with previous bibliography.

¹⁷¹ DNO 2014, 4, 475-487, nos. 3269-3281.

Ἐράτων Ῥοδοφώντος,
 Φιλοκρέων Δαμαγήτου,
 Κλεώνυμος Θευγόνου,
 Μενοίτιος Εὐφραγόρα,
 Ἴεροφάνης Ἴερομβρότου,
 Πολύρατος Θευγόνου.

Θεὺδωρος Παριανὸς ἐποί<η>σε’

“(Statue of) Timarchos son of Antagoras dedicated to the gods. Mytion son of Ainetor, Lyson son of Timaratos, Exakestos son of Thrasymedes, Aristion son of Ierombrotos, Eraton son of Rhodophon, Philokreon son of Damagetos, Kleonymos son of Theugonos, Menoitios son of Euphragoras, Ierophanes son of Ierombrotos, Polyaratos son of Theugonos (dedicated the statue). Theodoros of Parion made it”^[8].

Some of these dedicatees are known from other *testimonia*, were prominent citizens of Rhodes and flourished between 249 and 228 BC^[9], thus fixing the flourishing age of Theodoros between 250 and 220 BC. At that specific period, Rhodes was prided with one of the most important schools of sculptors of its time and experienced the setting up of many new statues^[10]; thus, it makes sense that a sculptor from Parion moved there in search of commissions of statues. The remaining two signatures of Theodoros are found on the bases of bronze portrait statues from Lindos. One of these two bases was found on the Acropolis of Lindos, north of the large portico and bears the following inscription:

Ἄλεξιων Ἀ[γη]σύλου [Ἀναξαγόρας καὶ

Φιλ]τίας Ἀρχοκράτευσ

Ἀναξαγόρας Ἀγησύλου ὑπὲ[ρ τοῦ αὐτοῦ ἀ]δελφοῦ Ἄλεξιωνο[ς καὶ] τῶν
 παιδιῶν τῶν [Ἀρχοκράτευσ Ἀ]ναξαγόρα καὶ Φιλτία.

Θεὺ[δωρος Παριαν]ὸς ἐποίησε’

“(Statues of) Alexion, son of Hagesylos (and) of Anaxagoras and Philtias, sons

[8] DNO 2014, 4, 677-678, no. 3463.

[9] DNO 2014, 4, 678.

[10] Bairami 2017.

of Archokrates. Anaxagoras son of Hagesilos (dedicated the statues) for his brother Alexion and for the children of Archokrates, Anaxagoras and Philtias. Theodoros of Parion made them.¹¹¹

The persons mentioned in the inscription are unknown but the *ductus* of the inscription suggests a date in the second half of the 3rd century BC. The last known signature of Theodoros has been read on a base which also comes from the Acropolis of Lindus and precisely at the north-west of the portico:

‘Νικολ-----

Ἀθα[να- - Λινδι-----]

Θεόδ[ωρος Παριανὸς ἐποίησε].

“Nicol... to Athena... Lindia... Theodoros of Parion made (scil.: the statue)”.

The *ductus* suggests a date around 230 BC. Nothing is known about the subject of the statue¹¹². Unfortunately, no one of the signed statues of Theodoros survives; thus, we have no idea of his style. The activity of Theodoros of Parion on Rhodes may have contributed to the establishment of close links between Rhodes and Parion.

This observation probably explains the fact that the Rhodian Alcetas from Kamiros – an early 2nd century BC member of a family whose exponents are recorded for holding the *demiourgia* and being public benefactors – loved Praxiteles’ Eros at Parion, leaving a mark of his sperm on the statue¹¹³. The example of the near Knidian Aphrodite, also by Praxiteles, which was the target of episodes of *agalmatophilía*¹¹⁴, may have set the example for a similar approach also to this statue of Eros.

Finally, these close ties between Parion and Rhodes explain the reception of the configuration of the Eros of Parion on Rhodes: a statuette in Parian marble from the cemetery of Rhodes (Rhodes, Archaeological Museum, no. E 498) still of the early 2nd century BC is in fact inspired by the Eros of Parion¹¹⁵. Theodoros may have acted as a bridge between these two poleis.

¹¹¹ DNO 2014, 4, 676-677, no. 3461.

¹¹² DNO 2014, 4, 677, no. 3462.

¹¹³ Pliny, 36, 22.

¹¹⁴ Corso 2007, 40-118.

¹¹⁵ Machaira 1998, 139, fig. 5.

The fact that bases signed by Theodoros have been found at Knidos and on Rhodes but not at Parion is probably to be explained with the consideration that Knidos and Rhodes experienced intense monumental policies in the late 3rd century BC^[16]. Thus, a talented sculptor from western Asia Minor may have thought that moving to this area would lead to a promising career.

Contribution Rates and Explanations:

1. Author(s) have stated that there is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the article.

REFERENCES

- Athenagoras, Athenagoras, Legatio Pro Christianis.
- Bairami 2017, Bairami, K., Large Scale Rhodian Sculpture of Hellenistic and Roman Times, Oxford.
- Bruns-Özgan 2015, Bruns-Özgan, Century, "Hellenistic Sculptures and Workshops of Knidos", La sculpture gréco-romaine en Asie Mineure. Synthèse et recherches récentes, (ed. S. Montel), 137-146.
- Corso 2007, Corso, A., The Art of Praxiteles II, Rome.
- Corso 2020, Corso, A., "The Bronze Statue of Paris by Euphranor", Sponde - Afieroma sti mnimi tou Giorgou Despini, (eds. A. Delivorrias et. al.), Athens, 355-360.
- Corso 2021, Corso, A., "Τέχνη του Πραξιτέλους / Οι όψιμες φάσεις της δραστηριότητάς του - The Art of Praxiteles/The late phases of his activity", Themata Archaialogias, 5 (3), 333-366.
- Frisch 1983, Frisch, P., Die Inschriften von Parion, Bonn.
- DNO 2014. 1, Der Neue Overbeck (DNO). Die antiken Schriftquellen zu den bildenden Künsten der Griechen. Band I: Frühzeit, Archaik, Frühklassik. Bildhauer und Maler von den Anfängen bis zum 5. Jh. v. Chr. DNO 1-719, (eds. S. Kansteiner et. al.), Berlin.
- DNO 2014. 4, Der Neue Overbeck (DNO). Die antiken Schriftquellen zu den bildenden Künsten der Griechen. Band IV: Spätklassik, Hellenismus. Maler des 4./3. Jhs. v. Chr., Bildhauer des 3./2. Jhs. v. Chr. DNO 2678-3582, (eds. S. Kansteiner et. al.), Berlin.
- Keleş 2018, Keleş, V., "Some observations on the altar of Hermokreon in Parion", Paros IV, Paros and its Colonies, (ed. D. Katsonopolou), Athens, 179-187.
- Machaira 1998, Machaira, V., "1 thematiki paragogi tis scholis tis Rhodou", Regional schools in Hellenistic Sculpture, (ed. O. Palagia - W. Coulson), Oxford, 137-148.
- Muss - Bammer 2001, Muss, U. - Bammer, A., Der Altar des Artemisions von Ephesos. Vienna.
- Nicetas Choniates, De statutis, 2. 5.
- Pliny, Pliny, Natural History.

^[16] See for Knidos, Bruns-Özgan 2015, 137-146 and for Rhodes, Bairami 2017, IV-XVIII.

PROPONTICA

Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi
International Journal of Propontic Archaeology

e-ISSN: 2980-132X, PROPONTICA, March 2023, 1 (1): 7-22

Tunay Demran Koleksiyonu'ndan Nadir Bir Sikke: Selanik İmparatoru (1237-1242) / Despot (1242-1244) İoannes Komnenos Doukas Dönemine Ait Billon Aspron Trakhy

A Rare Coin from Tunay Demran Collection:
Billon Aspron Trakhy from the Period of the Emperor
of Thessaloniki (1237-1242)/Despot (1242-1244) İoannes
Komnenos Doukas

Ceren ÜNAL¹, Kayahan ACAR²

¹Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarih Bölümü, Manisa
• cerenunalcbu@gmail.com • ORCID > 0000-0002-1563-735X

²Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Manisa
• kayaacar@yahoo.com • ORCID > 0000-0001-6451-2193

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 21 Ekim/October 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19 Aralık/December 2022

Yıl/Year: 2023 | Cilt – Volume: 1 | Sayı – Issue: 1 | Sayfa/Pages: 7-22

Atıf/Cite as: Ünal, C., Acar, K. " Tunay Demran Koleksiyonu'ndan Nadir Bir Sikke: Selanik İmparatoru (1237-1242)/Despot(1242-1244) İoannes Komnenos Doukas Dönemine Ait Billon Aspron Trakhy" Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi, 1 (1), Mart 2023: 7-22.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Ceren ÜNAL

TUNAY DEMRAN KOLEKSİYONU'NDAN NADİR BİR SİKKE: SELANİK İMPARATORU (1237-1242) / DESPOT (1242-1244) IOANNES KOMNENOS DOUKAS DÖNEMİNE AİT BILLON ASPRON TRAKHY

ÖZ

Tunay Demran Koleksiyonu'nda 370 adet Hellenistik, Roma İmparatorluğu, Roma Eyalet, Bizans, İslami ve Ortaçağ Avrupa sikkeleri yer almaktadır. Tunay Demran Koleksiyonu Batı Anadolu bölgesinde, özellikle Manisa ve çevresinde, bulunan sikke ve arkeolojik eserlerden oluşmaktadır.

Koleksiyonda yer alan Bizans İmparatorluğu dönemine ait bakır sikkeler içerisinde bir adet *billon aspron trakhy* dikkat çekmektedir. Selanik İmparatorluğu idarecilerinden Ioannes Komnenos Doukas'ın (1237–1242 imparator; 1242-1244 despotes) döneminde Thessaloniki darphanesinde basılan *billon aspron trakhy* döneminin nadir örneklerindedir. Batı Anadolu'da gerçekleştirilen kazı çalışmalarına ait bilimsel yayınlarında bu sikkenin benzer bir örneğine henüz rastlanmamıştır. Bu durum ise *billon aspron trakhy*'nin Thessaloniki ve çevresinde sirkülasyonda olması ile açıklanabilir. Dolayısıyla, koleksiyonda yer alan Batı Anadolu buluntusu *billon aspron trakhy*'nin bölgedeki varlığı oldukça ilginçtir. Batı Anadolu'ya 13. yüzyılda Balkanlarda ticaret yapan bir tüccar ya da bu bölgede bulunan bir askerinin vasıtasıyla geldiği düşünülmektedir.

Çalışmamızda, 13. yüzyılın ilk yarısındaki siyasi ve ekonomik gelişmeler eşliğinde Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan nadir sikke buluntusu *billon aspron trakhy* tanıtılacaktır. *Billon aspron trakhy*'nin tedavüle girmesini sağlayan idareci ve yönetim alanı hakkında bilgiler verilecek ve *billon aspron trakhy*'nin her iki yüzünde yer alan betimler ikonografik detaylarıyla incelenecektir. Koleksiyonda yer alan nadir sikke günümüze ulaşan örneklerinden farklı olarak yassı formdadır ve daha ağırdır. Çalışmamız kapsamında Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan Batı Anadolu buluntusu nadir *billon aspron trakhy* döneminin diğer örnekleriyle birlikte değerlendirilecek ve 13. yüzyılda bir prototip olarak üretildiği önerisi sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selanik, Bizans, Sikke, Özel Koleksiyon, Billon Aspron Trakhy.

A RARE COIN FROM TUNAY DEMRAN COLLECTION: BILLON ASPRON TRAKHY FROM THE PERIOD OF THE EMPEROR OF THESSALONIKI (1237-1242) / DESPOT (1242-1244) IOANNES KOMNENOS DOUKAS

ABSTRACT

Tunay Demran Collection includes 370 Hellenistic, Roman Imperial, Roman Provincial, Byzantine, Islamic, and Medieval European coins. The coins and archaeological artifacts in the Tunay Demran collection are the finds of the Western Anatolian region and consist of artifacts found in Manisa and its surroundings.

Among the coins of the Byzantine Empire period in the collection, a rare *billon aspron trachy* draws attention. The *billon aspron trachy* produced in the mint of Thessalonica during the reign of John Comnenus Ducas (1237-1242 emperor-1242-1244 despot), one of the rulers of the Empire of Thessalonica, is a rare example of the period. It is understood that a similar example has not yet been found in scientific publications about the excavations carried out in Western Anatolia. This can be explained by the fact that *billon aspron trachy* was in circulation in Thessalonica and its surroundings. Therefore, the presence of *billon aspron trachy*, the Western Anatolian find in the collection, is quite interesting. It is considered to have come to Western Anatolia through a merchant trading in the Balkans in the 13th century or a soldier in this region.

In our study, a rare *billon aspron trachy* find in the Tunay Demran Collection will be introduced in light of the political and economic developments in the first half of the 13th century. Information will be presented about the ruler and government area that enabled *billon aspron trachy* to be put into circulation. The depictions and iconographical details on both sides of the *billon aspron trachy* will be examined. The coin in the collection is flat and weighs much more, unlike the examples that have survived to the present day. The rare Western Anatolian finds in the collection will be evaluated together with other examples of the *billon aspron trachy* period. It will be proposed that a rare *billon aspron trachy*, which was researched and examined in our study, was minted as a prototype in the 13th century.

Keywords: Thessaloniki, Byzantine, Coin, Private Collection, Billon Aspron Trachy.

DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ VE BİZANS İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞI

Papa III. Innocentius'un, 1198 yılı Ağustos ayında, Kudüs'ün Müslümanların elinden alınması amacıyla başlattığı çağrı sonucu oluşan hareket Bizans İmparatorluğu'nun işgaline yönelmiştir. Papa'nın, doğuya yeni bir sefer düzenlenmesine dair çağrısı karşılık bulmuş ve Haçlı ordusunun Mısır'a gidebilmesi için gemilere ihtiyaç duyularak, Venedik Dükü Enrico Dandolo ile anlaşmaya varılmıştır. 1 Haziran 1202 tarihinden itibaren Avrupa'nın çeşitli merkezlerinden yola çıkan Haçlı orduları Venedik'te toplanmaya başlamışlardır^[1]. Fakat Venedik'te bir araya gelen Haçlı ordusunun Mısır'a gitmesi için gereken gemi nakliye ücretinin toplanamamasından dolayı sefer tarihi ertelenmek zorunda kalmıştır^[2]. Venedik Dükü Enrico Dandolo Haçlılardan eksik kalan miktarın ödenmesi karşılığında Macaristan'ın hakimiyetindeki Zara şehrinin ele geçirilmesine yardım etmelerini istemiştir^[3]. Ancak, Macar Krallığının kontrolüne girmiş olan Zara^[4] Haçlı seferi hedefinin sapmaya başladığı ilk merkez olmuş ve şehir 1202 yılında ele geçirilmiştir^[5]. Zарадан sonra ise Haçlıların rotası Konstantinopolis'e çevrilmiştir.

Haçlı ordularının Zara kentini ele geçirmesinden sonra gelişen olaylar ise seferin hedefinin değişmesine yol açmıştır. Bu dönemde, Bizans İmparatorluğu yaşadığı siyasi iç karışıklıklardan dolayı zayıflamış durumda olup kalıcı bir yönetim istikrarı sağlayamamıştır. İmparator II. Isaakios Angelos'un (1185-1195) yönetimine karşı, kardeşi Aleksios Angelos tarafından isyan çıkarılmıştır. Başarı kazanan isyan sonucunda tahttan indirilen II. Isaakios Angelos'un gözlerine mil çektilmiş ve oğlu genç Aleksios ile birlikte zindana kapatılmıştır^[6]. İktidarı ele geçirerek imparator ilan edilen III. Aleksios Angelos (1195-1203) yönetimi ise iç siyasette yaşanan karmaşanın yanı sıra dış siyasette de başarı gösterememiştir. Bu dönemde, Bizans İmparatorluğu'nun Balkanlardaki siyasi gelişmelere nüfuz edemediği bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik gücünü yitirmesi Batılı güçler karşısında oldukça zayıf bir durumda düşmesine neden olmuştur. Balkanlarda yaşanan siyasi gelişmelere artık nüfuz edemediği gibi kendisine yapılabilecek saldırılara karşı da savunmasız durumdadır^[7]. Kiliselerin ayrılığı ve Haçlı Seferleri-

[1] Venedik Dükü Enrico Dandolo'nun Haçlı ordusunu Saint Nicholas Adası'na (Lido Adası) yerleştirdiği bilinmektedir. Villehardouin, X, 15-16; Queller-Madden 1997, 43; Demirkent 1997, 170.

[2] Villehardouin, XII, 17-19; Ostrogorsky 1995, 384.

[3] Villehardouin, XIII, 19-10; Ostrogorsky 1995, 384; Demirkent 1997, 171-172.

[4] Zara, 1180'li yılların başında Venedik'in kontrolünden çıkarak Macar Kralı III. Bela'nın koruması altına girmiştir. Venedik'e rakip olan Pisa ile de iyi ilişkiler kurmuş olan Zara kenti, Venedik tarafından 1187, 1190, son olarak 1192 yılında kuşatılmış ancak ele geçirilememiştir (Queller-Madden 1997, 56-57).

[5] Villehardouin, XVII-XVIII, 24-26; Ostrogorsky 1995, 384.

[6] Ostrogorsky 1995, 378, 384.

[7] Ostrogorsky 1995, 380-381.

nin sonucunda Batı dünyası ile gergin ilişkiler sürdüren Bizans devleti, iç siyasette yaşadığı istikrarsızlıkla güçsüzleşerek hedef haline gelmiştir.

Babası II. Isaakios Angelos ile birlikte kapatıldığı haptisten kaçan genç Aleksios batıya sığınarak Papa III. Innocentius ile görüşmüş fakat bu buluşma sonucunda istediği desteği alamamıştır. Genç Aleksios, Bizans İmparatorluğu'nun yönetimini geri alabilmek üzere aradığı askeri desteği kız kardeşiyle evli olan Germen idareci Philipp von Schwaben'den bulmuştur. Philipp von Schwaben, Genç Aleksios ile Haçlılar ve Venedik arasında bir anlaşma yapılmasına aracı olmuştur. Bu anlaşma kapsamında da Genç Aleksios hâlâ Zara'da bulunan Haçlı ordusuna katılmak üzere yola çıkmıştır. Söz konusu anlaşma gereğince, Genç Aleksios, Haçlılar ve Venedik'e büyük miktarda nakit altın sikke ödemesi yapacak, Batı kilisesi ile inanç birliğini sağlayacak ve tahta çıktıktan sonra da Haçlı seferini destekleyeceğini vaad edecektir^[8]. 1203 yılı Mayıs ayında Korfu Adası'nda imzalanan anlaşmanın hemen ardından Haçlı donanması 24 Haziran tarihinde başkent Konstantinopolis kıyısına ulaşmıştır^[9].

Haçlı ordusu ve Venedik donanması, denizden ve karadan başlattıkları saldırıların sonucunda başarı kazanarak, 17 Temmuz 1203 tarihinde kentin kontrolünü ele geçirmişlerdir. İmparatorluk hazinesini de yanına alan III. Aleksios Angelos ise deniz yoluyla başkentten kaçmıştır^[10]. Haçlılar ve Venedik ile yapılan anlaşma gereği Genç Aleksios, IV. Aleksios (1203 - 1204) ismiyle ve gözlerine mil çekilmiş olan babası II. Isaakios Angelos ile birlikte ortak imparator olarak tahta çıkarılmış ancak savaşın kazanılması halinde teslim edeceği para konusunda sözünü gerçekleştirilememiş ve kentte çatışmaların çıkmasına neden olmuştur^[11]. Hem yaptıkları anlaşmanın karşılığını alamayan Haçlılar ve Venedik'in baskısı, hem de şehre getirilen Latinlerden rahatsızlık duyan halkın tepkisini alan IV. Aleksios 1204 yılı başlarında kentte başlayan isyan sonucu yakalanarak tekrar hapse atılmıştır. Tahta ise amcası kaçak imparator III. Aleksios Angelos'un damatlarından olan Aleksios Murtzuphlos, V. Aleksios unvanı ile çıkmıştır^[12]. Her ne kadar V. Aleksios Murtzuphlos Haçlılara karşı direniş gösterse de başkent Konstantinopolis 12 Nisan 1204 tarihinde Latinlerin kontrolüne geçmiştir. V. Aleksios Murtzuphlos şehri terk etmek zorunda kalmış ve Konstantinopolis Latinler tarafından yağmalanmıştır^[13]. Bizans İmparatorluğu, başkent Konstantinopolis'in 1204 yılında Latinler tarafından işgal edilmesi sonucunda yıkılmıştır.

[8] Villehardouin, XIX, 26-27; Ostrogorsky 1995, 384-385.

[9] Ostrogorsky 1995, 385.

[10] Villehardouin, XXXVIII, 53; Ostrogorsky 1995, 385.

[11] Villehardouin, XLV-XLVII, 61-64; Ostrogorsky 1995, 385-386.

[12] Ostrogorsky 1995, 385.

[13] V. Aleksios Murtzuphlos daha sonra yakalanıp Konstantinopolis'te yüksek bir sütun üzerinden aşağı atılarak idam edilmiştir (Villehardouin, LXVIII, 91-92; Akropolites, 4, 21-23).

Fig. 1: Latinlerin 1204 yılındaki istilasından sonra kurulan idari birimler^[14]

Konstantinopolis'in Latin imparatoru olmak için yapılan seçimde en büyük çekişme Flandre ve Hainaut Kontu Baudouin ile Montferat Kontu Boniface arasında olmuştur^[15]. Venedik belirleyici rol üstlenerek daha az ön plana çıkan ve kontrol altında tutabileceğini düşündüğü Flandre Kontu Baudouin'in seçilmesini sağlamıştır^[16]. 16 Mayıs 1204'te Flandre ve Hainaut Kontu Baudouin'in taç giymesine karar verilmiştir^[17].

Dördüncü Haçlı Seferi'nin en ağır sonucunu Bizans İmparatorluğu'nun yaşadığı anlaşılmaktadır. 1204 yıkımından sonra başkenti terkeden saray mensupları ve halk İznik ve çevresine yerleşmiş, farklı bölgelerde Bizans İmparatorluğu'nun varisi olduğunu iddia eden siyasi oluşumlar kurulmuştur.

İznik İmparatorluğu yıkılan Bizans İmparatorluğu'nun devamı olduğu konusunda iddia sahibidir. Fakat İznik İmparatorluğu'nun yanı sıra Epıros Devleti ve Thessaloniki İmparatorluğu, hatta Trabzon Komnenosları da Bizans İmparatorluğu'nun selevi oldukları iddiasını bırakmamışlardır^[18].

[14] Makale çalışması kapsamındaki haritalar Kayahan Acar tarafından düzenlenmiştir.

[15] Ostrogorsky 1995, 390-391.

[16] Treadgold 1997, 709-710; Demirkent 2004, 176-177.

[17] Villehardouin, LVII, 76-77.

[18] Bununla birlikte, Epıros Devleti'nin idarecisi ve sonrasında Selanik imparatoru olan Theodoros Angelos Doukas Komnenos 1230 yılındaki savaşta Bulgar İmparatoru II. Ivan Asen'e esir düşmüş ve Bizans İmparatorluğu'nun varisi olma iddiası son bulmuştur. Bu tarihten sonra başkent Konstantinopolis'in geri alınması için yapılan mücadele İznik İmparatorluğu ile Bulgar İmparatorluğu arasında gerçekleşmiştir (Ostrogorsky 1995, 403-407).

I. Mikhail Angelos Doukas Komnenos^[19] (1204-1215) merkezi Arta olan, Dyrrhakhion'dan (Durazzo) Korinth körfezine kadar bölgeyi kontrolü altında tutarak, Epiros Devleti'ni kurmuştur^[20]. Doğusunda Selanik Krallığı, kuzeydoğusunda Bulgar Çarlığı, batısında ise Epiros sahil şeridini sürekli tehdit eden Venedik Cumhuriyeti bulunmaktadır^[21]. Dağlık Epiros bölgesinin Latinlerden gelecek saldırılardan korunması oldukça kolaydır^[22]. Sebastokrator Ioannes Angelos'un gayrimeşru oğlu Mikhail, meşru oğlu ise Epiros Devletinin daha sonra başına geçecek Theodoros'tur^[23]. 1215 yılı başlarında uğradığı suikast sonucu hayatını kaybeden Mikhail'in yerine üvey kardeşi Theodoros geçmiştir^[24].

Fig. 2: Epiros Devleti sınırları (1215 civarı)

[19] G. Ostrogorsky çalışmasında, Mikhail'in kullandığı Doukas aile adını muhtemelen annesine, Komnenos aile adını ise büyükannesi olan, imparator I. Aleksios Komnenos'un kızı Theodora'ya atfen kullanmakta olduğunu bilgisini vermektedir (Ostrogorsky 1995, 400, dn. 2). J. Herrin ise Komnenos ve Doukas ailelerinden gelen kan bağı, babası Ioannes ile ilişkilendirmektedir (Herrin 2008, 275). Bizans İmparatorları II. Isaakios Angelos ve III. Aleksios Angelos'un kuzenidir (Herrin 2008, 275). Mikhail'in Angelos hanedanı ile olan bağına daha önem verdiği görüşü de vardır (Treadgold 1997, 712).

[20] G. Ostrogorsky çalışmasında, Epiros devletinin idarecilerinin resmi unvan olarak despotes unvanı taşıdıklarının düşünüldüğü ve bu nedenle Epiros Despotluğu olarak da isimlendirildiğini fakat bu tanımlamanın doğru olmadığından bahsetmektedir. G. Ostrogorsky, bu konuda yapılan iki çalışmanın içeriğini vermektedir. Bu iki çalışmanın, Mikhail Angelos ve Theodoros Angelos Doukas Komnenos'un despotes unvanını kullandıklarına dair bir bilgi olmadığından bahsettiklerini ve dolayısıyla da bölgedeki bu yönetimin Epiros Despotluğu olarak tanımlanabilmesinin desteklenmediğini ifade etmektedir (Ostrogorsky 1995, 399, dn. 3).

[21] Vasiliev 2016, 584.

[22] Treadgold 1997, 712.

[23] Ostrogorsky 1995, 400, dn. 2.

[24] Treadgold 1997, 718; Herrin 2008, 275.

Thessaloniki, Theodoros Angelos Doukas Komnenos tarafından 1224 yılında uzun süren kuşatma sonucunda ele geçirilmiştir^[25]. Theodoros Angelos Doukas Komnenos'un (1215-1230) döneminde Tesalya ve Makedonya'nın önemli bir bölümünün dahil edilmesiyle Epiros Devletinin sınırları genişlemiştir^[26]. G. Ostrogorsky çalışmasında, Theodoros'un iktidarı döneminde genişleyen sınırlara dayanarak kendisini imparator ilan ettiğinden bahsetmektedir. Bizans imparatorunun resmi unvanlarını kullanarak kendisinin imparatorluğun varisi olduğunu iddia etmiş ve İznik İmparatorluğu'nun rakibi haline gelmiştir. Bu dönemde, Latin İmparatorluğu'nun yanı sıra İznik İmparatorluğu, Selanik İmparatorluğu ve Bulgar Çarlığı bölgede siyasi ve ekonomik gücü ele geçirmeye çalışmıştır. Theodoros Angelos Doukas Komnenos, Trakya bölgesinden ordusu ile ilerleyerek Latin İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'i ele geçirmek istemiş fakat Bulgar Çarı II. Ivan Asen tarafından bozguna uğratılarak esir düşmüş ve gözlerine mil çekilmiştir^[27].

1230-1237 yıllarında Theodoros Angelos Doukas Komnenos'un yerine kardeşi Manuel Komnenos Doukas^[28] geçmiştir^[29]. Selanik İmparatorluğu Manuel döneminde gücünü kaybetmeye başlamıştır. Daha sonra, Theodoros Angelos Doukas Komnenos'un büyük oğlu olduğu düşünülen genç Ioannes Komnenos Doukas, 1237-1242 arası imparator olmuştur. 1242 yılında yapılan anlaşma sonucunda Selanik İmparatorluğu İznik İmparatorluğu'na bağlı bir idari yönetim haline dönüşmüştür^[30]. Ioannes Komnenos Doukas ise imparatorluk alametlerini kullanmayı bırakmak zorunda kalmış ve 1242-1244 yılları arasında despot unvanı ile yönetimine devam ettirilmiştir^[31]. Ioannes Komnenos Doukas genç yaşında ve bilinmeyen bir nedenle ölmüştür^[32]. 1244'te kardeşi Demetrios Komnenos Doukas Despot unvanıyla tahta geçmiştir^[33].

İznik İmparatorluğu 13. yüzyılda Anadolu'ya giren Moğolların yarattığı siyasi karmaşadan olumsuz etkilenmemiştir. İznik imparatoru III. Ioannes Doukas Vatatzes 1246 yılında tekrar Balkanlardaki genişleme politikasına odaklanarak Bul-

^[25] Akropolites 21, 43-44; Vasiliev 2016, 585-586.

^[26] Ostrogorsky 1995, 401.

^[27] Ostrogorsky 1995, 403.

^[28] Esir olan Theodoros Angelos Komnenos Dukas, II. Ivan Asen tarafından serbest bırakılmış ve Selanik İmparatorluğu tahtında outtan kardeşi Manuel Komnenos Doukas da bunun üzerine Akhaia Prensi olarak tahta geçen II. Geoffrey Villehardouin'den yardım istemiştir. Attaleia'da sürgüne zorlanan Manuel, 1239'da İznik İmparatorluğu'nun desteğiyle geri dönmüştür. Teselya'nın bazı bölgelerinin kontrolünü ele geçirerek kardeşiyle uzlaşmış, ancak kısa bir süre sonra, 1241 yılı civarında, ölmüştür (Angold 1991, 1292).

^[29] Akropolites 26, 52; Vasiliev 2016, 590.

^[30] Akropolites 40, 711-74; Henny 1999, 578.

^[31] Ostrogorsky 1995, 406; Henny 1999, 578, dn. 4. Ioannes Komnenos Doukas, 1242-1244 yılları arasında ise İznik İmparatoru III. Ioannes Doukas Vatatzes'in kontrolü altında despot olarak görevde kalmıştır (Bendall 2002, 253).

^[32] Akropolites 42, 76; Henny 1999, 578; Bendall 2002, 253-254.

^[33] Akropolites 42, 76.

gar Çarlığı ve Selanik İmparatorluğu topraklarına girmiştir. II. Ivan Asen'in ölümü sonrası zayıflayan II. Bulgar Çarlığı ve Selanik İmparatorluğu'nun Balkanlardaki topraklarını karşısında güçlü bir savunma olmadan ele geçirmiştir. III. Ioannes Doukas Vatatzes 1246 yılının Aralık ayında Selanik'e girmiş ve idarede olan Demetrios'u (1244-1246) esir almıştır^[34]. İznik İmparatorluğu'nun ele geçirdiği Selanik ve çevresinin idaresi ise bölge valisi ilan edilen Andronikos Palaiologos'a verilmiştir^[35].

Fig. 3: İznik İmparatorluğu sınırları (III. Ioannes Doukas Vatatzes Dönemi)

EPIROS DEVLETİ VE SELANİK İMPARATORLUĞU SİKKELERİ

Epiros Devleti'ne ait ilk sikkeler I. Manuel Komnenos Doukas iktidarında büyük ihtimalle Artıda basılmıştır. Epiros Devleti sikkeleri daha sonra iktidara gelen Theodoros döneminde de herhangi bir değişiklik olmadan basılmaya devam etmiş görünmektedir. Theodoros'un 1224 yılında Selanik'i Latinlerden almasından sonra ve hatta daha sonra idareyi alan Manuel döneminde sikke dizaynında değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. M. F. Hendy çalışmasında, bu dönemde basılan içbükey formda elektron ya da gümüş sikkelerin varlığının ortaya çıktığından bahsetmektedir^[36]. Epiros Devleti'nin Selanik'i alıp sınırları içerisine dahil etmesiyle bölgedeki gücü ve önemi artmıştır. Bu dönemde, Bizans sikke sistemi geleceğini devam ettiren Selanik darphanesi, içbükey elektron ya da gümüş sikkeler, *billon trahy* sikkelerin yanı sıra yassı formda bakır tetarteron ve alt birimlerini

[34] Akropolites 45, 84-87; Vasiliev 2016, 599.

[35] Ostrogorsky 1995, 407.

[36] Hendy 2008, 523, dn. 378.

basmaya devam etmiştir. M. F. Hendy Selanik'in Epiros Devleti'nin hakimiyetine geçtikten sonra burada basılan altın hyperpra birimi sikkelerinin henüz bilinen bir örneğinin olmadığı bilgisini vermektedir^[37].

IOANNES KOMNENOS DOUKAS DÖNEMİ SİKKELERİ

Selanik imparatoru ve daha sonra despotu unvanlarını taşıyan Ioannes Komnenos Doukas dönemine ait detaylı bilgi bulunmamakla birlikte Akropolites'in aktardıklarından dindar ve erdemli bir kişiliğe sahip olduğu bilinmektedir^[38]. Ioannes Komnenos Doukas'ın imparator olarak beş yıl, despotes olarak iki yıl hüküm sürdüğü dönemde çok sayıda sikke tipinin tedavüle girdiği bilinmektedir. Kesin olarak bilinmemekle birlikte, Ioannes Komnenos Doukas'ın özerklik kapsamında sikke basma hakkının despot rütbesine indirilmesiyle sona erdiği düşünülmektedir. Bu anlamda, imparator ve despot olduğu dönem boyunca çok farklı tipte sikkelerin ortaya çıkması oldukça ilginçtir ve tartışmalara da açıktır.

Ioannes Komnenos Doukas iktidarı sırasında basılan sikkelerinde sakalsız olarak tasvir edilmiştir. Büyük bir ihtimalle genç yaşta aldığı idareci sorumluluğu sakalsız betimi ile vurgulanmış olmalıdır. Ioannes Komnenos Doukas'ın imparator olarak beş yıl iktidarda kaldığı süre içerisinde^[39] en az 30 adet farklı tipte *aspron trakhy* ve sadece $\frac{1}{2}$ *tetarteron* tedavüle girmiştir. Bu döneme ait henüz kayıtlara geçmiş *elektron trakhy* ya da *tetarteron* birimlerinde sikke bulunmamaktadır^[40]. S. Bendall, Ioannes Komnenos Doukas döneminde basılan *billon aspron trakhea* grubunun 29 farklı tipinde de ismini içeren en az 53 adet sikke basımı ile ilginç bir çeşitliliğe sahip olduğunu belirtmektedir^[41]. Ayrıca S. Bendall, bu döneme ait anonim sikkelerin varlığının bilindiğini fakat birçoğunda Ioannes Komnenos Doukas'ın isminin kısaltılmış hali olan $\text{I}\Psi$ lejandının yer aldığını, bu dönemde sakalsız olarak betimlenen tek yönetici olduğundan dolayı da kendisine atfedildiği bilgisini vermektedir^[42].

^[37] Hendy 2008, 524.

^[38] Hendy 1999, 578.

^[39] Kesin olarak bilinmemekle birlikte, Ioannes Komnenos Doukas'ın despotluğa indirilmesiyle birlikte sikke basma yetkisinin sona erdiği düşünülmektedir. Bu durumda ise, imparator ve despot olduğu dönem boyunca çok farklı tipte sikkelerin ortaya çıkması oldukça ilginçtir.

^[40] Hendy 1999, 579.

^[41] Bendall 2002, 254-255.

^[42] Bendall 2002, 254.

Ioannes Komnenos Doukas döneminde basılan ve sirkülasyonda dolaşan *bil-lon aspron trakhy* sikkeleri üç ana grup altında sınıflanarak incelenmiştir^[43]. Seri I olarak sınıflanan gruptaki sikkelerin büyük modülde olduğu, düzenli olarak ve iyi işçilikle, özenle üretildikleri tespit edilmiştir. Seri II grubunda sınıflanan sikkeler daha küçük modülde, dolayısıyla daha kalın yapıda ve yine özenli işçilikle üretilmişlerdir. Seri III grubundaki sikkeler ise Seri I ve II'den her bakımdan farklılıklar göstermektedir. Seri III grubuna dahil küçük modüldeki sikkeler ağırlık olarak daha hafif, kırılmış ve belirli bir düzen içermeyen üretimle basılmışlardır. Üstünkörü bir işçilik ile üretildikleri anlaşılan bu son grup içerisinde oldukça farklı ikonografiye sahip sikkeler olduğu tespit edilmiştir. Bu bakımdan, Seri III grubuna dahil sikkeler ikonografik çeşitliliği ile ilgi çekmesinin yanı sıra basım tarihleri hakkında da yeni önerilere hâlâ açıktır.

İznik İmparatoru III. Ioannes Doukas Vatatzes'in Selanik İmparatorluğu'nun kontrolünü ele geçirmesinden sonra Ioannes Komnenos Doukas'ın despot olarak yönetimde bırakıldığı bilinmektedir. İmparatorluk vasfını yitirmiş ve İznik İmparatorluğu'nun kontrolü altında despotes unvanıyla idarecilik yapan Ioannes Komnenos Doukas'ın kendi adına sikke bastırmasının mümkün olmadığı düşünülmektedir. Bununla birlikte, bu dönemde Selanik darphanesinin sikke basmayı sürdürdüğü ve oldukça farklı tipteki Seri III grubu sikkelerin basılmasının 1260 yılı başlarına kadar devam ettiği de bilinmektedir. S. Bendall oldukça kapsamlı ve açıklayıcı çalışmasında; Seri III grubu sikkelerin Ioannes Komnenos Doukas'ın erken iktidarı sırasında sirkülasyona girdiğinden bahsetmektedir. S. Bendall, 1260 yılı başlarına kadar her yıl üretimi devam eden Seri III grubu sikkelerin özellikle ticarete kullanılmak üzere üretildiğini vurgulamaktadır. Bu gruba dahil sikkelerin büyük çoğunluğunun Bulgaristan'da bulunmasını da bu durumla ilişkilendirmektedir^[44].

Ioannes Komnenos Doukas'ın iktidarına atfedilen sikkelerin kapsamı, yeni buluntular eşliğinde yapılacak çalışmalarla birlikte daha genişleyebilir. S. Bendall'ın 2002 yılındaki çalışmasında, *DOC IV* kataloğunun 1999 yılında yayınlanmasından sonra Seri I grubuna yeni bir basım, Seri II grubuna başka bir basım ve Seri III grubu için de tamamen yeni bir tipin ortaya çıkarıldığından bahsetmektedir^[45]. Ioannes Komnenos Doukas dönemine ait çift darp görmüş sikke buluntusuna he-

^[43] Seri I grubundaki sikkeler genellikle 2.40-3.00 g. civarında ağırlıkta ve yaklaşık olarak 24-28 mm genişliğindedir. Seri II grubundaki sikkeler yaklaşık olarak aynı ağırlıkta olmakla birlikte daha küçük çapta oldukları için kısmen daha kalın formdadır. Seri III grubundaki sikkeler ise Seri I ve II'ye göre oldukça küçüktür. Bu grubun sikkeleri genellikle 15 mm veya daha küçük çapta olup ağırlıkları da 0.50-1.50 g. arasındadır (Hendy 1999, 579-582; Bendall 2002, 254). Oxford Üniversitesi bünyesindeki Ashmolean Museum'da yer alan Ioannes Komnenos Doukas dönemine ait sikkeler için bakınız; Lianta 2009, 160-172.

^[44] Bendall 2002, 263.

^[45] Bendall 2002, 254-258. 1991'de yapılan açık arttırmada iki yeni Seri III türünün ortaya çıktığını çalışmasında paylaşmıştır (Bendall 2002, 255).

nüz rastlanmadığını vurgulayan S. Bendall, herhangi bir tipin diğerlerinden önce veya daha geç basıldığının anlaşılmasının oldukça güç olduğu bilgisini haklı olarak vermektedir^[46].

Bulgaristan'da yapılan çalışmalar sonucunda 13. yüzyıla tarihlenen çok sayıda sikke buluntusu tespit edilmiştir^[47]. Bulgar ve Latin imitasyonların yanı sıra Selanik İmparatorluğu (1224-1244) ve İznik İmparatorluğu (1208-1261) sikkeleri, Bulgar Çarı II. Ivan Asen (1218-1241) dönemi sikkelerinin Balkanlarda ve özellikle Bulgaristan'da 13. yüzyılda sirkülasyonda oldukları ve ticarete kullanıldıkları bilinmektedir. Latin imitasyon sikke basım sisteminin Venedik ve Dubrovnik'te kurulduğundan bahseden K. Dochev bu sikkelerin ticari kullanım sikkeleri olarak Bulgaristan'a yayıldıkları bilgisini vermektedir^[48]. Hatta K. Dochev çalışmasında, 13. yüzyılın başlarında Bulgar Çarlarının kendi paralarını basmak yerine bu sikkeleri ticarete kullandıklarını öne sürmektedir^[49].

Bulgaristan'da yapılan çalışmalarda elde edilen veriler, Epiros Devleti ve Selanik İmparatorluğu sikke basım sistemi hakkında yeni araştırmalar yapılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmasında, Ioannes Komnenos Doukas'ın sikkelelerinde sakalsız betimlendiğini hatırlatan M.F. Hendy, İznik İmparatoru III. Ioannes Doukas Vatatzes'in Selanik'i ele geçirdikten sonra bu bölgede basılan sikkelerde sakalsız imparator betiminin kullanımına izin vermesinin Bizans geleneklerine uygun olmadığından bahsetmektedir^[50]. Ioannes Komnenos Doukas'ın İznik İmparatorluğu hakimiyetinde ve despotes olarak görevde bulunduğu sırada basılan sikkelerin resmi darphanede basılmış olamayacağını ifade etmektedir. Eğer resmi darphanede basılmış sikkeler değilse yerel halkın içerisinde III. Ioannes Doukas Vatatzes'i imparator olarak tanımak istemeyen yerel grupların hala sakalsız Ioannes Komnenos Doukas betimini sikkelerde kullanarak bastırdıkları düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, İznik İmparatorluğu'nun bu duruma izin vermeyeceği ise çok açıktır. Despot olarak görevine devam ettirildikten sonra Ioannes Komnenos Doukas'ın kendi adına sikke bastıramayacağı düşünülmektedir^[51].

Dolayısıyla, Ioannes Komnenos Doukas dönemine ait çok çeşitli alt varyasyonlara sahip Seri III grubu sikkelerin tam olarak basım tarihi, imparator ya da despotes olarak idare bulunduğu hangi dönemde basıldıkları hakkında kesin bir tespitte bulunmak mümkün değildir.

^[46] Bendall 2002, 258.

^[47] Metcalf 1965, 124-128.

^[48] Dochev 1992, 312.

^[49] Dochev 1992, 312.

^[50] Hendy 1999, 581.

^[51] Hendy 1999, 581.

Hatta çok çeşitli tiplere sahip küçük modüllü Seri III sikkelerinin ticarete kullanılmak üzere basılmış Venedik taklitleri oldukları hakkında görüşler de bulunmaktadır^[52].

TUNAY DEMRAN KOLEKSİYONUNDAKİ IOANNES KOMNENOS DOUKAS DÖNEMİNE AİT BILLON ASPRON TRAKHY

Tunay Demran Koleksiyonunda yer alan bir adet *billon aspron trakhy* Ioannes Komnenos Doukas döneminde basılan Seri III, Tip Y grubuna dahildir ve Selanik darphanesinde basılmıştır. Tunay Demran Koleksiyonundaki bu özgün örneğin ön yüzünde tam boy cepheden Aziz Demetrios^[53] tasviri bulunmaktadır. Aziz nimbuslu, sakalsız ve kısa askeri tunik, zırh ve sagion giyimli olup askeri kostüm içerisinde betimlenmiştir. Sağ eliyle taşıdığı kılıcı sağ omzuna dayalıdır ve sol elinde zemine dayalı bir kalkan taşımaktadır. Sikkenin ön yüz bordürünün içerisinde, dairesel olarak yerleştirilen ΟΛΓΗΟCΔΗ ΜΗΤΡΙΟC “Aziz Demetrios” yazıtı kısmen okunmaktadır. *Billon aspron trakhy*'nin arka yüzünde tam boy cepheden ve sakalsız olarak betimlenmiş Ioannes Komnenos Doukas'ın betimi vardır. İmparator stemma, divitision, mücevherle süslü sade üslupta loros ve sagion giyimlidir. Ioannes Komnenos Doukas sağ elinde uzun bir gövdeye sahip labarum asa ve sol elinde aneşikakika taşımaktadır. Sikkenin arka yüz bordürünün içerisinde, dairesel olarak yerleştirilmiş ΙΩΑΝΝΗC ΔΕCΠΟΤΗCΟΚ “Ioannes Despotes” yazıtı kısmen okunabilmektedir.

IOANNES KOMNENOS DOUKAS (1237 – 1242 IMP. / 1242-1244 DESPOT) BILLON ASPRON TRAKHY – THESSALONIKI TIP Y (1237 - ?)

Ö.y.: [O]ΛΓΗΟ[C]ΔΗΜ ΗΤΡΗΟ

Cepheden tam boy sakalsız ve nimbuslu Aziz Demetrios, askeri kostüm içerisinde göğüs zırhı ve sagion giyimlidir. Sağ elinde sağ omzuna dayalı kılıç ve sol elinde zemine dayalı bir kalkan taşır.

^[52] Venedik, Konstantinopolis ve Thessaloniki darphanelerinin üretimlerinin Latin imitasyonlarını bastırarak sirkülasyonda ticari sikkeler olarak kullanılmalarını sağlamıştır (Hendy 1999, 582).

^[53] Aziz betimleri Bizans sikke ikonografisine Komnenos ve Angelos hanedanları döneminde girer. Asker azizlerin sikkeler üzerinde betimlerinin görülmeye başlaması yine bu dönemdedir. Aziz Demetrios özellikle Selanik darbi sikkelerde şehrin hamizi azizi olmasından dolayı sıklıkla tasvir edilmiştir (Ünal 2020, 97).

A.ϣ.: [ΙΩΑΝΝΗΣ] ΔΕΣΠΟΤΗΣ

Cepheden tam boy sakalsız imparator, stemma, divitision, basit tipte mücevher süslü loros ve sagion giyimli, sağ elinde uzun saplı bir labarum, sol elinde anexi-kakika taşır.

Ref: DOC IV/2, 596, Pl. XLII, 38.3; Sear 2006, 435, 2223; Sabatier, 268, Pl. LXII, 18.

1. Æ, 24 mm, 3.07 g, Env. No: 334.

Fig. 4: Selanik İmparatoru (1237-1242) / Despot (1242-1244) Ioannes Komnenos Doukas Dönemine Ait Billon Aspron Trakhy

M.F. Hendy çalışmasında Seri III, Y Sınıfı'na ait 3 adet örneğe yer vermiştir (38.1-2-3)^[54]. Fakat, Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan *billon aspron trakhy* Dumbarton Oaks kataloğunda sunulan 3 adet örnekle ağırlık ve form bakımından benzememektedir^[55]. Tunay Demran Koleksiyonunda yer alan *billon aspron trakhy* 3.07 g ağırlığındadır ve çapı 24 mm'dir. Günümüze kadar ulaşan örneklerle kıyaslandığında koleksiyonda yer alan *billon aspron trakhy*'nin kırılmış olduğu anlaşılmaktadır.

^[54] Dumbarton Oaks kataloğunda Seri III, Y grubuna dahil olarak tanımlanan 3 adet sikke; Münzkabinett/Berlin, İstanbul Arkeoloji Müzesi ve özel bir koleksiyondan alınmıştır (Hendy 1999, 596).

^[55] Örnekler için bakınız; Sabatier 1955, 268, Pl. LXII, 18; Sear 2006, 435, 2223. Sabatier'in çalışmasında sikke hata ile V. Ioannes Palaiologos (1341-1391) dönemine ait olarak tanımlanmıştır. D. R. Sear ise çalışmasında yer alan sikkeyi Selanik İmparatoru Ioannes Komnenos Doukas dönemine sınıflamıştır (Sear 2006, 435, 2223).

SONUÇ

Çalışmamızda, nadir bulunan bir sikke olan *billon aspron trakhy*'nin ait olduğu dönem, basıldığı darphane, sikkenin formu ve ağırlığı detaylıca incelenmiştir. Çalışmamız, Tunay Demran Koleksiyonuna 2020 yılında satın alma yoluyla dahil olan *billon aspron trakhy* hakkında yayınlanmış örnekler araştırılarak hazırlanmıştır^[56]. Despot Ioannes Komnenos Doukas dönemine ait *billon aspron trakhy*, Thesaloniki darphanesinde üretilmiştir ve idarecinin Seri III grubu olarak sınıflandırılan küçük modül sikkeler grubuna dahildir. Küçük modül sikke, Seri III grubunun içerisinde yer alan Y tipine sınıflanmaktadır^[57].

Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan *billon aspron trakhy* formu ile dikkat çekmektedir. *Billon aspron trakhy* bugüne kadar yayınlanmış uluslararası koleksiyonlar ve müzelerde bulunan örneklerden yassı formu ile ayrılmaktadır. Bunun yanı sıra, koleksiyonda yer alan *aspron trakhy*, yayınlamış olan diğer nadir örneklerinden daha ağırdır. Sikke 3,07 g ağırlığı ile döneminde basılan *billon aspron trakhea* grubundan oldukça farklıdır. Bunun yanı sıra, koleksiyonda yer alan *billon aspron trakhy* kırıldığı için basıldığı dönemdeki ağırlığının daha da fazla olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, kırılmış olan sikkenin orjinal ağırlığının daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Seri III sikkeleri incelendiğinde koleksiyonda yer alan sikkenin 3.07 g ağırlığının bile oldukça fazla olduğu açıktır. Günümüze ulaşan ve uluslararası kataloglarda, yayınlarda sunulan dönemine ait diğer örneklerle ağırlık bakımından örtüşmediği ortaya çıkmaktadır.

Çalışmamızda, Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan nadir sikke buluntusu *billon aspron trakhy*'nin prototip olarak üretildiği önerisi sunulmaktadır. Prototip olarak üretilen *billon aspron trakhy* Batı Anadolu bölgesine, ticaret ile uğraşan tüccar ya da bölgede bulunan asker tarafından getirilmiş olabileceği düşünülmektedir. Tunay Demran Koleksiyonu'nda yer alan *billon aspron trakhy* benzer bir örneğinin bulunmamasından dolayı tartışma ve yeni önerilere de açık olmalıdır.

Çıkar Çatışması:

Yazar/Yazarlar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmişlerdir.

^[56] 334 envanter numarasıyla kayıtlı *aspron trakhy*'nin buluntu yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte Manisa ve çevresinden geldiği bilgisi bulunmaktadır.

^[57] DOC IV/2, 596, pl. XLIII, 38.1-2.

Teşekkür:

Manisa Arkeoloji Müzesi'ne kayıtlı koleksiyoner Sayın Tunay Demran'a büyük bir ilgiyle oluşturduğu koleksiyonunda yer alan bu nadir sikke örneği üzerinde çalışmamıza verdiği izin ve destekten dolayı teşekkür ederim.

Yazar Katkı Oranları:

Çalışmanın Tasarlanması (Design of Study): CÜ (%70), KA (%30)

Veri Toplanması (Data Acquisition): CÜ (%70), KA (%30)

Veri Analizi (Data Analysis): CÜ (%70), KA (%30)

Makalenin Yazımı (Writing up): CÜ (%70), KA (%30)

Makalenin Gönderimi ve Revizyonu (Submission and Revision): CÜ (%70)
KA (%30)

KAYNAKÇA

- Akropolites 2008, Akropolites, G., Vekayiname, (trans. B. Umar), İstanbul, 2008.
- Angold 1991, Angold, M.J., "Manuel Angelos", The Oxford Dictionary of Byzantium (ed. A. Kazhdan), Vol. 2, 1292.
- Bendall 2002, Bendall, S., "Notes on the Coinage in the Name of John Comnenus-Ducas of Thessalonica (AD 1237-44), The Numismatic Chronicle, Vol. 162, 253-263.
- Demirkent 1997, Demirkent, I., Niketas Khoniates'in Historia'sı (1195-1206), İstanbul.
- Demirkent 2004, Demirkent, I., Haçlı Seferleri, İstanbul.
- Dochev 1992, Dochev, K., Moneti i parichno obrushtenie v Turnovo XII-XIV v., Turnovo.
- Hendy 1999, Hendy, M.F., Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Volume 4, Part 2, Washington D.C.
- Hendy 2008, Hendy, M.F., Studies in the Byzantine Monetary Economy c. 300-1450, Cambridge.
- Herrin 2008, Herrin, J., Byzantium, the Surprising Life of A Medieval Empire, London.
- Lianta 2009, Lianta, E., Late Byzantine Coins 1204-1453 in the Ashmolean Museum University of Oxford, London.
- Metcalf 1965, Metcalf, D.M., Coinage in the Balkans 820-1355, Institute for Balkan Studies, No. 80, Thessaloniki.
- Ostrogorsky 1995, Ostrogorsky, G., Bizans Devleti Tarihi, (trans. F. İşıltan), Ankara.
- Queller - Madden 1997, Queller, D.E. - Madden, T.F., The Fourth Crusade, The Conquest of Constantinople, Philadelphia.
- Sabatier 1955, Sabatier, J., Description Générale des Monnaies Byzantines, Graz.
- Sear 2006, Sear, D.R., Byzantine Coins and Their Values, Second Edition, Revised and Enlarged, London.
- Treadgold 1997, Treadgold, W., A History of the Byzantine State and Society, California.
- Ünal 2020, Ünal, C., Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri, Ankara.
- Vasiliev 2016, Vasiliev, A.A., Bizans İmparatorluğu Tarihi, (trans. T. Alkaç), İstanbul.
- Villehardouin, Villehardouin, G., "Konstantinopolis'in Fethi", IV. Haçlı Seferi Kronikleri, (trans. A. Berktaş), İstanbul, 2008.

PROPONTICA

Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi
International Journal of Propontic Archaeology

e-ISSN: 2980-132X, PROPONTICA, March 2023, 1 (1): 23-46

Geleneksel Roma Hamamları İçerisinde Smintheion Hamam Yapılarının Önemi

The Significance of Smintheion Bath Structures in
Traditional Roman Baths

Davut KAPLAN¹

¹Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Samsun
• davutkaplan@gmail.com • ORCID > 0000-0002-5690-1639

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 27 Ekim/October 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19 Ocak/January 2022

Yıl/Year: 2023 | Cilt - Volume: 1 | Sayı - Issue: 1 | Sayfa/Pages: 23-46

Atıf/Cite as: Kaplan, D. " Geleneksel Roma Hamamları İçerisinde Smintheion Hamam Yapılarının Önemi"
Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi, 1 (1), Mart 2023: 23-46.

GELENEKSEL ROMA HAMAMLARI İÇERİSİNDE SMINTHEION HAMAM YAPILARININ ÖNEMİ

ÖZ

Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde, öncelikle başkent Roma olmak üzere, merkezi veya taşra olsun birbirinden görkemli ve şatafatlı anıtsal mimari ile donatılmış çok sayıda kent vardır. Bu kentlerin hemen hemen hepsinde yer alan ve doğrudan Roma mimari karakteri taşıyan anıtsal yapı tipi ise hamamlardır. Bu yapılar, genelde İmparatorluk tipi (*Thermae*) ve halk tipi (*Balnae*) olarak iki grupta tasnif edilirler. Bu tasnif Roma kent hamamları için kullanılan genel uygulamadır. Smintheion'un ise bir kent değil kutsal alan olması ve özellikle Anadolu'da bulunması, barındırdığı hamamlarından dolayı geleneksel Roma anlayışından farklı düşünülebilir. Fakat Smintheion hamamları da planlama ve teknik ölçütler açısından geleneği takip ederler. Çünkü Smintheion hamamları planlama şekli ve tipi, yapı malzemeleri ve metotları, ısıtma sistemleri, mekan içi süslemeleri ve su donatımı ile geleneksel hamamların birer kopyası gibidir. Bu bağlamda Smintheion hamamları genel anlamda geleneksel Roma hamamları tipolojisine uyarlar. Dikkat çeken yanları ise plan ve teknik açıdan İtalya'nın Pompeii hamamlarından doğrudan etkilenmiş olmasıdır. Her iki örneğin Apollon Smintheus Tapınağı'nın bir parçası gibi tapınağın yakınında yer alması ve Anadolu kent hamamları ile karşılaştırılınca boyutları bakımından küçük olmaları ile dikkat çekerler. Plandaki bazı farklılıklara ek olarak Büyük hamam girişinde yer alan heykel kaideleri ve apodyterium işlevi de gören büyük bir salon gibi sıra dışı mekanlar açısından ise kendilerine özgüdür. Bu iki hamamın asıl vurgulanması gereken yönü ve diğer geleneksel "kent hamamlarından" ayıran özellikleri ise Anadolu'da özel inşa edilmiş, (termal örnekler hariç) örneği pek bilinmeyen "kutsal alan hamamları" olmalarıdır. Bu iki hamama "Batı Hamamı" olarak adlandırılan, henüz kazısı yapılmamış fakat yapılan sondajlarla MS 2-3.yüzyıla ait olduğu saptanan Roma hamamı da eklenmelidir. Her üç hamam ve su depoları ile birlikte Smintheion bir nevi termal-şifa merkezini andırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roma Hamamları, Smintheion, Kutsal Alan Hamamları, Agonistik Oyunlar, Troas.

THE SIGNIFICANCE OF SMINTHEION BATH STRUCTURES IN TRADITIONAL ROMAN BATHS

ABSTRACT

Within the borders of the Roman Empire, primarily Rome, there are many cities, central or rural, each equipped with magnificent and ostentatious monumental architecture. The monumental building type, which is located in almost all of these cities and has a direct Roman architectural character, is the baths. These structures are generally classified into two groups as Imperial type (*Thermae*) and public (*Balnae*). This classification is the general practice used for Roman city baths. The fact that Smintheion is not a city but rather a sanctuary that is located in Anatolia can be considered different from the traditional Roman understanding due to its baths. But the Smintheion baths also follow tradition in terms of planning and technical criteria. Because Smintheion baths are like copies of traditional baths with their planning style and type, building materials and methods, heating systems, interior decorations and water equipment. In this context, Smintheion baths generally adapt to the typology of traditional Roman baths. The striking aspects are that it was directly influenced by the Pompeii baths of Italy in terms of plan and technique. Both examples draw attention as they are located near the temple like a part of the Temple of Apollo Smintheus and are small in size when compared to the Anatolian public baths. In addition to some differences in the plan, it is unique in terms of extraordinary spaces such as the statue bases at the entrance of the Great Bath and a large hall that also functions as an *apodyterium*. The main point of emphasis of these two baths and their distinguishing features from other traditional “public baths” is that they are “sanctuary baths”, which were specially built in Anatolia and examples are not known (except for thermal examples). The Roman bath, which has not been excavated yet, but was determined to belong to the 2nd-3rd century AD by soundings, should be added to these two baths. With all three baths and cisterns, Smintheion resembles a kind of thermal-healing centre.

Keywords: Roman Baths, Smintheion, Sanctuary Baths, Agonistic Games, Troad.

GELENEKSEL ROMA HAMAMLARI

Roma Devleti'nin büyük kentleri birbirinden görkemli ve şatafatlı anıtsal mimari ile donatılmıştır. Başta başkent Roma olmak üzere merkezi veya taşra olsun hemen her kentte yer alan yaygın yapı tiplerinden biri hamamlardır. Bunun nedeni hem Roma halkının yaşam biçimi hem de kültürel gelenekleridir. MÖ 33 tarihini taşıyan Agrippa'nın census'unda Roma'da 170 balneumdan söz edilir. MS 4. yüzyıl-

da ise balneum sayısı 856'ya ulaşır^[1]. Ayrıca Roma kentinde on kadar büyük ve lüks hamam kompleksi olan thermaum vardır^[2].

Bu sayılar Ostia'da^[3], Smyrna'da^[4] (İzmir), Constantinopolis'te^[5] (İstanbul), Doğu Akdeniz'de Antiochia ad Orontem^[6] ve Kuzey Afrika'da Timgad'da^[7] (Thamugadi) olduğu gibi diğer Roma kentlerinde de dikkate değer şekilde fazladır. Bu rakamların da gösterdiği gibi her gün yıkanan ve günün yarısını hamamda geçiren bir Romalı için özellikle hamamlar vazgeçilmezdir. Amaç sadece yıkanmak da değildir. Spordan eğlenceye, masaj yaptırmaktan vücut bakımına kadar birçok sosyal ve bedensel yönü de vardır^[8]. Daha da önemlisi iş görüşmeleri için kulüp ve dernek gibi işlevleri de yerine getiren hamamların büyük boyutlu örneklerinde sanat galerisi gibi düzenlemiş eksedralar ve kütüphaneler de yer alır^[9]. Bu çeşitli fonksiyonlar, Roma hamamlarının sayıca artışının ve yaygınlaşmasının hatta tapınaklardan sonra en fazla inşa edilen yapı tipi olmasının nedenini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle MS 200'de Barış Forumu'nda (Vespasianus Forumu) kütüphane duvarı üzerine işlendiği düşünülen "Roma Planı" veya Forma Urbis adlı mermer plan^[10] üzerinde görülen Pompeii tipi hamamlar, Roma kent planı üzerinde hamamların yoğunluğuna işaret eden filolojik belgeler dışındaki en önemli kanıtlardan biridir. Zaten modern araştırmacılar bu hamamları "halkın sarayları"^[11] olarak ifade etmektedirler. Çünkü zengin kişilerin sayısı azdır ve lüks yaşam bunların özel malikânelerinde görülür ve bu villalar sahiplerine her türlü imkânı sunar. Fakat evlerinde genelde akarsuyu ve banyo tesisatı olmayan (genelde apartman -*insulae*-gibi yapılarda) sıradan halkın da bu yıkanma zevkinden faydalanmasını sağlayan, daha da önemlisi zenginler ile aynı zevki paylaşmasını sağlayan tek yapı hamamlardır. Dolayısıyla halkın hamamları kullanmasının birincil nedeni yıkanmadır. Bazen de sağlık amacıyla ya hamam ya da doğal kaplıcalar kullanılmıştır.

[1] Yegül 2011, 88.

[2] Yegül 2011, 20 (Sayım sonuçlarını içeren "Nototia urbis Regionum, MS 334-357" ve "Curiosum Urbis Romae Regionum", MS 357-403 bu iki belgeye göre).

[3] Roma'nın kalabalık liman kentidir ve 20'den fazla küçük birkaç büyük (thermae) hamam vardır (Yegül 2011, 90).

[4] MS 2.yüzyıl ozanı ve siyasi düşünürü Aelius Aristides, Smyrna için "O kadar çok hamam var ki hangisinde yıkanacağına karar vermekten aciz kalırsın" demektedir (Yegül 2011, 90).

[5] Roma'ya benzer şekilde diğer kentlerde de hamam sayılarında artış görülür. Örneğin Nototia Urbis Constantinopolitanae adlı belgeye göre Constantinopolis (İstanbul)'te MS 5.yüzyıl başlarında sekiz *thermae* ve 153 küçük hamam (*balneae*) yer alır (Yegül 2011, 21).

[6] Tarihçi Ioannes Malalas'a göre bir düzine hamam vardır (Yegül 2011, 21).

[7] Bu kentte, yedi veya sekiz büyük ve gösterişli hamam vardır (Yegül 2011, 21).

[8] Frisch 1975, no 125; Brödner 1983, 8-9; Yegül 2011, 32-38.

[9] Yegül 2006, 280, fig. 310-311; Yegül 2011, 20.

[10] Yegül 2011, 89-90.

[11] Yegül 2011, 26.

Roma hamamları konusunda terminolojik karmaşa vardır^[12]. Hamamların isimlendirilmesi ile ilgili çok sayıda Yunanca ve Latince terim kullanılmaktadır^[13]. Ancak boyut, gösteriş ve işletimleri açısından genelde iki tip olarak gruplandırılır. Bu ayrım Orta İtalya'da Lavinium kentindeki gelişmelere bağlı olarak eskiyen ve kullanım dışı kalan *balneae* yerine *thermae* inşa etme imkânından bahseden bir yazıt ile daha da belirginleşir. Birincisi özel kişilere ait genelde büyük kentlerde mahalle aralarında yer alan, boyutları küçük, kendi halinde, sıradan hamamlardır ve ucuz da olsa ücretlidir (*balneae*)^[14]. Bu tip yapıların halka yıkanma ve temizlik hizmeti verme dışında politik ve ideolojik bir amacı yoktur. Kullananların gözünde bırakacağı tek imaj temizlik sonrası rahatlamadır. En büyük sorunları mahalle aralarına sıkışmış ve çoğu kez kendilerine ayrılmış parsel veya adanın formuna göre düzenlenmiş olmalarıdır. Bu nedenle plan tasarımlarında değişiklik görülür ve simetri yoktur. Hamamlar geleneksel veya resmi mimari amaçlı da olsa katı şekil ve plan üzerine inşa edilmediklerinden klasik geleneğin unsurlarını da yıkan bir öğedir^[15]. Son dönemlerde yapılan çalışmaların küçük kent hamamları (*balneae* veya "*edifici termali minori*") üzerine ve özel konutlardaki yıkanmaya yönelik birmimler, askeri hamamlar ve termal kuruluşların da çalışılması dikkate değerdir^[16].

İkinci hamam tipi ve ilk dikkat çeken mimarilerin başında özellikle antik literatürde çokça konu edinilen *thermae* denen ve Roma hamam mimarisi üzerine önemli yapılar (*palais du peuple*) da vardı^[17]. İnşasında bütçe sıkıntısı olmayan, büyük, lüks mermerlerle gösterişli şekilde süslü, kârgir (taş), heybetli, kent-

[12] Hamam mimarisi gibi karmaşık olan terminoloji sorunu, daha çok mimariyle ilişkili bir sorundur. En dikkat çeken konusu "*thermae*" ve "*balneae*" terimleri (Gros 1996, 388) dışında, hamamlar veya odalar için kullanılan (*balineae*, *balneolum* (-a), *balnearia*, *lavacra*) gibi farklı Latince kelimelerdir (Heinz 1983, 28; Gros 1996, 388-89). "*pensiles balineae*" terimi üzerine bkz. Fagan 1996, 63; *Thermae*'deki *palaestra*'nın varlığı üzerine Nielsen 1993, 3; *thermae* ve *balneae* plan (simetrik/asimetrik) üzerine Nielsen 1993, 3; büyük boyutlu diğer yapılar ve lüks mimari üzerine Yegül 1996, 160-215; Yegül 2011, 125-177; *Balneauamları* (Martialis gibi) yazılı belgelere dayandırarak basit, küçük ve gösterişsiz olarak tanımlanması için bkz. Fagan 1999, 17-18; Isıtma sistemine dayanarak ilk oda ayrımı ise Krencker tarafından (I, II, III gibi) Roma rakamıyla yapılmıştır (Krencker 1929, 184-185). Mekânların isimlendirilmesinde diğer araştırmacılar ise Latince (*tepidarium*, *laconicum*, *sudatorium*, *caldarium*, *solarium*) gibi kelimeler kullanmışlardır (Ginouvs 1998, 100-110). Benzer isimlendirme ve sorunlar üzerine ise Rebuffat 1991, 6-7; DeLaine 1999a, 10; Bazı çalışmalarda ise mekânların isimlendirilmesinde harflerle gösterilen kısaltma tercih edilmiştir (Manderscheid 2009).

[13] Bunlardan bazıları *thermae*, *balneum* (*balnea*), *lauacrum*, *balinea*, *balneolum* ve *thermula* (Heinz 1993, 8; Yegül 2006, 160-290; Yegül 2011, 61-95). Özellikle bkz. Maréchal 2015; Tentea 2015, 13; *Balneator* veya *conductor balineae* olarak isimlendirilen hamam idarecisi (Yegül 2006, 36-37, 34; Nielsen 1993, 126-128) kent hamamlarından farklı olarak Smintheion hamamlarında rahipler veya rahiplerin kontrolünde çalışıyor olmalıdır.

[14] Nielsen 1993, 6; DeLaine 1999a, 72; Nielsen 1999, 36; "Hamam" ve "yıkanma" terimleri ve adları üzerine bkz. Fagan 2006; Yegül 2006, 63-76; Yegül 2011, 65-66.

[15] MacDonald 1986.

[16] Yegül 1981; Nielsen 1993; Aller 1998; Yegül 2006; Yegül 2011.

[17] Gros 1996.

teki bir adayı kaplayan, devlete ya da kamuya ait ücretsiz yapılarıdır (*thermae*)^[18]. Bu hamamlarda her bir mimari eleman veya birim simetrik tasarlanmıştır^[19]. İç mekanlar ayrıca yazıtlar ve heykeltıraşlık eserleriyle süslüdür. Genelde bu tür yapılar İmparatorluk sisteminin sosyal politikalarını göstermesinin yanı sıra propaganda^[20] amacı taşıyarak devletin, zenginlerin ve imparatorların halka armağanıdır^[21]. Yıkanma bölümlerinin yanında konferans salonları, spor salonları, kütüphaneler, kült tapınma odaları, revaklar, yürüyüş yolları, bahçeler, palaestralar, atletizm ve oyunlar için koşu pisti gibi etkinlik mekanları veya alanlarını da barındırır. Başta Traianus ve Caracalla Hamamları olmak üzere 15. yüzyılda antika eser elde etme amacıyla soyulmuş olsalar da hala ziyaretçiler için etkileyici yapılar olarak ayakta dırlar.

İmparatorluk hamamları (*thermae*) günümüz Roması'nda zengin arkeolojik kalıntıları olarak hala değer görmektedir. Halk hamamları (*balnea/balneum*) ise sürekli artan nüfus ve anıtlaşan mimari değişime paralel olarak tahrip olmuş ve bugün gözlerden uzak bir görüntü vermektedirler. Temelleri dışında kaybolmuş bu yapılarıdaki tahribatın nedeni ortak ölçekli ve küçük boyutlu olmaları ve de kentteki sosyal ve teknik değişimdir. Günümüzde modern Roma kentini açık hava müzesi haline getiren yapıtların başında hamamlar da bulunmaktadır. Bütün bu yapılar hem doğanın tahribatına hem de asıl yağmayı yapan insanlara rağmen ayakta dır. Benzer iskelete sahip ve aynı teknikle inşa edilmiş Smintheion hamamları da doğa ve insan tahribatına rağmen kutsal alanda kısmen ayakta kalan yapılarıdır. Bu direniş Romanın teknik üstünlüğünün ve malzeme kullanımının başarısından kaynaklıdır.

SMINTHEION ROMA HAMAMLARI

Smintheion'da MS 1. yüzyıldan MS 4. yüzyıl sonlarına kadar hamamlar Caracalla hamamları ile karşılaştırılınca aradaki fark inanılmazdır. Smintheion örnekleri küçük boyutlarına karşın geleneksel Roma hamamlarına yeni eklenen iki örnektir^[22] (Fig. 1).

^[18] Nielsen 1993, 6; DeLaine 1999b, 70; Nielsen 1999, 40; Zajac 1999, 99, 101-105; Yegül 2006, 160-290; Yegül 2011, 65-66, 125-128; Hellenistik gymnasium'un eğitimdeki rolü için bkz. Troncoso 2009.

^[19] Yegül 2011, 127-128.

^[20] Nielsen 1993, 144-146; Yegül 2006, 22.

^[21] Yegül 2011, 125-128.

^[22] Yegül 2006, 47-87; Yegül 2011, 57-101; Kaplan 2018.

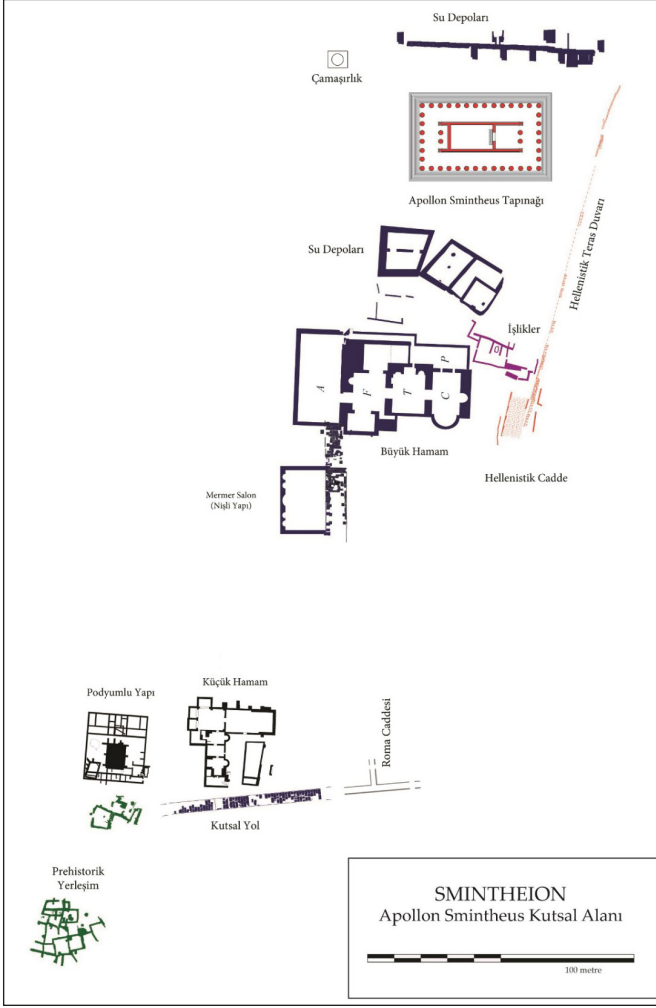

Fig. 1: Smintheion Kutsal alanı. Plan

Ancak Smintheion hamamları hangi gruba dâhil edilmeliler? Elbette ki halk hamamları grubuna. Çünkü boyutları, plan tasarımı, mekân sayıları, mekânların işlevi gibi nedenlerle İmparatorluk hamamlarının yanına yaklaşamazlar. İşlev açısından ise kentlerdeki thermaum ve de balneum tiplerden oldukça farklıdır. Smintheion hamamları çok büyük değildir (Fig. 2, Fig. 7). Smintheion Büyük Hamam (27x53), aynı döneme ait Miletos Capito Hamamlarından (hamam 60x40) biraz daha küçüktür^[23]. Hemen kuzeyde Smintheion'un 35 km uzağındaki

^[23] Yegül 2018, 1.

Alexandria Troas'daki (Dalyan) İmparatorluk Hamamlarının (Thermae, 125x90) yaklaşık beşte biri kadardır. Smintheion hamamları Anadolu kent hamamları ile karşılaştırılınca boyutları bakımından küçüktür ve plan tipi ile farklılık gösterir. En bariz özelliği Roma hamamlarının tipolojisine uyan örnekler olmasıdır. Plan ve teknik açıdan İtalya'nın Pompeii hamamlarından doğrudan etkilenmiş olması ile dikkat çekerler.

Smintheion hamamlarını asıl ayrıcalıklı kılan mekân dizilimi veya Büyük Hamam frigidariumunda olduğu gibi ayrı bir mekân gibi düzenlenmiş havuzları veya özel tasarlanmış hizmetli koridoru değildir. Önemli yanlarından biri Büyük Hamam girişinde yer alan heykel kaideleri ve apodyterium işlevi de gören büyük bir salon^[24] ile yıkanma alanlarının değişiklik göstermesidir^[25]. Bir tapınma mekânı olan, tanrıların, milli kahramanların ve zafer kazanmış sporcuların üstünde yürüdüğü bu sessiz, kutsal topraklar belki "kutsal alan hamamlarını" (ve çok-amaçlı hamam salonlarını) yaratmadı, fakat onların şekillenmelerine ve bir toplum içinde anlamlı kullanılmalarına ilham kaynağı oldu; onların zaman içinde kalıcılıklarını sağladı^[26] hem sayıları hem de evreleri ile tekrar tekrar inşa edilerek.

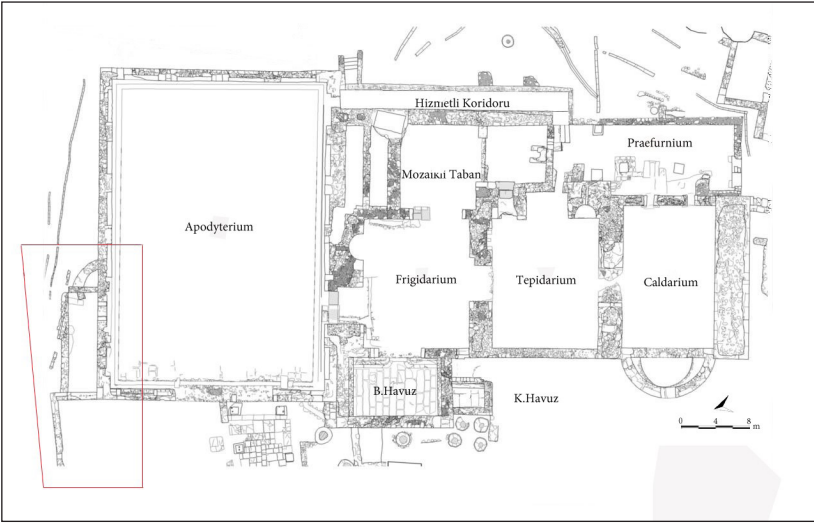

Fig. 2: Büyük Hamam planı. Erken ve Geç Evre.

^[24] Yegül 2015, 250-51, 268.

^[25] Çok-işlevli ("apodyterium-salon" birleşimi) salonların geç antik dönemde özellikle Suriye hamamlarında bulunduğu, bkz., Yegül 2006, 291-330; ve gelişerek Suriye erken İslami dönemin hamamlarındaki rolü, Yegül 2006, 339-349. Bu salonlar ayrıca Emeviler döneminde Kasru'l Amra ve Hirbetu'l—Mefcer gibi av köşkleri ve kale-sarayların hamamlarında görkemli mimari şekiller alıyor ve İslam aristokrasinin toplandığı, eğlendiği, meclis/lehve, yani "zevklî bir dostluk toplantısı" kavramının odaklandığı mahaller oluyor (Grabar 1973, 155-156; Yegül 2006, 315-323).

^[26] Yegül 2015, 269.

Smintheion hamamlarının (Fig. 2, Fig. 7) plan kökeni açısından hamamların sıra-tipi planları Anadolu için yabancı sayılır ve bu coğrafyada belirli bir şema da göstermezler. Mekânları birbirini izleyen ve birbirine paralel olarak yerleştirilmiş bu plan tipi İtalya (“Pompei tipi”)^[27] kökenlidir ve genellikle İtalya’da ve Batıda yaygındır. Özellikle bu plan tipinin Anadolu’da kullanımı çok az görülür. Görülüyor ki MÖ 2. yüzyıldan başlayarak devam eden Roma hamamlarının sosyal alandaki yeri mimari gelişimi bu kez Anadolu’da ortaya çıkmaktadır. Bu gelişim İtalya yarımadası dışında Geç Cumhuriyet Dönemi politikasının yayılımına paralel olarak bir gelişme göstermektedir. Ayrıca, Smintheion’da havuzları ana mekândan ayrılmış, kendi içinde küçük mekân ve yapı ünitesi oluşturan frigidariumlar da Anadolu’da normal dışıdır ve hatta çok fazla örneği yoktur. Bu tip frigidariumlar İtalya’da ve özellikle Roma’nın Kuzey Afrika kolonilerinde görülmektedir. Bu geleneğe Anadolu örnekleri de eklenmekte ve güçlü bir İtalya etkisinde yeni uygulama ve değişimlerle ortaya çıkmaktadır.

İtalya etkisi^[28] Smintheion’da da bir gelenek olarak ortaya çıkar. Troas Bölgesine koloniler yerleştiren (*Ius Italicus*) ve yerleşen Roma, bu bölgede Parion’da da görüldüğü gibi^[29] sadece hamam planlamasında değil, diğer birçok idari, sosyal, mimari, yapı ve kültürel alanlarda etkisini gösterir. Dolayısıyla İtalya’da ortaya çıkan ve köklü kültürel geleneğe sahip Anadolu arasında meydana gelen bu açık ilişki, Yunan ve Roma unsurlarını da birlikte sunulmasında yatmaktadır. Bu Yunan unsurlarından biri ise aşağıda değinileceği üzere hamamlardaki büyük veya merkezi salonlardır.

Smintheion hamamlarını ayrıcalıklı yapan plan ve diğer yenilikler *Colonia Augusta* Alexandria Troas’dan gelen bir askeri mimarın eseri olduğunu biliyoruz^[30]. Buna karşın Fikret Yegül’ün de ifade ettiği gibi “...hamamların küçük kesme taş ve molozlu harç yapısı tümüyle yerli, Anadolu ustalarının işi olmalıdır”. Frigidarium girişindeki Latince yazıtın ithaf edildiği kişi Roma ordusunda görev yapmış, emekli olunca da Smintheus rahibi olarak olasılıkla hamamları tasarlamış veya yaptırmış kişidir. İtalya etkisi Roma’nın ve Roma kolonilerinin yerleştiği bölgelerde başta Kilikia Elaeusa Sebaste’de, Pisidia Antiochiası’nda, Troas’da Parion ve Lampsacus’ta görülebilir. Bütün bu yenilikçi özelliklerine rağmen Smintheion hamamlarını belirleyen ve onlara özel kimlik veren unsur çok daha farklıdır.

Teknik gelişmişlik göstergesi açısından Roma hamamlarının vazgeçilmez olan ateş ve suyun^[31] kullanımını sunan en güzel örnekler ısıtma sistemlerinde görülür (Fig. 3, Fig. 6). Isının birbirinden ayrı mekânlarda sistemli ve kontrollü bir şekil-

[27] Guhl – Koner 1896, 398; Yegül 2006, 55-59, fig. 26-28; Fagan 2011, 359; Laurence et. al. 2011, 18, 208; Yegül 2011, 70-87.

[28] Levick 1967, 5-6, 77, 84; Yegül 2000, 133-136, 139-143; Rose 2014, 193-194, 234-235, 238-240; Spanu 2015, 30-34.

[29] Yılmaz 2013; Çelikbaş – Oyarçın 2015; Yılmaz 2022; Yılmaz - Yılmaz 2023, 77-92.

[30] Yegül 2018, 1.

[31] Yegül 2011, 103.

de kullanımı Roma hamamlarını Yunan öncellerinden ayırıcı özelliklerin başında gelir^[32].

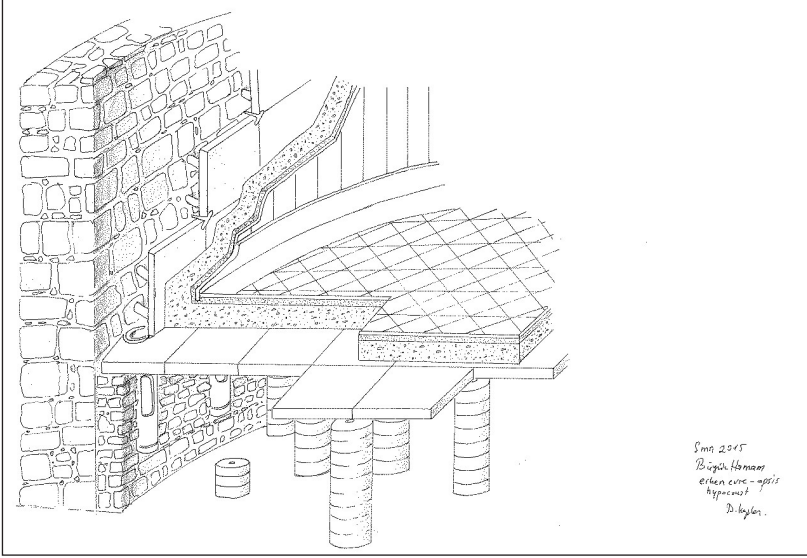

Fig. 3: Büyük Hamam Erken Evre apsisi ısıtma sistemi rekonstrüksiyonu.

Roma hamamlarında MÖ 100 ve sonraki dönemlerde inşa edilmiş örneklerde gelişmiş olarak ortaya çıkan tabandan ısıtma sistemi (*hypocaust*), Roma hamamlarında geliştirilen ve Roma'nın teknik mimari başarılarından birisi olarak burada da kullanılmıştır^[33]. Roma'nın hamam ısıtma sistemlerine katıksız sunduğu teknik duvardan ısıtmadır ve tüm duvardan ısıtma yöntemleri Roma icadıdır^[34]. Smint-heion hamamlarının duvarlarında tegulae mammatae kullanılmıştır (Fig. 6). Bu sistemle hypocausttan gelen sıcak gazların dolaşımını sağlamak için kabartılı bölümleri (memeleri) olan, düz pişmiş toprak (terrakotta) tuğlalarla içi boş bir duvar tabakası oluşturulmaktadır^[35]. Böylece duvar ve mermer kaplama arasında 8-12 cm arasında değişen bir boşluk meydana getirilir^[36].

^[32] Alttan ısıtmanın kanallarla sağlandığı sistem MÖ 5-4. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de görülür. Ancak Roma hamamlarında üzerinde yürünen tabanın alttan ısıtılması geleneğinin gerçek manada işlevsel kullanımı Orta İtalya'da MÖ 3. yüzyıl ortalarında veya MÖ 2. yüzyıl başlarında (Fregillae örneğinde olduğu gibi) ortaya çıkar. Roma hamamlarından küçük ayaklar üzerinde taşınan taban söz konusudur (Yegül 2011, 104).

^[33] Yegül 2011, 104-107, özellikle *hypocaustun* kökeni ve Sergius Orata için Yegül 2011, 107-108; Kaplan 2014, 12-17.

^[34] İlk kez MÖ 1. yüzyıl sonunda Pompeii Stabia Hamamları ve Forum Hamamları'nın onarım evrelerinde kullanılmıştır. Ancak duvar içinden geçen ve *hypocaustla* bağlantılı basit terrakotta borularla duvardan ısıtma ise *tegulae mammatae* sisteminden yüzyıl önce Fregellae'de uygulanmıştır (Yegül 2011, 109).

^[35] Yegül 2011, 109-111.

^[36] Kaplan 2014, 17-23.

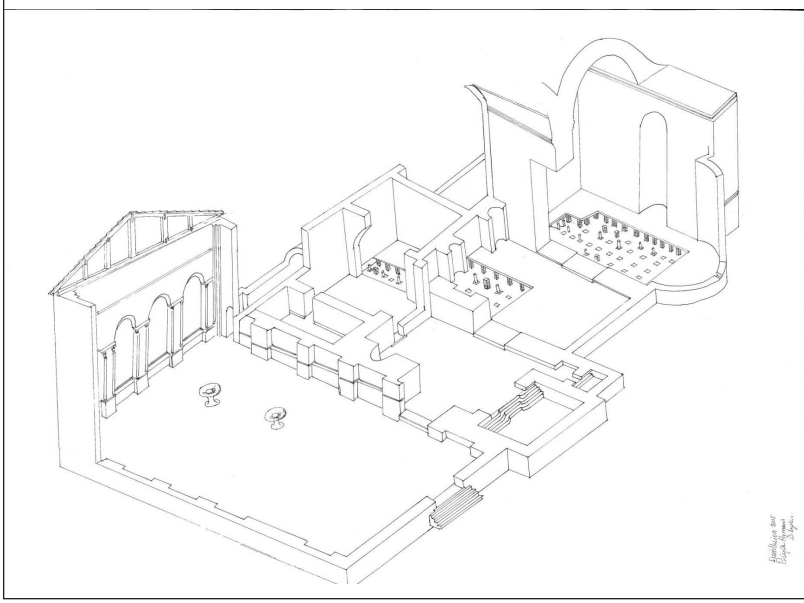

Fig. 4: Büyük Hamam Geç Evre restorasyon perspektifi.

Bu memeli tuğlalardan oluşturulan duvardan ısıtma sistemi borulardan sonra uygulanan yöntemdir ve daha sonra ortaya çıkan tubuli ise kullanım kolaylığı nedeniyle çok daha yaygındır. Bu duvardan ısıtma sistemleri ile farklı ve değişik işlevli mekânlarda ısı ve nem kontrolü sağlama, derecelendirme yapabilme, özel işlevli mekân (*tepidarium*, *caldarium* ve *laconicum* gibi) oluşturma, büyük pencereler açılarak ışık sağlama ve manzara izleme, thermaum tiplerinde büyük caldariumlar inşa edebilme gerçekleştirilebilmiştir^[37] (Fig. 4, Fig. 8).

Bu duvardan ısıtma sistemleri tüf taşı ve tuğladan yapılmış külhanlar (*praefurniae*) ile sağlanmaktadır ve kısmen sağlamdır. Bu ocaklar tuğla kemerlerle hypocausta bağlıdır ve hava çekişini sağlamak için mekân içine doğru biraz uzatılmışlardır. Daha düşük ısıda ve uzun süreli yanması için kemer önünde (genelde odundan) ateş yakılmaktaydı. Smintheion Küçük Hamam'da bir adet olan ocak Büyük Hamam geç evresinde onarımlarda kapatılan ocaklarla birlikte yedi adettir ve sıcak mekânlar adeta külhan etrafında toplanmıştır. Bu şekli ile thermae ve büyük hamamların sıcak mekân duvarları üzerine dizilmiş fırınları anımsatmaktadır^[38].

^[37] Yegül 2011, 109.

^[38] Özellikle Roma hamamlarında fırınlar, hamamın ısıtılan odalarından birinin dış duvarı üzerinde bir dizi olarak yerleştirilir ya da hamamın tüm ısıtılmış mekânları boyunca dizilirler. Bu uygulama *thermae* ve büyük hamamlarda daha yaygındır. Bunun nedeni ise büyük sıcak odalar ve *caldarium*'ların birden fazla ocağa ihtiyaç duymasındır (Yegül 2011, 114; Kaplan 2018, Fig. 2.12).

Külhana (*prefurnium*) bağlı servis koridoru ise ayrı bir mekân olan olarak özenli planlanmıştır. Bu şekli ile Trier'deki İmparatorluk Hamamları ve Ankara Caracalla (Çankırıkapı) hamamlarındaki yüksek ve geniş, taş bir tonoz örtüye sahip, fırınları birbirine bağlayan servis koridoru ile benzer.

Smintheion hamamlarının iç dekorasyonunda tabanlar özenli mozaik ve taş plakalarla kaplı iken duvarlar mermerle kaplıdır (Fig. 5). Smintheion Büyük Hamam'da görülen bu teknik özellikler ve yeniliklerin benzeri Küçük Hamam'da da görülmektedir. Dolayısıyla çok abartılı olmasa da Smintheion hamamları malzeme ve teknik özellikleri ile “lüks hamam” sınıfına adım atmış sayılır.

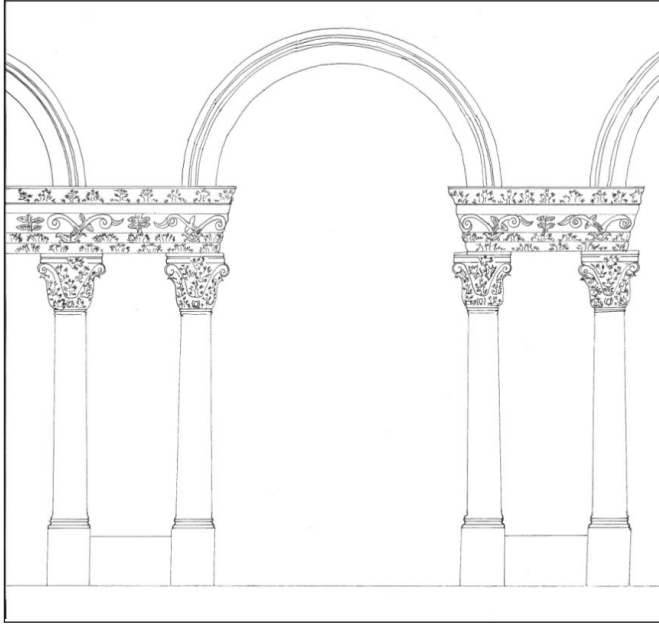

Fig. 5: Büyük Hamam Geç Evre apodyteriumu (Hamam Salonu) cephe rekonstrüksiyonu.

Erken dönem Yunan balnearları hamamların su ihtiyacını kuyu ve sarnıçlar ile gidermiştir. Ayrıca yazılı kaynaklar ve arkeolojik belgeler de ağırlıklı olarak Geç Roma ve Bizans dönemi hamamlarında su ihtiyacı, yeniden erken dönem hamamları gibi kuyular ve sarnıçlardan sağlanmıştır^[39]. Bu durumun ana nedeni bölgenin jeolojik yapısı ve su kaynaklarının kıtlığıdır. Ancak geç dönemde ekonomik ve sosyal yapının bozukluğu da eski sisteme dönüşün yaşandığını gösterir. Ancak su-

^[39] Nielsen 1993, 24; Kaplan 2018, 4-16.

yun depolarda biriktirilerek hamamın kullanıma açıldığı anda bol su elde edilmesi Smintheion'da ne erken dönem uygulamaları ne de geç dönem ekonomik düzeni ile açıklanabilir. Bu durum doğrudan bölgenin coğrafik yapısı, yağış miktarı ve su kaynağı ile alakalıdır. Smintheion hamamları ise tek su kaynağı ve depolar ile kolaylıkla kullanılabilir.

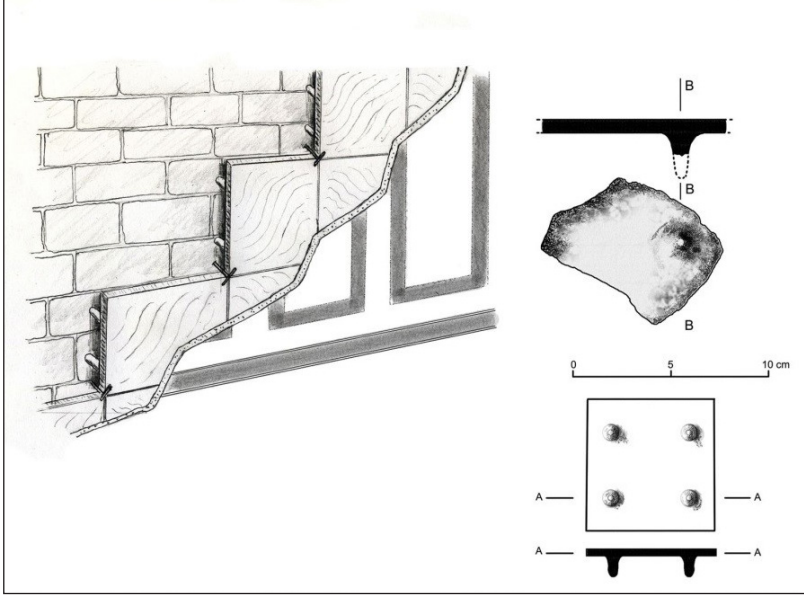

Fig. 6: Büyük Hamam Geç Evre caldariumuna ait duvardan ısıtma sistemi ve tegula mammata.

Smintheion hamamları tasarım ve plan tipi; yapı malzemeleri ve inşaat metotları; ısıtma sistemleri ve su donatımı; ve de süslemeleri ile geleneksel Roma hamamlarının birer kopyası gibidir (Fig. 2, Fig. 4, Fig. 7, Fig. 8). Ancak amaçları ve hedefleri açısından sıradan Roma hamamları değildir. O zaman bu hamamların geleneksel Roma hamamlarından farkı veya ayırıcı özellikleri nelerdir?

Bu iki hamamın asıl vurgulanması gereken özelliği Anadolu'da pek bilinmeyen (thermal kaplıca örnekler hariç) diğer geleneksel "kent hamamlarından" farklı olarak "Kutsal Alan Hamamları"^[40] olmalarıdır. Bu özellik hamamların tanımlayıcı ana özelliği, onların işlev ve karakterleridir. Çünkü doğal kaplıca sularını kullanan, hidroterapi ve sağlık merkezi olarak bilinen termal kuruluşları (ve Asklepon'ları) bir tarafa bırakırsak, Anadolu'da kendi başına "kutsal alan hamamı" pek bilinmez.

^[40] Yegül 2015, 247-269.

F. Di Capua ve E. Fabbriotti gibi araştırmacılar tarafından Roma hamamlarının kökeni konusunda ileri sürülen “merkezi İtalya halkı arasında gelişen tıp geleneğine dayandırılma” düşüncesi kutsal alan hamamları için de geçerli midir? Genellikle, termal kuruluşların aksine kutsal alan hamamları, terapi ve iyileşme yerleri değildir. Sadece Smintheion’da olduğu gibi, sporcuların, antrenman ve karşılaşmalarda sık sık olabilen yara, bere ve basit tıbbi gereksinimleri karşılayacak doktor ve antrenörlerin bu hamamlarda bulunduğu söylenebilir^[41]. Ancak iyileştirici ve romatizmal hastalıklara iyi geldiği düşünülen İtalya çiftlik evlerinde^[42] görülen plan tasarımındaki üç temel unsur olan ve Roma hamamlarının gelişiminde ana mekânlar olan caldarium, frigidarium ve apodyterium düzenlemesi ile bu geleneğin temsilcisidir. Bütün bu düzenlemeler Smintheion hamamlarının tasarımında İtalya geleneğinin ve mimarisinin büyük oranda etkili olduğu savını desteklemektedir. Bu plan düzeni, teknik özellikler ve iç donanımı ile geleneksel yıkanma ve temizlik amaçlı Roma hamamı özellikleri sergilerler.

Yıkanma sırası ister kutsal ister spor amaçlı olsun hep aynıdır: Roma geleneğinde yıkanma sırası önce soğuk, sonra ılık, sıcak ve soğuk su banyosunu içerir ve genel olarak bütün Roma hamamlarında aynıdır—hamamın palaestra, tepidarium, caldarium ve frigidarium mekânları bu yıkanma töresini ve sırasının somut, mimari ifadesidir.

Smintheion Büyük Hamam geç evresinin genel biçimi (Fig. 2, Fig. 3) ve plan tasarımını irdelemeden önce her bir mimari eleman ve mekânın tanımlanması gerekir. Anadolu’da hamamlarının İtalya örnekleri ile benzer inşa edilmiş olmaları normal bir durumdur^[43]. Her ne kadar hamam plan açısından başta İtalya^[44] ve İtalya etkisindeki Anadolu örnekleri^[45] ile bazı noktalarda benzer görüntü sergilese de farklı mekânları ve kendine özgü yerel malzemesi ile bazı yenilikler de ortaya koymaktadır. Anadolu’da Roma Dönemi hamamları açısından sade bir plan tipi ve belli bir bölgeye has uygulanan ek bir plan tipi olmadığı^[46] gibi Smintheion Büyük Hamamı da her şeyi ile belli bir plan tipi içine sokmak zordur. Klasik formdaki hamam-gymnasium kompleksleri ile karşılaştırıldığında da hiçbir örnekle uyum

^[41] Yegül 2018, 1.

^[42] İtalya çiftlik evlerinde görülen hamamların en erken örnekleri MÖ 3. yüzyıl sonu ile MÖ 2. yüzyıl başıdır. Ancak gelişmiş ısıtma teknolojisine sahip hamamlar Geç Cumhuriyet Dönemi ile Erken İmparatorluk Dönemi arasında ortaya çıkar (Yegül 2011, 62). Özellikle erken dönem çiftlik evlerindeki yıkanma mekânlarında alttan ısıtma mekânının (*hypocaust*) olmayışı ile dikkat çekerler (Yegül 2011, 63).

^[43] Farrington 1987, 50-59. Özellikle Roma kolonilerindeki amphitiyatrolar ve diğer tiyatro örnekleri imparatorluk döneminde başta gladyatör dövüşleri için düzenleme yapılmıştır. Bu durum Roma geleneği ile uyum içinde olduğunu göstermektedir (MacDonald 1986, 110-142). Benzer bir Roma geleneği tapınaklardaki aks ve podyum düzenlemesinde de görülür (Price 1984).

^[44] Levick 1967, 5-6, 77, 84; Yegül 2000, 133-136, 139-143; Madsen 2002, 87-114; Rose 2014, 193-194, 234-235, 238-240.

^[45] Farrington 1987, 50-59.

^[46] Yegül 2006, 235.

sağlamaz. Ancak mekânların dizilişi açısından “sıra tipi”, “tek eksenli” ya da “dizili tip”^[47] hamamlara dâhil edilebilir. Dıştan dışa en uç noktalar dikkate alındığında hamamın uzunluğu 53 m genişliği ise farklı mekânların boyut ve çıkıntıları nedeniyle 27 ile 30 m arasında değişmektedir. Anadolu ve özellikle Troas Bölgesi hamamları yeterince çalışılmadığı için bölgesel açıdan bir değerlendirme şimdilik mümkün görünmüyor. Vitruvius’un bahsettiği yön seçimi ve plan düzeninin belirli kurallara bağlı olmayışı ise kutsal alandaki alan darlığı yani alan sınırlamasından kaynaklanmış olmalıdır. Batı Anadolu büyük hamam-gymnasium kompleksleri ve kazısı uzun süre devam eden büyük kentlerdeki hamamlar dışında sadece güney ve batı Anadolu kentlerindeki hamamlarla karşılaştırmak mümkündür. Anılan bu coğrafyalarda tespit edilen hamam tiplerinde ısıtılan salonların paralel diziler halinde olmak üzere ve bir ya da daha fazla dışarıya çıkıntı yapan apsidal ünite ile birlikte yerleştirilmesi^[48] gibi temel özellikler Smintheion hamamı için de geçerlidir^[49] ve İtalya kökenlidir.

Birbirine paralel ve belli bir sıra üzerine dizili ana mekânlara sahip yapıda, belirli bir cephe düzenlemesinin olmadığı plandan da anlaşılmaktadır. Caldarium apsisinin ve frigidarium havuzunun dışarı taşması ile tepidariumun içerde bir mekâna dönüşmesi bu durumu açıklar. İtalya erken hamam örneklerinde var olan apodyterium, frigidarium, tepidarium ve caldarium’dan^[50] oluşan dört paralel ve büyük ana salon birbirine aynı aks üzerinde yer alan kapılarla bağlanmaktadır. Bu düzen aynı zamanda soğuk mekânda başlayan ve sıcak mekânlara doğru devam eden hamam yıkanma düzendir^[51]. Birbirinden bağımsız ve tonoz örtülerine sahip, paralel mekânlar dizilimi içindeki dikdörtgen bir dizi salondan oluşması gibi sıralama, Roma hamamları için erken örnek olarak kabul edilen Pompeii’deki Stabian hamamlarını^[52] anımsatmaktadır. Ancak Stabian hamamlarında görülen^[53] erkek ve kadınlara ayrılan farklı bir düzenleme burada yoktur. Yegül tarafından Stabia hamamlarının doğu kanadı Roma hamam planlamasında bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir^[54]. Çünkü Stabia hamamlarında işlevleri bakımından birbirleri ile ilişkili bir dizi oda, düz bir hat üzerinde kullanım sırasına uygun olarak yerleştirilmişlerdir. İtalya örneklerine düzenleme Smintheion’da ısıtılmamış alanlardan ısıtılan alanlara doğru ilerleyişi ve bunun tam tersi bir düzen içinde geri dönüşü yansıtır: Apodyterium (Hamam Salonu), frigidarium, tepidarium, caldarium. Bu tip planlamaya hamam mimarlığında “Tek Eksenli Dizi Tip” de denir.

[47] Guhl – Koner 1896, 396; Krencker 1929, 177, Abb. 234; Fagan 2011, 359; Yegül 2006, 17, 22-29, 48, 250; Yegül 2011, 34-36; Yegül 2013.

[48] Yegül 2006, 236; Kaplan 2018, 18-66.

[49] Kaplan 2013, 81-84, Res. 1-2.

[50] Nielsen 1999, 36.

[51] Guhl – Koner 1896, 396; Yegül 2006, 17, 22-29, 48; Fagan 2011, 359; Yegül 2011, 34-36.

[52] Yegül 2006, 55-59, fig. 26-28.

[53] Guhl – Koner 1896, 398; Yegül 2006, 59; Laurence et. al. 2011, 18, 208.

[54] Yegül 2006, 60.

Bu düzenleme benzer şekilde Smintheion Büyük ve daha sonra görüleceği gibi Küçük Hamam için de geçerlidir^[55] (Fig. 7, Fig. 8).

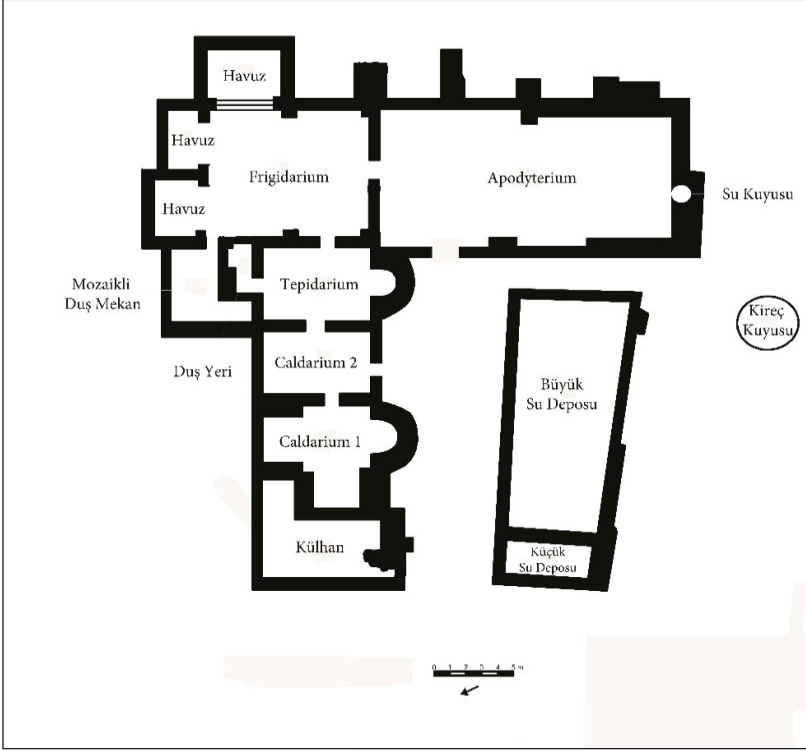

Fig. 7: Küçük Hamam planı.

Smintheion hamamlarının çokça tercih edilen bu “tek eksenli tip”e dâhil edilmesinin nedenleri teknik açıdan çok daha önemlidir. Roma hamamlarının gelişiminde önemli bir noktayı temsil eden “tek eksenli tip”, işlevleri bakımından birbirleriyle ilgili ve belirli bir kullanım düzenine işaret eder. Bu sistemde apodyterium gibi ısıtılmayan bir mekândan caldarium gibi en fazla ısıtılan bir mekâna doğru devam eden ve yıkandıktan sonra dönüşte de aynı düzenin tersini izleyen^[56] düzenli bir plandır. İşlevselliği dikkate alındığında bu planlama birkaç açıdan avantaj sağlar:

Birincisi ısının kontrolü için gerekli teknik ihtiyaçlara cevap vermek üzere geliştirildiği anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi sıcak mekânların taban

^[55] Özgünel 2009, 515-520; Kaplan 2013, 83, Res.1; Kaplan 2018, 67-88.

^[56] Guhl - Koner 1896, 396; Yegül 2006, 17, 22-29, 48; Fagan 2011, 359; Yegül 2011, 34-36, 71-72.

yükseklikleri ve ortak duvarlar gibi nedenlerle bu düzenleme tercih edilmiş olmalıdır.

İkincisi üst örtüsü beşik tonoz olan birbirlerinin yükünü hafifleterek destekleyen sırt sırta yerleştirilmeleri mimari ve dayanıklılık açısından önemlidir.

Üçüncü olarak ise hamamların vazgeçilmez unsurları olan su tesisatı, drenaj ve ısıtma gibi hizmetlerin gerçekleştirilmesinde de kolaylık sağlamak ve bütün bu servisler tek bir noktadan yani hamamın belli bir blokundan tek bir koridor veya hat üzerinde gerçekleştirilmektedir^[57].

Bu plan diziliminin tercih edilmesinin bir diğer faydası ise dikdörtgen planlı mekânların kısa kenarları üzerine niş ve apsislerin yapılabilmesi ve bu maksatla beşik tonozların dışa açılan yarım ay biçimindeki pencereleri ile bol güneş ışığının içeriye girmesinin sağlanmasıdır.

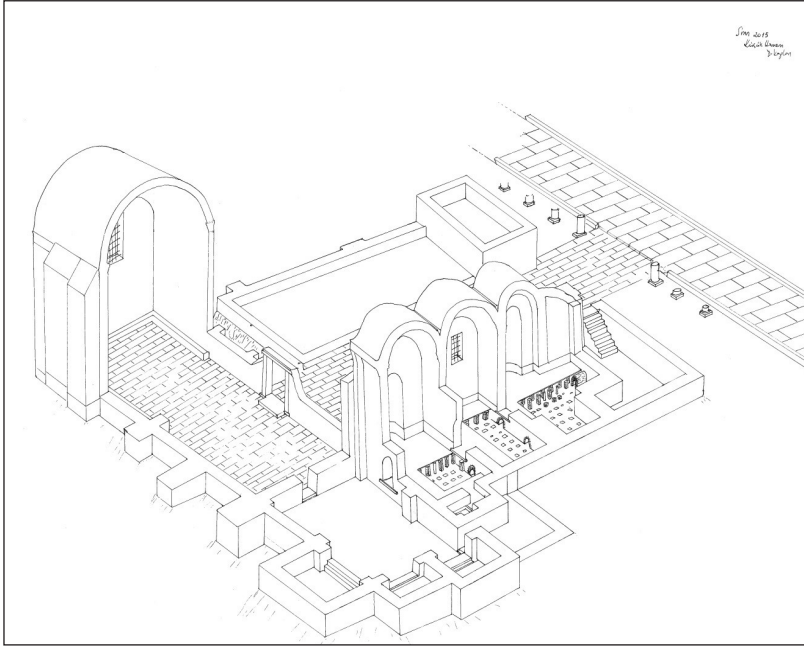

Fig. 8: Küçük Hamam restorasyon perspektifi.

Bu plan tipinin bilinen ilk kullanıcısı Stabia hamamlarıdır^[58] ve bu tip Geç Antik Dönem'e (Bizans) kadar doğuda olduğu kadar batıda da yaygındır.

[57] Guhl - Koner 1896, 396; Yegül 2006, 17, 22-29, 48; Fagan 2011, 359; Yegül 2011, 34-36.

[58] Yegül 2011, 72-73.

Özellikle Pompeii'ye has palaestralı hamam tipi Campania Bölgesinde Erken İmparatorluk Dönemi'nde oluşturulur ve popülerliğini gösterir şekilde geniş bir coğrafyada uzun süre uygulanır^[59]. MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda Campania Bölgesinde ortaya çıkan hamamlardan etkilenen Yunanistan'daki Roma hamamları^[60] gibi Smintheion Roma hamamları da Roma'dan uzak bir eyalette ve çeşitli mimari düşünce ve yapı formunun yayılmasına aracılık eden örnekler olmalıdır.

Dini ve agonistik kurumların parçaları olmalarına rağmen, kutsal alan hamamları da bu töreye uyarlar; bir başka söyleyişle, Smintheion'da olduğu gibi, planları normal hamam planından pek farklı değildir. Şu farkla ki sınırları içinde bir veya birçok hamam bulunan Olympia, Delphi, Epidauros ve Isthmia gibi büyük pan-Hellenik kutsal alanlarının hemen hepsi Yunanistan'dadır^[61]. Smintheion'daki bu hamamlar Anadolu'da Hellen kökenli kutsal alanda kullanılmış iki önemli ve de farklı Roma hamam örneğidir. Farklılık, hamamın gayesi ve müşterilerine bağlıdır. Bu hamamlarda müşteriler önce sporcular, sonra şenlik ve agon mevsimi kutsal alanı dolduran misafir ve hacılar ve kutsal yerin dini, idari ve bakım personeli-dir. Ana gaye de sporcuların tüm hamam gereksinmelerine hizmet vermektir—bu, bütün Roma hamamlarında olduğu gibi, hatta onlardan daha fazla ve daha özel bir biçimde, sosyal, sporsal, dini ve törensel hizmetleri de içerir. Kutsal alanların kendine has bazı işlev ve müşteri değişikliği ise bazı mekânların planlanması ve kullanılmasında bir dereceye kadar plana yansiyebilir. Bu özel mekânlardan biri sosyal salonlardır.

F. Yegül'ün kutsal alan hamamları ile ilgili bir çalışmasında işaret ettiği gibi, "Kutsal alan hamamlarının önde gelen planlanma özelliklerinden birisi de yıkanma töresi ile içleşen bir ana salon (veya 'sosyal salon/hamam salonu')" olmasıdır^[62]. Bazı yazıtlarda, pek kesin olmasa da, basilica thermanum olarak geçen bu geniş salonlar, hamamın genel boyutlarına göre büyüklükleri, görkemli konumları ve zengin mimari dekorları ile dikkati çekerler. İçerde yer alan havuzlar belki atletler için yeterli genişlikte değildir ancak apodyterium olarak isimlendirilen mekânda zeminde labruma yer verilmesi sporcular tarafından kullanıldığına işaret etmektedir. Genelde Yunan vazo resimlerinden aşına olunan bu mermer küvet olan labrum etrafında sporcuların egzersiz yaptıktan sonra temizlik yaptıkları görülmektedir^[63]. Ayrıca bu kutsal alanlar kentlerden uzak, sessiz, sakindir ve kırsal bölgelerde konuşlanmışlardır. Fakat oyun ve yarışma zamanları misafirler, hacılar ve yarışmacı

^[59] Netzer 1999, 45-55; Yegül 2006, 59-63; Yegül 2011, 80; Yegül'e göre Pompeii tipi hamamlarda palaestra basit bir konfordur ve Yunan gymnasiumları gibi eğitim kurumu da değildir der ve atletizm programları ile ilişkisinin şüpheli olduğunu vurgular (Yegül 2006, 63). Özellikle Augustus Dönemi'nin çok bina yaptırmakla ünlü ve aynı zamanda Hellenistik karakterdeki Yahudi Kralı Herodes (Büyük Herodes) de bu planı kullanır (Yegül 2011, 79).

^[60] Farrington 1995, 43-44.

^[61] Brooner 1971, 169-187; Remijsen 2011, 97-109; Anadolu agonistik festivalleri için bkz. Mitchell 1993, 217-225.

^[62] Yegül 2015, 250-251, 268.

^[63] Yegül 2011, 59, Res. 11.

atletler ile dolup taşan kutsal alan ve hamamlar agonistik, sosyal ve dinlenme-eğlence gereksinmelerini karşılamak için canlılığı ile ortaya çıkan mekânlara dönüşürler^[64]. Bu durumda, Smintheion'daki hamamların karakteristik elemanları olan ve apodyterium diye adlandırılan bu büyük salonların işlevi aslında kutsal alanın yukarıda belirttiğimiz, agonistik, sosyal, dinlenme ve hatta bazı kutlama işlevlerine açık, çok-amaçlı “toplantı salonları” olabilecekleri ön görülebilir mi? Bir tapınma mekânı olan, tanrıların, milli kahramanların ve zafer kazanmış sporcuların üstünde yürüdüğü bu sessiz, kutsal topraklar belki “kutsal alan hamamlarını” (ve çok amaçlı hamam salonlarını) ortaya çıkarmadı. Fakat hamamların şekillenmelerine ve bir toplum içinde anlamlı olarak kullanılmalarına ilham kaynağı oldu; onların zaman içinde kalıcılıklarını sağladı^[65] hem sayıları hem de evreleri ile tekrar tekrar inşa edilerek. Kısaca Yunan kutsal alanlarındaki örneklerde açık bir şekilde uygulanan “kutsal alan hamamlarının önde gelen planlanma özelliklerinden birisi yıkanma töresi ile içleşen bir “ana salon” (veya ‘sosyal salon/hamam salonu’) olmasıdır^[66]. Yazılı belgelerde basilica thermanum olarak ifade edilen bu geniş salonlar özel bir işlevde olmalıdır. Çünkü hamam mekânları içerisinde diğerlerine göre oldukça büyüktür ve therae tipler kadar olmasa da görkemli bir şekilde mimari tasarımı ve oldukça zengin süslemeleri ile kendini gösterirler.

Bu doğrultuda Smintheion Büyük hamam ilk mekânı (*apodyterium*) ve benzeri büyük salonlar hamamlar içerisinde yapılan tören veya özel aktivite alanları olmalıdır.

Tanrılar, kahramanlar, muzaffer atletlerin iç içeliği yani gerçekte efsanenin kutsal yerlerde böyle birbirine girmesi bu hamamların en özel, hatta eşsiz karakteridir. Zengin epigrafik kaynakların kanıtladığı gibi, Apollo Smintheus Kutsal Alanı'nda en eski günlerden beri Smintheia Pauleia oyunları kutlanmaktadır.

Apollon Smintheus Kutsal Alanı, Roma Döneminde özellikle oyunların zamanında yoğun insan etkinliklerine sahne olduğundan, yıkanma [ve hamamlar] burada çok önemli bir rol oynamış olmalıdır^[67]. Fakat F.Yegül bu düşünceyi daha da ileri götürerek, dinin, dini oyunların, yarışların ve eğlencenin birbirleriyle kesiştiği bu kült merkezlerinde, hamamlar geçmiş olayların, geçmiş insanların ve geçmiş zaferlerin hatıralarını sakladıklarını ifade ederek “eski ile yeninin, düş ile gerçeğin karışımı bu hamamlara özel anlam ve değer kazandırır” ifadesini kullanmaktadır^[68]. Çünkü Smintheion Büyük Hamam geç evresinde olduğu gibi “Hamam Salonu” (*apodyterium*), (Fig. 3, Fig. 4) Roma ve Geç Antik Dönem kutsal alanlarının

[64] Yegül 1993, 111-113.

[65] Yegül 2015, 269.

[66] Yegül 2015, 250-251, 268.

[67] Özgünel 2013, 29-75; Kaplan 2015, 67; ayrıca Özgünel 2015, 17-20; Kaplan 2018.

[68] Yegül 2018, 1-2.

karışık nüfusu ve hafif egzersiz yapan sporculara hizmet veren mekândır. Buna ek olarak bu mekân, geleneksel halk hikâyeleri anlatımı dikkate alındığında hayatta kısacık anların sürekli duyusunu vermektedir. Belki hamam salonunun sıcak ortamında hikâye paylaşımı, tecrübe ve anı, toplumun sosyal iskeletinde gerekli ortak ihtiyaca cevap vermektedir. Kutsal alanın sessiz ve kutsanmış alanı, tanrı ve kahramanlara yakın hissedilen toplantı ve sıra dışı yerlerdir. Özellikle her iki dünyanın bağlantı yeri olarak bir kutsal alan ve bu alandaki kutsal alan hamamının salonu veya salon tipi hamam yaratma düşüncesi, Yunanlının yaratıcı kullanımına ilham olmuş ve Roma Dönemi'nde bile kutsal alanda sürekliliğini korumuştur.

Büyük Hamam girişindeki mermer salon veya atletler kulübü de dikkat çeker. Smintheion hamamlarında otuza yakın Smintheion Pauleia Oyunlarında başarı kazanan atletlerin heykelini taşıyan kaide bulunmuştur. Sporcu heykel kaidelerindeki betimleme ve oyunların ismi ve de hamamın ünük düzenlemesi, kutsal alanın onuruna yapıldığı ve birincil olarak tapınılan Apollon Smintheus'a işaret eder. Bu durum faydacı gücüne inanılan, törensel ve çok yönlü tanrıyı onurlandırıcı özelliği ile de örtüşmektedir^[69]. Özellikle sporcuları onurlandırma (?) amaçlı hamam girişindeki Mermer Salon'un (Nişli Yapı) (Fig. 1) başta Roma hamamları ile olan ilişkisi merak uyandırıcı boyutta bir konudur^[70]. Heykeller kayıp ancak kaidelerde genelde Yunanca olarak atletlerin adları, geldikleri yerler, hocaları, yarıştıkları dal ve başarıları yazılıdır. Bu muzaffer atletler veya sporcular kimdiler ve hamamlarla ilişkileri neydi?

Bu soruları cevaplandırmak için Roma ve Anadolu'yu bir araya getiren ve atletlerle hamamlar arasında somut ilişkiyi canlandıran bir örneği hatırlamak gerekmektedir. Romada, Traianus Hamamları'nda 17. ve 18. yüzyıllarda bulunan, Anadolu'dan gelen bir grup profesyonel atleti onurlandıran kitabeler en ideal örneklerdir. O. Falconieri'nin 1669'da ve S. Ricci'nin 1891'de yayınladığı bu yazıtlar, Traianus Hamamları'nda (veya bu devasa thermaum'un bahçe ve dış külliyesinde) Herakles kültüne ait yer bir *Curia Athletarum* (Atletlerin Curia'sı), yani "Herakles Atletleri Kulübü"nden (veya kolejinden, loncasından=*synod*) bahsediyor^[71]. Atletizm kulüp veya dernekleri oyuncularinkine benzer şekilde ilk kez Erythrae'de^[72] görüldüğü gibi MÖ 1. yüzyılda ortaya çıkar. Dernek veya loncanın görevi üyeleri koruma, çalışma sözleşmesi, heykel adama, atlet ve yöneticileri onurlandırmadır. Bu kulüpler

^[69] Kaplan 2015.

^[70] Not edilmesi gereken önemli nokta kutsal alan ortamında bu salonun dahil edilmesi veya katkısı, arka cephedeki 5 niş düzenlemesi ile harekettendirilen iç cephe ve bu cepheleri kaplayan renkli mermer levhalar ve heykel kaideleri en dikkat çeken ayrıntılardır. Bir hamamda sporculara verilen önem sanki benzeri görülmemiş şekilde öne çıkarılmıştır.

^[71] Yegül 2006, 173-178, dn. 111-113; Yegül 2011, 146-148. Parça veya bütün olarak ele geçen atletik yazıtların sayısı 50'yi geçiyor; kimisi kaybolmuş, kimisi (şimdiki kazılardan önce) de yurt dışına çıkarılmış. Yazıtların tümü T. Özhan tarafından yayına hazırlanmaktadır.

^[72] Keil 1910, 70-79.

daha sonra Roma Dönemi'nde İmparator Kültünün aracı haline geldiler ve ayrıca Dionysos ve Herakles rahipleri dışında İmparator Kültü rahipleri de birlik üyeleri içinde yer almışlardır^[73].

Bu Anadolu şampiyon atletlerin loncası ilk önce Hadrianus Dönemi'nde, sonra Antoninler devrinden MS 4. yüzyılın başlarına uzanan zaman içinde, İmparator izniyle bu hamamda bir “yer” sahibi olmuşlardır. Hadrianus’un “kolej”e (yani atletler kulübüne) gönderdiği onay mektubu şu sözlerle başlar: “Kutsal eşyalarınızı koruyabilmeniz ... Capitoline Oyunlarına (katılabilmemiz) için (hamamda) istediğiniz bir kısmında size bir ‘yer’ [topos] verilmesini buyuracağım...”^[74] Smintheion’da olduğu gibi kaideleri yazıtlı bu onlarca heykel kuşkusuz hamamın uygun bir yerinde (belki kulüp veya kolejin salonunda) sergileniyordu. Traianus Hamamı’nın sporcuları Herakles kültünün takipçileriydiler. Smintheus sporcuları da tabii olarak Apollo kültünün takipçileri ve onurlandırıcılarıydılar. Roma’da şahane bir hamam külliyesinin geniş çerçevesinde normal bir atletik program dahilinde çalışan ve oyunlarda kazanmak için uğraşan bir grup profesyonel sporcu var; Smintheion’da kutsal alanın normal programlı agon yarışmaları için bölgenin, hatta Akdeniz’in her yerinden gelen amatör sporcular var^[75]. Gene de, kutsal alanı sadece normal oyunların yapıldığı kısıtlı bir mekân olarak düşünmemeliyiz. Smintheion Kutsal Alanı aynı zamanda atletlerin ve yetiştiricilerinin bütün bir yıl boyunca (veya agon dışı zamanlarda da) antrenman yapmaları, yarışmaları, yaşamaları için yaratılmış ve gereken mekân ve tesisleri sağlayan bir yerd. Öyle kabul edilmeli ki, atletlerin varlığı ve etkinlikleri, hamamlarda ve bu hamamların parçası veya uzantısı olan birçok diğer pratik veya törensel mekânlarla da ilişkiliydi. Böylece, Roma’da Traianus Hamamları’nda izlediğimiz “hamamlar ve Anadolu şampiyon atletler” halkası, Anadolu’nun kendi Smintheion’unda ve kendi şampiyon atletleri ile birleşiyor. Bu denizler ötesi halka, Akdeniz Antik Çağı uygarlığında insanlar, atletler, yarışmalar, törenler ve hamamlar arasındaki bağın önemine ışık tutuyor.

Şampiyon atletlerin heykellerinin ve kitabelerinin sergilendiği mekânları ve orada insanları ve yarışçıları bitıştiren kutsal Smintheion coğrafyasını ve bu coğrafya ile bütünleşen hamamları bir bütün olarak hayal etmek gerekir. Smintheion Büyük Hamamları Apollon Smintheus Tapınağına 70-80 metre mesafededir (Fig. 1). Tapınak ve hamam arasında yeraltı su kaynakları ve kutsal mağara pınarları tarafından beslenen sarnıçlar kutsal alana hayat vermektedir. Küçük Hamamlar bu grubun 100 metre kadar kuzeyinde yer almaktadır. İki hamamın arasındaki geniş alan bir palaestra veya açık hava oyun sahası olmalıdır. Küçük Hamamların hemen batısında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan Kutsal Yol, Smintheion’u Alexandria Troas’a bağlamaktadır.

^[73] Laurence 2012, 60-63; Herakles kültü ve Gymnasium bağlantısı için bkz. Sourvinou-Inwood 1993, 13.

^[74] Falconieri 1669; Ricci 1891, 185-209; Yegül 2006, 202, dn. 111-113; Yegül 2018, 3.

^[75] Özhan 2015, 183-185; Özhan 2016, 257-275; Kaplan 2018.

Bu dağılım birbirleri ile yakın ilişkisi olan bir mimari coğrafyayı gösteriyor; geniş boşluklara gelişi güzel serpiştirilmiş binalar ve tesisler değil, bir mimari külliye Smintheion. Atletlerin heykel kaideleri Büyük Hamamları, Küçük Hamam, Batı Hamamı^[76] ve Kutsal Yol'a bağlayan mermer bir cadde veya galeri üzerine, kuvvetli, törensel bir aks yaratan, karşılıklı bir sıra olarak yerleştirilmiştir^[77]. Bu heykel galerisinin kuzeydoğusunda ve galeriye geniş bir sütun sırası ile açılan, görkemli bir "Mermer Salon" (veya içindeki çeşitli apsislerine bakarak "Nişli Bina") var. Salonun Traianus Hamamları'ndaki Curia Athletarum'da olduğu gibi, Apollon'un kutsal eşyaları ve diğer kült heykellerini sergileyen bir tören ve onurlandırma mekânı olduğu da düşünülebilir—yani bir "Şeref Salonu". Bütün bu yapı ve düzenlemeler (Kutsal Yol, şeref ve kült salonu, heykel galerisi ve hamamlar vs.) birbirleriyle olan özel mimari ve ikonografik, somut ve soyut ilişkinin önemini ortaya koymaktadır (Fig. 9).

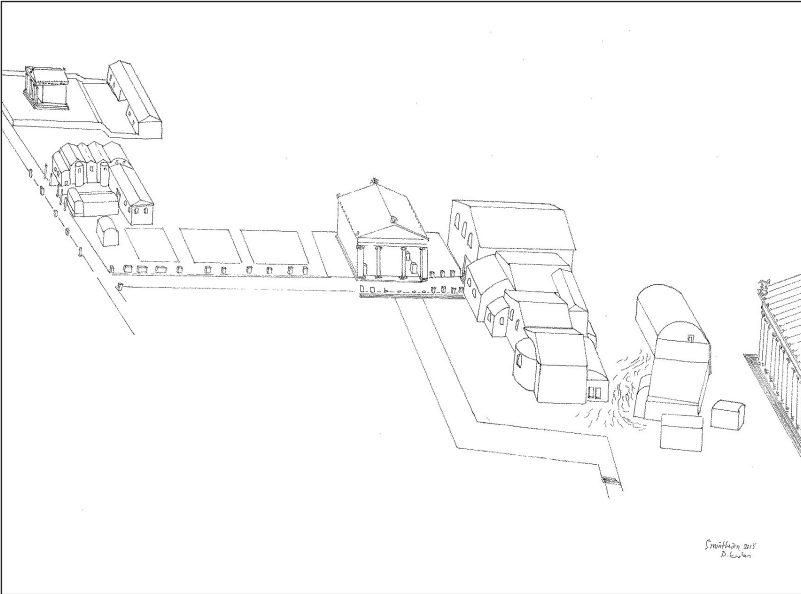

Fig. 9: Smintheion restore edilmiş perspektif.

Sporcu ve tanrının iç içeliği de buradadır. Büyük Hamamlarda bulunan ve Apollon Smintheus'a (kentin "taşıyıcılar loncası" tarafından) adanan bir heykel kaidesi bu ilişkinin olağanüstü özelliğini ve önemini anlatmaktadır. Kaide, tanrının kutsal simgelerini bir araya toplayan ince hatlı, güzel bir kabartma ile süslüdür:

^[76] Kaplan et. al. 2022, 535-539.

^[77] Kaplan 2013, 97.

tripod, omphalos, defne dalları ve dallardan sarkan incili çelenkler (*infulae*) ve kuzgun. Bütün bunlar Apollon'un Smintheion'daki sembolleridir.

Sonuçta Apollo Smintheion Kutsal Alanı'ndaki hamamlar sadece kendi içlerine dönük, bireysel, fonksiyonel, normal hamamlar değildir. Onlar, büyük din, kült ve kültürü birleştiren, sembolik ve tarihi imgelerle donatılmış bir bütünü ayıramaz parçalarıdır: bu bütünü taçlandıran şahane Hellenistik tapınak; kutsal ve törensel mermer yollar; toplanmak-tapınmak-onurlandırmak için salonlar; görkemli heykel galerileri; spor ve oyun sahaları; kadim ve kutsal su kaynakları ve tabii, hamamlardır.

Çıkar Çatışması:

Yazar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aller 1998, Aller, T.J., Roman Healing Spas in Italy, A Study in Design and Function, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University of Alberta, Edmonton.
- Brooner 1971, Brooner, O., "Paul and the Pagan Cults at Isthmia", *The Harvard Theological Review*, 64.2/3, 169-187.
- Brödner 1983, Brödner, E., *The Römischen Thermen und das Antike Badewesen: eine kulturhistorische Betrachtung*, Darmstadt.
- Çelikbaş - Oyarçın 2015, Çelikbaş E. - Oyarçın K., "Parion Yamaç Hamamı", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 3, No 4, 61-85.
- Delaine 1999a, DeLaine, J., "Bathing and Society", *Roman Bath and Bathing* (eds. J. DeLaine - D.E. Jonston), Portsmouth, 7-16.
- Delaine 1999b, DeLaine, J., "Benefactions and urban renewal: bath buildings in Roman Italy", *Roman Bath and Bathing* (eds. J. DeLaine - D.E. Jonston), Portsmouth, 67-74.
- Fagan 1996, Fagan, G.G., "Sergius Orata: Inventor of the Hypocaust?", *Phoenix*, 50, 56-66.
- Fagan 1999, Fagan, G.G., *Bathing in Public in the Roman World*, Michigan.
- Fagan 2006, Fagan, G.G., "Bathing for Health with Celsus and Pliny the Elder", *The Classical Quarterly*, 56.1, 190-207.
- Fagan 2011, Fagan, G.G., "Socializing at the Baths", *The Oxford Handbook of Social Relations in the Roman World*, (ed. M. Peachin), Oxford, 358-373.
- Falconieri 1669, Falconieri, O., *Inscriptiones Athleticae*, Rome.
- Farrington 1987, Farrington, A., "Imperial Bath Buildings in South-West Asia Minor", *Roman Architecture in the Greek World* (eds. S. Macready - F.H. Thompson), London, 50-59.
- Farrington 1995, Farrington, A., *The Roman Baths of Lycia, An Architectural Study*, Ankara.
- Frisch 1975, Frisch, P., *Die Inschriften von Ilion*, Bonn.
- Ginouvens 1998, Ginouvens, R., *Dictionnaire Methodique De L'Architecture Grecque et Romaine III: espaces architecturaux, bâtiments et ensembles*, Rome.
- Grabar 1973, Grabar, O., *The Formation of Islamic Art*, Connecticut.
- Gros 1996, Gros, P., *L'Architecture romaine du début du IIIe siècle av. J.-C à la fin du Haut-Empire. I, Les Monuments publicus*, Paris.
- Guhl - Koner 1896, Guhl, E. - Koner, W., *The Life of the Greeks and Romans, Described from Antique Monuments*, London.
- Heinz 1983, Heinz, W., *Römische Thermen: Badewesen und Badeluxus in Römischen Reich*, München.
- Heinz 1993, Heinz, W., *Baden, Salben und Heilen in der römischen Antike*, Basel.
- Keil 1910, Keil, J., "Forschungen in Erythrae I", *ÖJH*, 13, 70-79.
- Kaplan 2013, Kaplan, D., "Smintheion Roma Hamamı", *Apollon Smintheus'un İzinde*, (eds. A.C. Özgünel - N. Özgünel), İstanbul, 81-100.

- Kaplan 2014, Kaplan, D. "Smintheion Roma Hamamı Isıtma Sistemi", Höyük, 6, 7-33.
- Kaplan 2015, Kaplan, D., "Roman Baths and Related Structures," In Search of Apollo Smintheus, (Ed. A.C. Özgünel), İstanbul, 65-92.
- Kaplan et. al. 2022, Kaplan, D. – Koçyiğit, O. – Özhan, T. – Yavşan, Ç. – Yavuz, O., "2019-2020 Yılı Smintheion-Gülpinar Kazı ve Onarım Çalışmaları (40-41.Yılı)", 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları, 1, 529-544.
- Kaplan 2018, Kaplan, D. The Roman Baths and Related Structures, Smintheion Studies I, Çanakkale.
- Krencker 1929, Krencker, D., Die Trierer Kaiserthermen, Augsburg.
- Laurence et. al. 2011, Laurence R., – Cleary, S.E., – Sears, G., The City in the Roman West c. 250 BC - c. AD 250, Cambridge.
- Laurence 2012, Laurence, K.A, Roman Infrastructural Changes to Greek Sanctuaries and Games: Panhellenism in the Roman Empire, Formations of New Identities, Michigan.
- Levick 1967, Levick, B., Roman Colonies in Southern Asia Minor, Oxford.
- MacDonald 1986, MacDonald, W.L., The Architecture of the Roman Empire II, An Urban Appraisal, Yale.
- Madsen 2002, Madsen, J., "The Romanization of the Greek elite in Achaia, Asia and Bithynia: Greek Resistance or Regional Discrepancies?", Orbis terrarum: Internationale Zeitschrift für Historische Geographie der Alten Welt, 8, 87-114.
- Manderscheid 2009, Manderscheid, H., Dulcissima aequora: Wasserbewirtschaftung und Hydrotechnik der Terme suburbane in Pompeii, Leuven.
- Maréchal 2015, Maréchal, S., "Lauacrum: just another Word for baths? How the terminology of baths may have reflected changes in bathing habits", Revue Belge de Philologie et d'Historie, 93, 139-178.
- Mitchell 1993, Mitchell, S., Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor, Oxford.
- Netzer 1999, Netzer, E., "Herodian bath-houses", Roman Bath and Bathing (eds. J. DeLaine – D.E. Jonston), Portsmouth, 46-55.
- Nielsen 1993, Nielsen, I., Thermae et Balnae: The Architectural and Cultural History of Roman Public Baths, Aarhus.
- Nielsen 1999, Nielsen, I., "Early provincial baths and their relations to early Italic baths", Roman Bath and Bathing, (eds. J. DeLaine – D.E. Jonston), Portsmouth, 35-43.
- Özgünel 2009, Özgünel, C., "Eine römische Thermenanlage am Smintheion", Zurück zum Gegenstand, Festschrift für Andreas E. Furtwängler, Band II, Langenweißbach, 515-520.
- Özgünel 2013, Özgünel, A. C., "İlyada Destanı Işığında Apollon Smintheus Tapınağı," Apollon Smintheus'un İzinde, (eds. A.C. Özgünel – N. Özgünel), İstanbul, 29-76.
- Özgünel 2015, Özgünel, A.C., "The Temple of Apollo Smintheus and the İliad" In Search of Apollo Smintheus, (ed. A.C. Özgünel), İstanbul, 17-63.
- Özhan 2015, Özhan, T., "New Inscriptions from Smintheion: Dedications, Epigraphs, and Fragments," In Search of Apollo Smintheus, (ed. A.C. Özgünel), İstanbul, 107-121.
- Özhan 2016, Özhan, T., "Aleksandrea Troas'ta Agon'lar ve Smintheion'dan Yeni bir yazıt Fragmanı", Eskiçağ Yazıları 10, AKRON, 13, 257-275.
- Price 1984, Price, S.R.F., Rituals and Power, The Roman Imperial Cult in Asia Minor, Cambridge.
- Rebuffat 1991, Rebuffat, R., "Vocabulaire thermal. Documents sur le bain romains", Les Thermes Romains, Collection de l'École française de Rome 142 Roma: École française de Rome, Rome, 1-34.
- Remijsen 2011, Remijsen, S., "The So-Called "Crown-Games", Terminology and Historical Context of the Ancient Categories for Agons", Zeitschrift für Papyrologie und Epigrafik, 177, 97-109.
- Ricci 1891, Ricci, S., "Ἐνδοτικὴ συνουσία e la Curia Athletarum presso S. Pietro in Vincoli", Bulletino della Commissione Archeologica Comunale di Roma, 185-209.
- Rose 2014, Rose, C.B., The Archaeology of Greek and Roman Troy, New York.
- Sourvinou-Inwood 1993, Sourvinou-Inwood, C., "Early Sanctuaries, the eighth century and ritual space, Fragments of a discourse", Greek Sanctuaries, New Approaches, (eds. N. Marinatos – R. Hägg), London, 1-17.
- Spanu 2015, Spanu, M., "Opus Caementicium in Asia Minor: Its Introduction and development", Paradigm and Progeny: Roman Imperial Architecture and Its Legacy, (eds. D. Favro – F.K. Yegül – J. Pinto – G. Metraux), JRA, Suppl. 101, 27-36.
- Tentea 2015, Tentea, O., "Terminological notes on the Roman baths and their state of research in Roman Dacia", Bath and Bathing at Alburnus Maior / Baile Romane de la Alburnus Maior (eds. O. Tentea – F. Matei-Popescu), 13-20.
- Troncoso 2009, Troncoso, V.A., "The Hellenistic Gymnasium and the Pleasures of Paideia", Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae, 19, 71-84.

- Yegül 1981, Yegül, F.K., "The small city baths in classical antiquity and a reconstruction study of Lucian's 'Baths of Hippias'", *Archeologia Classica*, 31, 108-131.
- Yegül 1993, Yegül, F.K., "The Roman Baths in Isthmia in their Mediterranean Context", *The Corinthia in the Roman Period* (ed. T.E. Gregory), *JRA, Suppl.* 8, 95-113.
- Yegül 1996, Yegül, F. K., *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkama*, İstanbul.
- Yegül 2000, Yegül, F.K., "Memory, Metaphor, and Meaning in the Cities of Asia Minor," *Romanization and the City. Creation, Transformations, and Failures* (ed. E. Fentress), *JRA, Suppl.* 38, 133-153.
- Yegül 2011, Yegül, F.K., *Roma Dünyasında Yıkama*, İstanbul.
- Yegül 2013, Yegül, F.K., "Development of Baths and Public Bathing during the Roman Republic", *A Companion to the Archaeology of the Roman Republic* (ed. J.D. Evans), Oxford.
- Yegül 2015, Yegül, F.K., "Roman Baths in Isthmia and Sanctuary Baths in Greece," *Bridge of the Untiring Sea. The Corinthian Isthmus from Prehistory to Late Antiquity*, (eds. E.R. Gebhard – T.E. Gregory), *Hesperia, Suppl.* 48, 247-269.
- Yegül 2018, Yegül, F.K., "Introduction: The Importance of the Roman Baths at the Sanctuary of Apollo Smintheus", *The Roman Baths and Related Structures, Smintheion Studies I*, Ankara, 1-4.
- Yılmaz 2013, Yılmaz, A., "Roma Hamamı", *Parion: Antik Troas'ın Parlayan Kenti*, (ed. C. Başaran), İstanbul, 57-66.
- Yılmaz 2022, Yılmaz, A., *Parion Roma Hamamları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yılmaz - Yılmaz 2023, Yılmaz A. - Yılmaz Z., "The Roman Bath at Parion: Historical Development and The dating By 14c of Its Reused Phase", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, Vol 23, No1, 77-92.
- Zajac 1999, Zajac, N., "The thermae: a policy of public health or personal legitimation?", *Roman Bath and Bathing* (eds. J. DeLaine – D.E. Jonston), *Portsmouth*, 99-105.

Knidian Amphorae of the 4th – Early 3rd Centuries BC from the Maeotian Necropoleis of the Kuban

Kuban'ın Maeotis Nekropollerinden MÖ 4. - Erken
3. Yüzyılın Başlarına Ait Knidos Amphoraları

Elena V. KUZNETSOVA¹, Sergey Yu. MONAKHOV²

¹Institute of Archaeology of the Saratov State University
• ev_kuznetsova@list.ru • ORCID > 000-0002-1461-2070

²Saratov State University
• monachsj@mail.ru • ORCID > 0000-0001-8098-818X

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24 Ekim/October 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19 Aralık/December 2022

Yıl/Year: 2023 | **Cilt – Volume:** 1 | **Sayı – Issue:** 1 | **Sayfa/Pages:** 47-82

Atıf/Cite as: Kuznetsova, E. V., Monakhov, S. Y. "Knidian Amphorae of the 4th – early 3rd Centuries BC from the Maeotian Necropoleis of the Kuban" International Journal of Propontic Archaeology, 1 (1), March 2023: 47-82.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Elena V. KUZNETSOVA

KNIDIAN AMPHORAE OF THE 4TH – EARLY 3RD CENTURIES BC FROM THE MAEOTIAN NECROPOLES OF THE KUBAN^[1]

ABSTRACT

This paper presents the problems of typology and chronology of amphorae produced in Knidos in the 4th century BC. The history of the archaeological study of the territory, wineries and amphora workshops, in particular, is briefly given. The container pottery of this center is reliably identified starting from the second quarter of the 4th century BC. Based on the materials of excavations of barbarous necropolises located in the Kuban region, a specified dating of individual variants of the containers is provided in the paper. The accompanying inventory justifies narrowing the chronology of specific vessels. In addition to Knidian amphorae, there were container vessels from other centers of production (Mende, Thasos, Sinope), including those with stamps, in the burials. Painted and black-glazed vessels were found in particular burials. The first type of Knidian amphorae had a characteristic morphological feature – a mushroom-shaped rim. Amphorae of this type were produced in two varieties: large pythoids with a short neck and a low sharp-ridged toe, and fractional, more proportional and tall vessels with a tall neck. In the third quarter of the 4th century BC, they were replaced by vessels with roller-shaped rims. Mainly large pythoids with a flaring neck and a characteristic toe shape were produced as the second type. Only a few vessels of a different morphology with a tall cylindrical neck and a conical body are known (as a sample from the collection of N. Haviaras). The article also presents some stamped Knidian vessels, as well as preliminary results of petrographic studies of some Knidian amphorae.

Keywords: Knidian Amphorae, Typology, Kuban River Region, Maeotian Necropolises, Ceramic Complexes.

KUBAN'IN MAEOTİS NEKROPOLLERİNDEN MÖ 4. - ERKEN 3. YÜZYILINBAŞLARINA AİT KNIDOS AMPHORALARI

ÖZ

Bu makale, MÖ 4. yüzyılda Knidos'ta üretilen amphoraların tipolojisi ve kronolojisi ile ilgili sorunları ele almaktadır. Çalışma, bölgenin, özellikle de şarap imalathanelerinin ve amphora atölyelerinin arkeolojik incelemesinin tarihçesini kısaca vermektedir. Bu merkezin saklama kapları MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren güvenilir bir şekilde tanımlanmıştır. Kuban bölgesinde yer

^[1] The study was conducted with the financial support of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation (Grant FSRR-2023-0006)

almakta olan barbar nekropollerinde yapılan kazılardan elde edilen materyallere dayanarak, kapların özgün çeşitlerinin güncellenmiş bir tarihlendirmesi önerilmiştir. Ekteki envanter, belirli kapların kronolojisinin daraltılmasının gerekçesini de vermektedir. Knidos amphoralarına ek olarak, gömütlerde diğer üretim merkezlerinden (Mende, Thasos, Sinope) damgalı olanlar da dahil olmak üzere başka kaplar da bulunmuştur. Boyalı ve siyah firnisli kaplar ise belirli gömülerde bulunmuştur. İlk tip Knidos kapları, mantar şeklinde karakteristik bir ağız kenarına sahiptir. Bu tipteki amphoralar kısa boyunlu ve alçak keskin kenarlı bir dip kısmına sahip büyük pitoidler veya bölümlü, daha orantılı ve uzun boyunlu kaplar olmak üzere iki ana çeşitte üretilmiştir. MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, bu kapların yerini silindirik ağızlı kaplar aldı. İkinci tip olarak da çoğunlukla dışa dönük boyunlu ve karakteristik bir dip profili sunan büyük pitoidler üretilmiştir. Uzun silindirik boyunlu ve konik gövdeli farklı bir morfolojiye sahip sadece birkaç kap bilinmektedir (N. Haviaras koleksiyonundan bir örnek şeklinde). Çalışmada ayrıca kimi damgalı Knidos kapları ile kimi Knidos amphoralarının petrografik çalışmalarının ön sonuçları verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Knidian Amphoraları, Tipoloji, Kuban Nehri Bölgesi, Maeot Nekropoller, Seramik Kompleksleri.

For the past 30 years, several Maeotian necropoleis have been extensively explored in the Kuban region, where some hundreds of burials with representative complexes of inventory have been discovered, and where samples of ancient imports primarily amphorae and Attic black-glazed and red-figured pottery are massively presented along with Maeotian pottery and weapons^[2]. Knidian ceramic containers appear quite often in these complexes, falling short in a quantitative sense only to the Mendean, Heraklean and Thasian amphorae. This enables the existing developments on the typology and chronology of Knidian amphorae to be significantly refined.

The existence of Knidian amphora containers became known to science as early as the middle of the 19th century when stamp prints with the ethnikon of Knidos began to be selected from the bulk of ceramic stamps. A complete amphora, with identical prints on both handles, was first mentioned by E. Pridik in a set of stamps from Athens^[3]. Later, V. Grace published photographs of three Knidian vessels of the Hellenic period^[4]. Now it has been established that the ethnikon in the stamps

^[2] Limberis – Marchenko 2010; Limberis – Marchenko 2013; Limberis – Marchenko 2015a; Limberis – Marchenko 2015b; Limberis – Marchenko 2016a; Limberis – Marchenko 2016b; Limberis – Marchenko 2017a; Limberis – Marchenko 2017b; Limberis – Marchenko 2018; Limberis – Marchenko 2019; Monakhov et al. 2018.

^[3] Pridik 1896, 172, no. 245, 246.

^[4] Grace 1934, 202, fig. 1/6-8.

of Knidos appeared only in the middle of the 3rd century BC^[5], which is why it has been generally accepted for a long time that large-volume amphorae production was launched in the polis at that particular time. However, the results of archaeological studies on the Knidos peninsula made it clear that this is not the case.

So, what we know about Knidos wine-making and wine trade from narrative and archaeological sources. The polis of Knidos was located in the southwest of Caria on the large Datça peninsula and a calf connected to the mainland with a dam. In ancient times, the city was a famous producer of wine, which, judging by the few mentions in written sources was noticeable for its premium taste. Strabo identified Knidos as one of the producers of “remarkably fine wines” that were pleasant to drink or suitable for medicinal purposes (XIV. 15). However, Athenaeus noted that the wine “when drunk in large quantities, it inhibited the stomach” (I. 59). We know about the cost of Knidian wine from the reports of magistrates in the Delphic temple: in 178,60 drachmae were paid for 10 amphorae of Knidian wine, while 35 amphorae of Koan wine cost 100 drachmae^[6]. In fact, Knidian wine cost 2.1 times more expensive than Koan. Considering that Knidian amphorae were of smaller volume, it appears that the real difference in cost was even greater.

The so-called Old Knidos was located on the territory of the town of Burgaz in the modern city of Datça (Muğla province, Turkey) (Fig. 1). After the 360s BC^[7], an attempt was made to found a new city on the westernmost tip of the Datça Peninsula at Cape Tekir (Fig. 1/1, 2) with two convenient bays on the transit sea route^[8]. As a result of the seabed investigations carried out there since 1973, several shipwrecks carrying cargoes which include amphorae and tiles have been found. The bulk of the material dates from the Hellenistic period^[9]. According to Strabo, one of the bays could be locked and was designed for trieras, whereas the second one served as anchoring for 20 ships^[10]. The resettlement of the inhabitants from the old centre was rather long-lasting, and went along with the building of city walls, terracing and urban infrastructure planning, and according to some estimates, lasted until 330^[11]. The abandoned area came into use for product manufacturing and cargo shipping during the Hellenistic period and later^[12]. The residential areas

^[5] Kats 2007, 220-231.

^[6] Jefremow 1995, 84, not. 747; Georgopoulos 2005, 181.

^[7] Originally, in 408 BC, Rhodes underwent the procedure of synoikism as a result of which Lindos, Ialysos and Kamiros found a new city on the north-eastern most tip of the island (Tuna 2012, 14). Then, presumably in 366 BC, on the easternmost tip of the island of Kos, near Cape Skandariya, the new city of Kos was founded (Strabo XIV.II.19), which was also located on the transit route (Tuna et. al. 2009, 518).

^[8] Tuna et. al. 2009, 518; However, there is a point of view that the city-state of Knidos was originally located on Cape Tekir (Demir – Doğan 2017, 57-77).

^[9] Aslan 2015, 102-104.

^[10] Strabo XIV. II. 15.

^[11] Tuna et al. 2009, 518 ff.; Tuna 2012, 16, 30.

^[12] Kopalal et. al. 2014, 95.

gradually were adapted for use as production and distribution facilities. As a result of the excavations, workshops for metal goods production, as well as placements with stone presses, which showed that there was winemaking in the Late Classic period^[13], were discovered. However, the researchers emphasize that during the archaic and early classical periods, the city was not engaged in large-scale exports of wine or olive oil, profiting from shipping and little foreign trading^[14].

In addition, during underwater work in the Lighthouse Breakwater area, northwest of the naval harbour (Fig. 1/3), numerous fragments of Knidian amphorae were discovered, indicating the existence of one more, third harbour in this point, where shipping of the goods manufactured in the surroundings to the boats took place, for their further delivery to the city market. The existence time of this port according to amphora fragments is dated from the middle of the 4th to the 1st century BC^[15].

The process of moving to a new town centre went along with changes in the land use system of the peninsula. In the course of archaeological studies and exploration conducted in the 1980s–1990s on the Knidian peninsula, it was found that during the 4th century BC the significant efforts of inhabitants were applied towards the development of farming lands by terracing fields suitable for growing grapes and olives^[16].

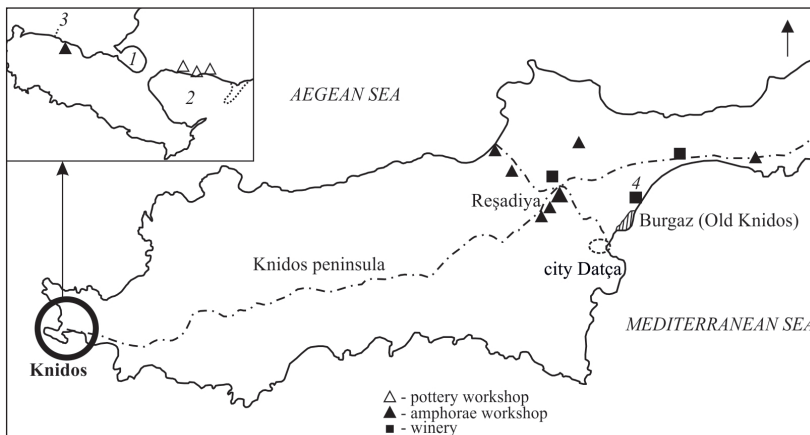

Fig. 1: Knidian Peninsula: 1 – naval port; 2 – commercial port; 3 – Lighthouse Breakwater; 4 – Hellenistic winery^[17].

^[13] Tuna et. al. 2010, 203 ff.

^[14] Tuna 2012, 12.

^[15] Aslan 2019, 353, 354.

^[16] Tuna et. al. 2010, 200 ff.; Tuna 2012, 29, 30, fig. 7.

^[17] Tuna 2012; Aslan 2019.

Two kilometres northeast of the modern harbour of Datça (old Knidos) (Fig. 1/4), the remains of a large winery, which was in operation from the early 3rd to the middle of the 1st century BC, were discovered^[18]. On a rough calculation, the maximum amount of different matured wine, which could simultaneously be on the territory of the winery, could reach 100,000 litres^[19]. There is still discussion surrounding the location of “Old Knidos”. Researchers, attracting various arguments, proselytize two main opinions: 1. “Old Knidos” was located near the modern site of Burgaz, and in the middle of the 4th century BC it was relocated to Cape Tekir. 2. The city of Knidos was originally located on Cape Tekir, which is confirmed by the findings of the Protogeometric and Geometric periods^[20], and on the site of modern Burgaz there was the ancient city of Stadia^[21]. Both points of view have recently been reviewed in detail by W. Held^[22]. The tasks of our publication do not include solving the issue of the location of the Old Knidos. The whole containers found in the Northern Black Sea region are considered below, the production of which is currently associated with the products of the Knidos workshops.

For the first time the remains of amphorae workshops were recorded during excavations conducted by I.K. Love in 1973^[23]. As a result of the work of the 1980–the 1990s, the traces of ceramic production were identified, starting from the archaic period and up to the 8th century AD, including traces of the container amphorae production – from the late 4th century BC until the 6th century AD^[24]. Remains of ten different workshops specialized in the manufacture of the container and simple ceramics were found. They were located on the coastal plain close to possible shipping places. Workshops were also found deep in its heartland near the town of Reşadiya (Fig. 1) along streams banks, which, according to researchers, were more water-rich in ancient times^[25]. For a long time, there was a perception in the literature that amphorae production appeared on the peninsula in the Archaic period. Nevertheless, only fragments of painted glazed ceramics, including table amphorae, were discovered. There was no talk about container amphorae of the Archaic period or early Classical period.

Despite the small scale of the excavations, the study of these objects was of great importance for the localization of the Knidian containers. Firstly, several series of stamps: with the “prora”; groups “A” and “B” of Zenon and monogram stamps with

^[18] Tuna et. al. 2010, 202.

^[19] Kopalal et. al. 2014, 101.

^[20] Tozluca – Doksanalti 2014, 217-225.

^[21] Ünver 2020, 467.

^[22] Held 2022, 1-13.

^[23] Tuna 2012, 38.

^[24] Tuna et. al. 1987, 48, 49; Empereur – Garlan 1992, 15.

^[25] Empereur 1988, 159; Empereur – Picon 1986, 118.

the legend ΑΠΘ or ΠΑΘ^[26] were reliably identified as Knidian. Secondly, it turned out that some of these stamps were imprinted on vessels with mushroom-shaped rims^[27]. Unfortunately, there are no drawings of the found profile parts in almost all publications only J.Y. Empereur cites two samples of mushroom-shaped rims, dated by him presumably to the late 4th – early 3rd century BC^[28].

Nevertheless, because of the publications of stamps collected during the inspection of ceramic workshops both in the coastal part and on the coast, it was possible to confidently connect two series of amphorae with the production of Knidos: with “mushroom-shaped” and “roller-shaped” rims, known from the materials of the Northern Black Sea region^[29]. Amphorae were divided into two main types: type I “with a tall cylindrical neck and a mushroom-shaped rim”; type II “with a conical neck and a spinning top-shaped toe”. Within type I, four variants were singled out and an approximate chronological framework for their existence was determined on the basis of morphological differences. Most of the vessels known by that time did not originate from the complexes and did not have reliable dating. Currently, because of the excavations of the Prikubanskiy necropolis^[30], the necropoleis near the Stanitsa Starokorsunskaya and at Lenin khutor, a dozen and a half complete vessels from burials, where there were also other imports, became available, which makes it possible to clarify or correct the former suggested dates.

So, a wide range of vessels of the earliest to this date “*Elizavetovskiy*” variant of the I type of Knidian amphorae have been identified. One of them originates from the burial No. 186 of the Prikubanskiy necropolis, where it contained Mende-an amphora, a red-figured skyphos and a base of another black-glazed skyphos^[31] (Fig. 2/1–4). The *Knidian* amphora is almost identical to the vessel from the burial mound No. 5 of the “Five Brothers” group of the early 370s BC, differing in slightly smaller metric parameters and a small toe size^[32]. The second amphora from this burial is classified as the production of Mende of the “Melitopol” variant, dating back to the second quarter of the 4th century BC^[33]. A skyphos of the «fluent» style (*Fat Boy Group* by J. Beazley) is dated to the same period. Taking into account the peculiarities of morphology, the association of the vessel to the amphora from the “Five brothers” burial mound, as well as the short neck and the large diameter of

^[26] Empereur 1988, 159, 160, Fig. 2-4.

^[27] Tuna et. al. 1987, 48.

^[28] Empereur 1988, 162, fig. 1.

^[29] Monakhov 1999a, 161 ff.; Monakhov 2003, 101-106, 301-304, pl. 71-74.

^[30] Maeotian necropolis, located near the Prikubanskiy khutor in the Krasnoarmeyskiy district of the Krasnodar Territory. For more information see Monakhov et. al. 2018; Monakhov et. al. 2021.

^[31] Kuznetsova et. al. 2021, 593-597, Fig. 4; Monakhov et. al. 2021, 64 ff., fig. 92.

^[32] Monakhov 1999b, 252, 611, pl. 100, 1, app. 3.

^[33] Monakhov 1999b, 220, 276.

the body, the Knidian amphora from the burial No. 186 can be dated to the early second quarter of the 4th century, most likely as early as 370s BC.

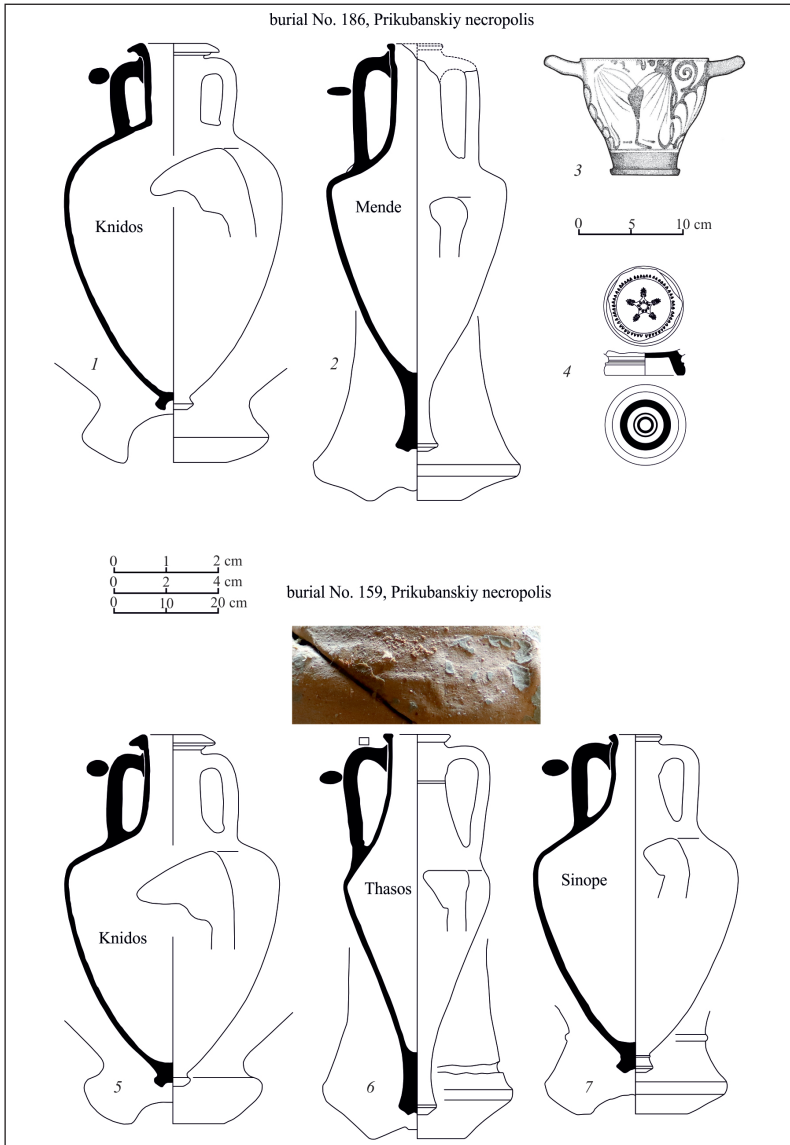

Fig. 2: Complexes with Knidian amphorae of the “elizavetovskiy” variant from the Prikubanskiy burial ground: 1–4 – burial No. 186 (3, 4 after: Kuznetsova et. al. 2021); 5–7 – burial No. 159 (1, 5 – Knidos; 2 – Mende; 6 – Thasos; 7 – Synope).

The Knidian amphora from the burial No. 159 of the Prikubanskiy necropolis, where the vessels of Thasos and Sinope were found with it, is dated slightly later^[34]. The *Knidian* amphora is classified as the same “Elizavetovskiy” variant, but differs in the profiling of the toe, elongated proportions and a taller neck (Fig. 2/5; tabl. 1). On the *Thasian* amphora there is a stamp, the legend of which is unreadable, but two emblems have been preserved, which makes it possible to confidently restore the pint: [Θάσιον] | “phial”, “torch” | [Λεύκων] (Fig. 2/6). In this case, we are dealing with the magistrate’s emblem “phial”, which according to all existing chronological developments, dates back to the late 360s or early 350s BC^[35]. According to morphological characteristics, the *Sinopean* vessel (Fig. 2/7) dates back to the 360s BC^[36]. Due to the combination of materials from the burial, the Knidian vessel should also be dated to the late 360s – 350s BC.

The fragmented amphora from the burial No. 236 of the Prikubanskiy necropolis (Fig. 3/5, 6, tabl. 1), found together with the *Sinopean* amphora^[37] of “pythoid” type of the 360s BC^[38] is practically similar to the previous one.

Two *Knidian* vessels of the same “Elizavetovskiy” variant were discovered at once in the burial No. 224 of the Prikubanskiy necropolis, together with an amphora of *Thasos* and a black-glazed balsal^[39]. These Knidian vessels differ somewhat from those described above in terms of parameters (tabl. 1) and different profiling of the toes (Fig. 3/1, 2). The *Thasian* unstamped amphora^[40] is classified as the “developed” series of the biconical variant (Fig. 3/3) and can be dated within the second quarter of the 4th century BC^[41]. According to several analogies, its chronology can be narrowed down to the 360–350s BC^[42]. The black-glazed balsal (Fig. 3/4) is similar to the samples from the Athenian agora, which dates back to the 380–350s BC^[43]. According to some observations, the import of such balsals to the Northern Black Sea region stopped at the end of the second quarter of the 4th century BC^[44]. Taking into account all imports from burial No. 224, its dating is determined within the 360–350s BC.

^[34] Kuznetsova 2020, Fig. 1/3; Monakhov et. al. 2021, 52, fig. 74; Monakhov – Kuznetsova 2021, 186, fig. 2/5-7.

^[35] Kats 2007, 415; 2015, no. 204-232; Garlan 1999, 212 ff.; Tzocher 2016, tabl. 2.

^[36] Monakhov 2003, 331, pl. 101/4, 5.

^[37] Monakhov et. al. 2021, 71, fig. 103; Monakhov – Kuznetsova 2021, 186, fig. 3/5-6.

^[38] Monakhov 2003, 331, pl. 101, 6; Monakhov et. al. 2019, 221, Sn. 1.

^[39] Monakhov et. al. 2021, 69, fig. 100, 101; Monakhov – Kuznetsova 2021, 186, fig. 3/1-4.

^[40] Limberis – Marchenko 2018, 101, fig. 5/9.

^[41] Monakhov 2003, pl. 44/1-3.

^[42] Monakhov et. al. 2019, 130-132, Th. 19-21; Monakhov et. al. 2020, 146, Th. 11.

^[43] Sparkes – Talcott 1970, no. 558, pl. 53.

^[44] Monakhov – Rogov 1990, 135, 139, pl. 2; Rogov – Tunkina 1998, fig. 5/2, 3, no. 53, 54; Rogov et. al. 2005, 185.

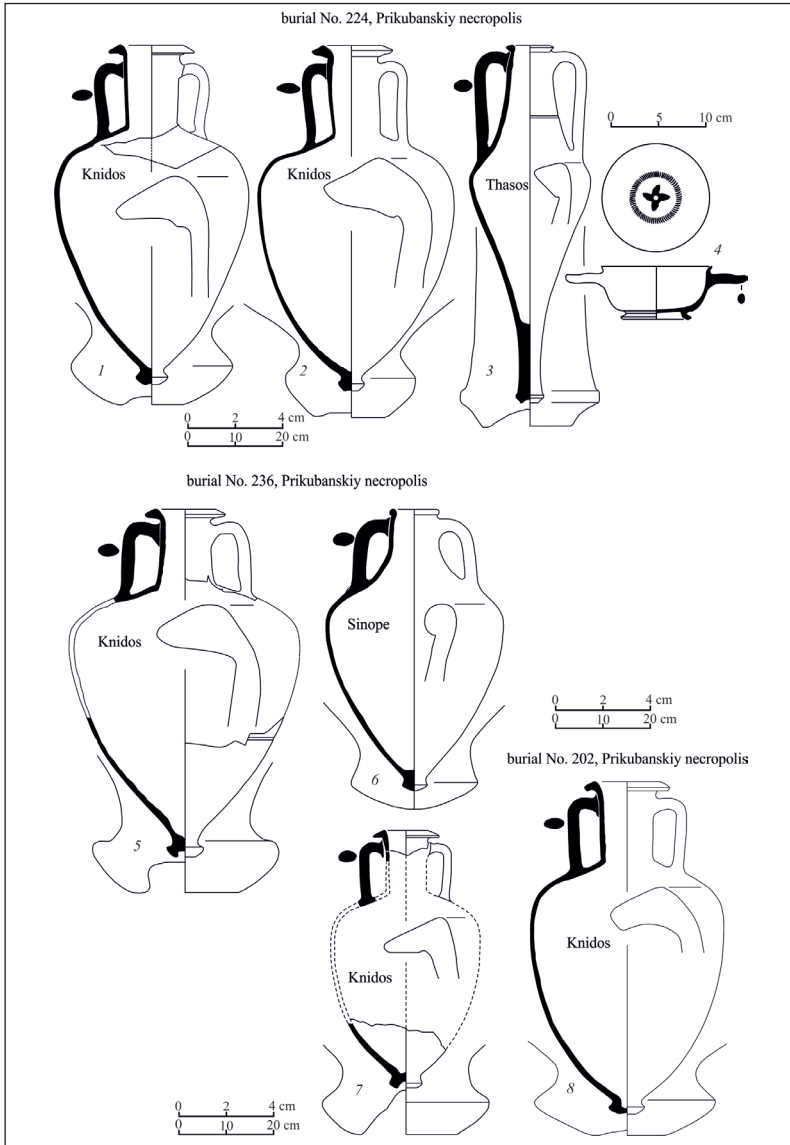

Fig. 3: Complexes with Knidian amphorae of the “elizavetovskiy” variant from the Prikubanskiy burial site: 1–4 – burial No. 224; 5, 6 – burial No. 236; 7, 8 – burial No. 202 (1, 2, 5, 7, 8 – Knidos; 3 – Thasos; 6 – Synope).

Two more Knidian vessels of the “Elizavetovskiy” variant originate from the burial No. 202 of the Prikubanskiy necropolis^[45]. There was no other import capable of defining more exactly the dating of the vessels in the burial, however, morphological (Fig. 3/7, 8) and metric parameters (tabl. 1) make it possible to date them back to the 360–350s BC.

Finally, the neck of another Knidian amphora of the “Elizavetovskiy” variant was found in the burial No. 138 of the Prikubanskiy necropolis, together with the amphora of *Thasos* and the neck of the *Mendeian* vessel of the “Melitopol” variant^[46] (Fig. 4/1–3). The Thasian vessel is classified as the “developed” series of the biconical variant and is similar to the amphora described above from the burial No. 224. The complex is also dated back to the second quarter of the 4th century BC.

Simultaneously with the containers of the “Elizavetovskiy” variant, vessels classified as the “Cherednikov” variant were produced. They differ from the previous ones in more elongated proportions as a result of reducing the body diameter. One of the similar vessels with a toe that is not unique to the Knidian container (Fig. 4/4) originates from the burial No. 262 of the Prikubanskiy necropolis, where it was found together with the Mendeian amphora of the “Melitopol” variant, a red-figured skyphos and a black-glazed salt cellar^[47] (Fig. 4/5–7). The Mendeian vessel and the red-figured Attic-typed skyphos are similar to the above-described samples from the burial No. 186 and date back to the second quarter of the 4th century BC. The black-glazed saltcellar is classified as the type of saltcellars with concave walls, which began to be produced in Attica as early as in the second half of the 5th century BC, reaching particular popularity in the second and third quarters of the 4th century BC^[48].

^[45] Limberis – Marchenko 2018b, 101, fig. 4; Monakhov et. al. 2021, 68, fig. 98.

^[46] Monakhov et. al. 2021, 56, fig. 79.

^[47] Kuznetsova et. al. 2021, 597-600, fig. 5.

^[48] Sparkes – Talcott 1970, 136-137, no. 921-938.

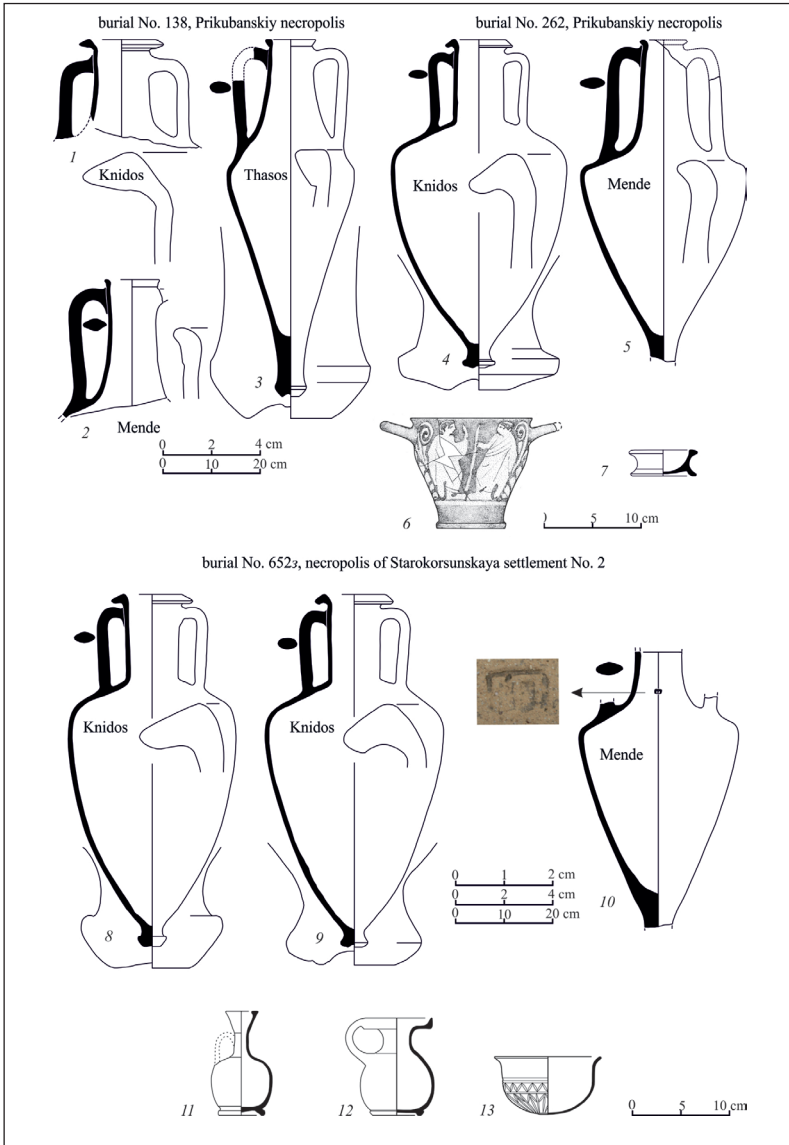

Fig. 4: Complexes with Knidian amphorae of “elizavetovskiy” (1) and “cherednikovy” (4, 6, 9) variants from burial No. 138 (1–3), No. 262 of the Prikubanskiy necropolis (4–7; 6, 7 after: Kuznetsova et. al. 2021) and burial No. 652s necropolis of Starokorsunskaya settlement site No. 2 (8–13): 1, 4, 6, 9 – Knidos; 2 – Synope; 3 – Thasos; 5, 10 – Mende; 11–13 – after Limberis – Marchenko 2016c.

The complexes from the excavations of *the necropolis of the Starokorsunskaya settlement No. 2* are important for clarifying the dating of the amphorae of the “Cherednikov” variant. Two vessels of this variant originate from an interesting burial No. 6523, where, in addition to them, various imports were found: a fragmented amphora of *Mende*, a glassy bowl, a black-glazed lekythos and a black-glazed vessel^[49] (Fig. 4/8–13). In the lower part of the neck of the Mendean amphora, there is a relief stamp “E”. An extensive analysis of the inventory made it possible for the authors of the excavations to date the burial within the second quarter of the 4th century BC^[50].

The next complex – burial No. 2943 from the necropolis of the Starokorsunskaya settlement No. 2 is of particular interest. It contained Knidian amphorae of the “Elizavetovskiy” and “Cherednikov” variants, along with a fragmented amphora of Heraklea and two black-glazed vessels (Fig. 5/1–5). This complex was already published and was dated to the second quarter of the 4th century BC^[51]. However, later its chronology was revised. A cup-shaped kantharos of non-Attic production originates from the burial, which according to the analogy from the Athenian agora, dates back to 375–350s BC^[52]. A similar kantharos was also discovered in burial No. 2 of burial mound No. 19 near the settlement Novaya Mayachka along with a Thasian amphora stamped by magistrate Megon II^[53], whose activity dates back to the 350s BC^[54]. In the burial No. 1 of the burial mound No. 4 of the Sharp Grave group, a similar kantharos (distinguished by elongated proportions and small diameter) was found with a Heraklean amphora stamped by magistrate Themistokles, whose activity was attributed to the 350–340s BC by S. V. Polin^[55].

Returning to burial No. 2943, let us add that a black-glazed skyphos of type A was discovered there, dated according to its form to the 350–330s BC^[56]. Thus, according to the combination of the material, the Knidian amphorae of the “Cherednikov” variant from burial No. 2943 date back to the late second – the very early third quarter of the 4th century BC^[57].

First, S. Yu. Monakhov suggested that perhaps they were produced until the 330s BC^[58]. The ground for such a conclusion was the complex of the burial mound

^[49] Monakhov – Kuznetsova 2021, 189, fig. 4/8-14.

^[50] Limberis – Marchenko 2016c, 76-85.

^[51] Monakhov 2003, 104, pl. 71/3, 72/7; Limberis – Marchenko 2005, 260, 261, fig. 31, 32.

^[52] Limberis – Marchenko 2017a, 188; Kuznetsova 2020, fig. 1/1, 2; Monakhov – Kuznetsova 2021, 192, fig. 5/1-5.

^[53] Polin 2014, 348, fig. 268.

^[54] Garland 1999, 50; Kats 2015, 415; Tzochev 2016, tabl. 2.

^[55] Polin 2014, 534, 535, fig. 461.

^[56] Sparkes – Talcott 1970, no. 351, 352.

^[57] Limberis – Marchenko 2017b, 189.

^[58] Monakhov 2003, 104.

No. 8 of the Cherednikovaya grave group, where a similar amphora was found in a trizna. In addition to it, the trizna contained 14 Heraklean amphorae with the stamps of Amphita and Bakh, whose activity dated back to the 350s BC^[59]. However, it was at that time, when describing the complex, a contradiction was indicated between the dating of the amphorae from the trizna and the date of the Thasian vessel from the main burial stamped by Deialkos, whose activity was dated to the second half of the 330s BC^[60] at that time. However, the situation has changed in recent years. Having conducted an analysis of the Thasian stamping system and using data from ceramic complexes, Ch. Tzochev proved that the activities of several Thasian magistrates, including Deialkos, should be downgraded to the 350s BC^[61]. As a result, the existing contradiction has been removed and now it can be confidently asserted that the burial mound No. 8 of the Cherednikovaya Grave group should be dated no later than the middle of the 4th century BC^[62]. It turns out that the latest of the known complexes containing the Knidian amphora of the “Cherednikov” variant is burial No. 2943 of the burial mound of the Starokorsun-Starokorsunskaya settlement No. 2.

Thus, it is obvious that the vessels of the “Elizavetovskiy” and “Cherednikov” variants were produced simultaneously from the beginning of the second quarter to the middle (the very beginning of the third quarter) of the 4th century BC.

The vessels classified in due time as the “*Chersonesos*” variant and, for indirect reasoning (due to the absence of complexes by that time) dated to the third quarter of the 4th century BC appear to be a continuation of the development of the “*Cherednikov*” variant containers. Morphologically, they have much in common with the “Elizavetovskiy” variant, however, their total height, the height of the neck increases, the rim becomes less massive, and the body nears conical (tabl. 1).

In the Maeotian necropoleis, there is only one complex with amphorae of this variant – burial No. 353 of Prikubanskiy necropolis. In addition to the Knidian vessel, an amphora of Ikos and a neck of a Sinopean amphora^[63] (Fig. 5/6–8)^[64] were found in it. There is no interception on the toe of the amphora of Ikos which is classified as the second group, the dating of which is within the middle – the begin-

^[59] Monakhov 1999b, 340–348.

^[60] Monakhov 1999b, 347.

^[61] Tzochev 2016, tabl. 2.

^[62] Polin 2014, 467.

^[63] Kuznetsova 2020, 103, fig. 1/4; Monakhov et. al. 2021, 94, fig. 145, 146; Monakhov – Kuznetsova 2021, 192 ff., fig. 5/6–8.

^[64] In the late article it was noted that this burial possibly gives us the only combination of two different types of Knidian amphorae. At that time, we did not know the neck from this burial. However, in the summer of 2020, it was found in the funds of the Krasnodar Museum – it turned out to be the neck of the Sinopean amphora.

ning of the fourth quarter of the 4th century BC^[65]. The closest analogy to the vessel originates from the burial No. 196, which, according to the amphora of Kos and the black-glazed lekythos, is dated to the beginning of the third quarter of the 4th century BC. The fragmented Sinopean amphora is classified as the variant II-C and, according to the known analogies, is dated back to the 330–320s BC^[66]. Thus, the Knidian amphora from burial No. 353 should be dated back to the 340–330s BC.

Reliable dating of similar amphorae of the “Chersonesos” variant is given by the burial No. 1, investigated in 2011 in the Kozatskaya Mogila on the left bank of Rossi, near the village of Neterebka, Cherkassy region^[67]. A Knidian amphora was found in it, attributed by the author of the excavations to the type of “Solokha I”. On its handle is stamped a round relief monogram stamp “AP” in direct writing (Fig. 5/9). There is no doubt that the vessel belongs to the products of Knidos – it is almost identical to the amphorae from the Prikubanskiy necropolis, representing a larger standard. Of special importance were present at the burial of the Heraklean amphora with stamp Ἀπολλώνιος | Ἡρακλείδας (Fig. 5/10) that gives us a solid date within the end of 350 years BC, as the magistrate Herakleides according to the modern view is one of the first in IVA MG^[68].

^[65] Monakhov – Kuznetsova 2009, 158; Monakhov – Kuznetsova 2011, 247; Monakhov – Fedoseev 2013, 260 ff., fig. 4.

^[66] Monakhov 2003, 150, pl. 102/2, 3.

^[67] Bessonova – Sivolap 2012, 51-53; There is no complete publication of the complex. Some of the photos can be found in the public domain. The report, during which illustrations were presented, based on the results of the work was made by S.S. Bessonova at a meeting of the department at IA NASU in 2012.

^[68] Kats 2015, no. 678.

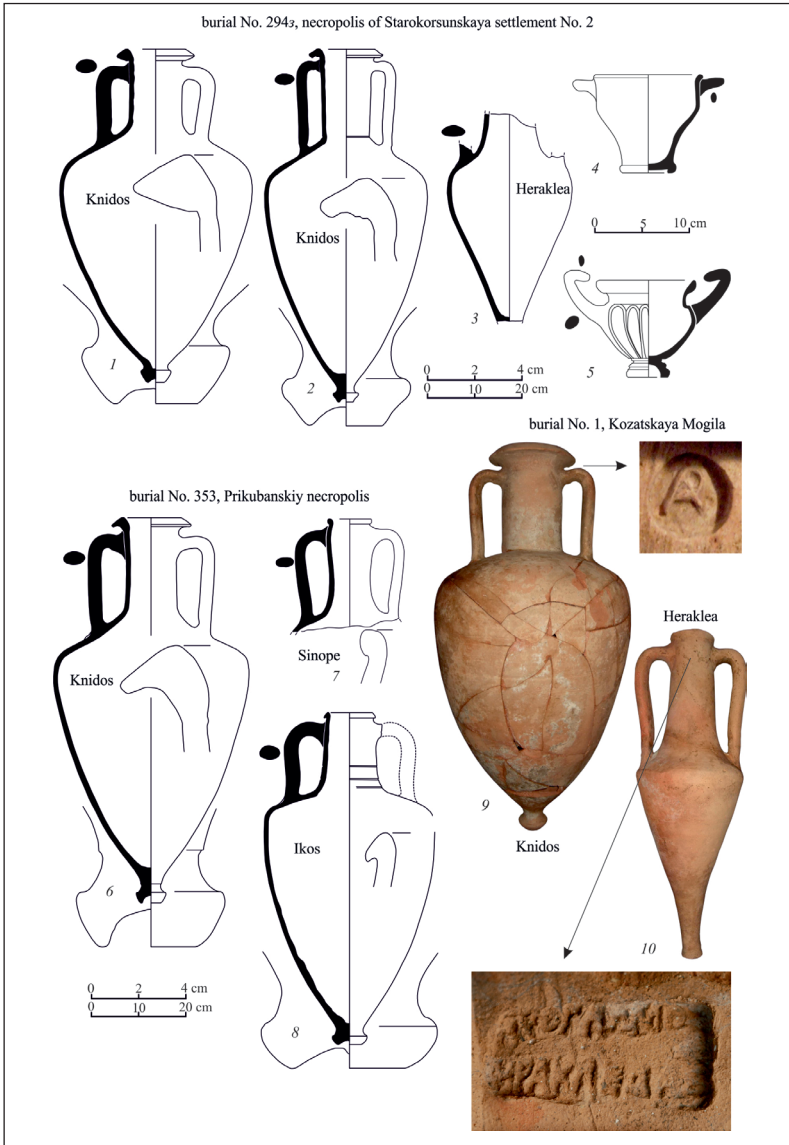

Fig. 5: Complexes with Knidian amphorae of “elizavetovskiy” (1), “cherednikovyi” (2) and “chersonesos” (6, 9) variants from burial No. 294z necropolis of Starokorsunskiy settlement site No. 2 (1–5; 4, 5 after: Limberis – Marchenko 2005, burial No. 353 (6–8) and burial No. 1 of kurgan Kozatskaya Mogila (9, 10): 1, 2, 6, 9 – Knidos; 3, 10 – Heraklea; 7 – Sinope; 8 – Ikos.

Another Knidian vessel of the “Chersonesos” variant originates from the burial No. 105 of the Prikubanskiy necropolis^[69] (Fig. 6/1). There were no other imports in the burial. However, the amphora is identical to the one described above, and should also be dated to the 340s – 330s BC. Probably, the production of the Knidian containers of this variant did not last long – during the third quarter of the 4th century BC. On the vessels of the “Chersonesos” variant, there are monogram stamps ΠΑΘ and ΑΠΟ^[70], the dating of which is still a matter of debate^[71].

However, the absence of clear dating is typical not only for this series of Knidian stamps but also for the rest of the so-called early or “Protoknidian” stamps. These include single letters, ligatures, monograms, and “prora” stamps. Establishing an exact dating is complicated by the fact that researchers still do not have a single reliable closed complex with a narrow date containing early Knidian stamps. The fact of their discovery in the same workshop can mean both their concurrent and consistent existence, without adding clarity to the order of their appearance.

The materials from the Northern Black Sea region also keep from shedding light on this issue. The well-known neck from Kerkinitis with the monogram stamp “HP”^[72] does not originate from the complex and has no exact date. Its morphological characteristics because of its great fragmentation, also make it impossible to clarify the chronology.

^[69] Monakhov et. al. 2021, 199, Kn. 11; Monakhov – Kuznetsova 2021, 194, fig. 5/9.

^[70] Monakhov 2003, pl. 72, 1, 2.

^[71] Jefremow 2013; 2018; Bolonkina et. al. 2019.

^[72] Monakhov 2003, pl. 71/4.

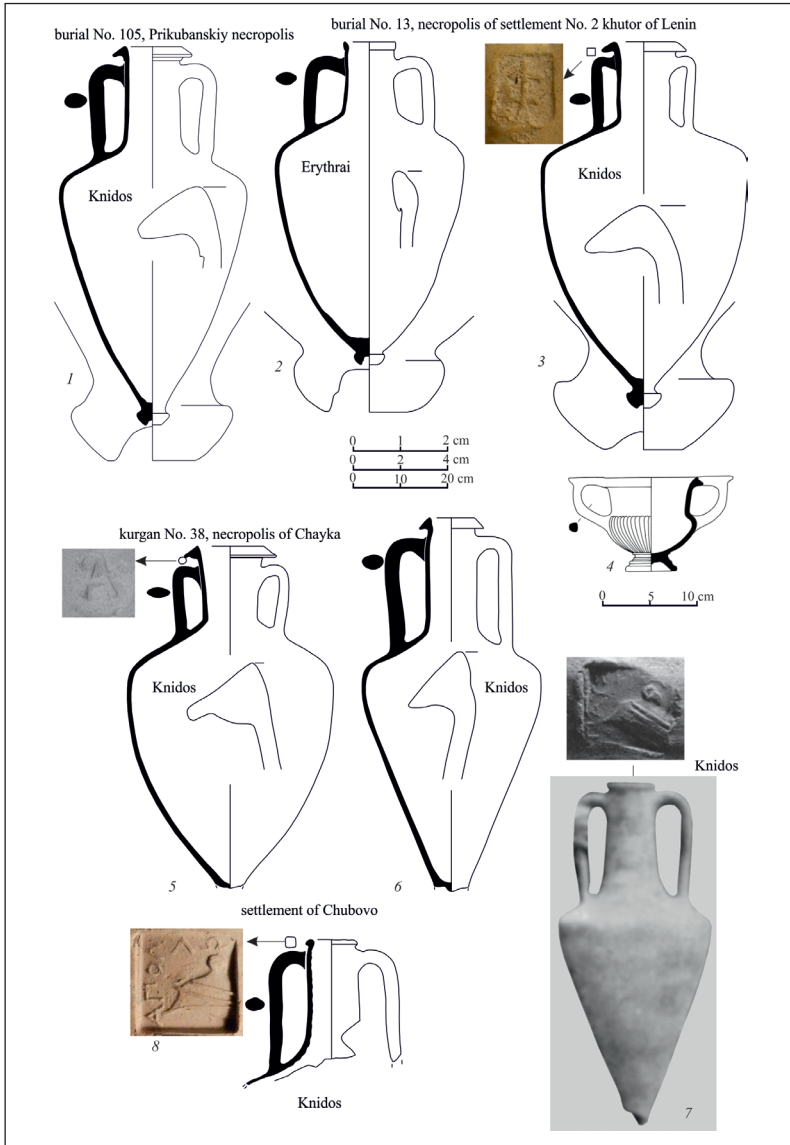

Fig. 6: Complexes with Knidian amphorae of “gelendzhikskiy” (1, 3, 5) and “chersonesos” (6) variants of type I and the variant “haviaras” of type II (7, 8): burial No. 105 of the Prikubanskiy necropolis (1); burial No. 13 of the necropolis of the settlement No. 2 khutor of Lenin (2–4; 2 – Erythrai; 4 – after Limberis – Marchenko 2017b); from the kurgan No. 38 of the Chayka necropolis (5, 6); 7 – amphora of Knidos from the Haviaras collection (after Grace 1971, not to scale); 8 – from the settlement Chubovo.

As for the *Knidian* amphora with a mushroom-shaped rim with the monogram stamp “ΦΛ” (?) from the burial No. 13 of the necropolis of the ancient settlement No. 2 at khutor of Lenin^[73] (Fig. 6/3), its dating still remains to be seen^[74]. At the time of the first publication, S. Yu. Monakhov did not know the second amphora from this burial. Later N. Yu. Limberis and I. I. Marchenko published a black-glazed kantharos from this complex and mentioned two amphorae produced in Erythrai^[75]. During our work, the second vessel from burial No. 13 was recorded in the funds of the Krasnodar Museum – it indeed turned out to be an *Erythrain* amphora of type IV (Fig. 6/2), the dating of which was once determined within the late 4th – early 3rd century BC^[76]. The challenge is only two complexes containing *Erythrain* amphorae of this type combined with Sinopean stamps of the early 3rd century BC^[77] are known. The rest of the known *Erythrain* vessels had no accompanying inventory, which makes their dating difficult. In this regard, the materials of the burial No. 13 could also shed light on the dating of *Erythrain* amphorae of type IV, due to the availability of black-glazed kantharos of the classical type in the burial (Fig. 6/4), the existence of which is well within the second or third quarters of the 4th century BC^[78]. Taking into account the short neck of the *Erythrain* vessel, the high handle attachment, as well as its similarity to the amphorae from the shipwreck near the island of Chios, it is fair to say that the manufacture of type IV vessels in Erythrai began as early as the third quarter of the 4th century BC. Accordingly, the *Knidian* amphora with the monogram stamp should be dated to that time.

However, there is another fact that we have to point out. There is only the inventory number of the museum – 5455/1425 on this *Knidian* amphora, there is no field cypher. According to the inventory books, a vessel from burial No. 13 of the necropolis of the ancient settlement No. 2 near the khutor of Lenin is itemized under this number. However, in the album to the scientific report of A. Z. Aptekarev, there is a photograph of a completely different amphora^[79], and in the description of the vessel in the text, there is no reference to the stamp^[80]. Conversely, the amphora shown in the photo is remarkably similar to the vessel pictured in the figure burial No. 9^[81]. However, the amphora on which there is a field cypher with reference to the burial No. 9 affiliation is kept in the museum collection. This

^[73] Kuznetsova 2020, 103, fig. 2/1; Monakhov – Kuznetsova 2021, 194, fig. 6/1-3.

^[74] Monakhov 2003, 103; pl. 71/6.

^[75] Limberis – Marchenko 2017b, 182, 183, fig. 1/1.

^[76] Monakhov 2012, 116, 122.

^[77] Monakhov 2013, 44, 45.

^[78] Limberis – Marchenko 2017b.

^[79] Aptekarev 1980b, sh. 24, photo 113.

^[80] Aptekarev 1980a, sh. 28–32; Although it is worth noting that the reference to the stamp in the text of the report misses quite often.

^[81] Aptekarev 1980b, sh. 18, fig. 81.

is the *Erythrian* amphora of the same type IV, which has nothing to do with the one pictured in the figure in the album. Moreover, according to the report, the Erythrian amphora was crushed and glued together afterwards. It is quite possible that a technical error occurred during the preparation of the report. Working with scientific reports and materials in the funds shows that such discrepancies often take place. In some cases, it is possible to learn the actual truth whereas in some others it is not. In this regard, it is worth emphasizing that we are not absolutely certain that the Knidian amphora with the stamp “ΦΛ” originates from burial No. 13 and has got a reliable dating within the third quarter of the century, although this is possible.

Concerning stamped Knidian amphorae, we can't help mentioning another very interesting complex, although it is not one of the Kuban complexes. The point at issue is the burial mound No. 38/1977 of the Chayka necropolis. In the eastern sector of the burial mound, at the level of the horizon, two amphorae were found. One of them is classified as the “Chersonesos” variant of the Knidian container of the third quarter of the 4th century BC (Fig. 6/6); the second one was misclassified as the production of Kos (Fig. 6/5)^[82], although in fact, it is definitely the Knidian amphora of “Gelendzhiksky” variant. On its handle, there is a round monogram retrograde stamp “AP”, which is currently classified as Knidian production^[83]. The stamp with a retrograde “AP” stamp, but not a monogram, was discovered during the investigation of the workshops in Reşadiye^[84]. The direct writing of the monogram is known from the stamp on the amphora from the kurgan near the village of Neterebka (see above). Most likely, we may speak of the Knidian origin of the vessel from the burial mound No. 38 of the Chayka necropolis. If that is so, then we have an example of a combination of the “Chersonesos” and “Gelendzhiksky” variants of the Knidian container in a single complex of amphorae. As for the dating of the burial mound, it is within the third quarter of the 4th century BC.

^[82] Kuznetsova 2017, 142, fig. 1/1, 2.

^[83] Bolonkina et al. 2019, 293, pl. 5, Kn 47 – of different print.

^[84] Empereur 1988, 160, fig. 2.

Table 1. Metric parameters of amphorae from the Northern Black Sea region^[85].

Burial No.	Centre of production	Parameters, mm						Date BC	Fig.
		H	H ₀	H ₁	H ₃	D	d ₁		
KNIDIAN AMPHORAE									
«Elizabethian» variant									
186 Pr. ^[86]	Knidos	706	675	310	150	420	176	Early 2/4 of the 4 th cent.	2 -1
159 Pr.	Knidos	678	633	290	165	414	166	360–350s	2 -5
236 Pr.	Knidos	≈740	-	-	166	-	170	360–350s	3 -5
224 Pr.	Knidos	732	690	336	190	418	170	360–350s	3 -2
224 Pr.	Knidos	720	645	300	170	395	175	360–350s	3 -1
202 Pr.	Knidos	704	692	320	165	410	182	360–350s	3 -8
202 Pr.	Knidos	-	-	-	-	-	140	360–350s	3 -7
138 Pr.	Knidos	-	-	-	190	-	176	360–350s	4 -1
2943 (St.)	Knidos	707	680	300	160	406	164	350–340s	5 -1
«Cherednikovy» variant									
262 Pr.	Knidos	678	630	270	170	366	140	375–350	4 -4
6523 (St.)	Knidos	725	690	290	180	365	164	375–350	4 -9
6523 (St.)	Knidos	720	680	300	180	325	170	375–350	4 -8
2943 (St.)	Knidos	750	690	320	185	342	156	350–340	5 -2
«Chersonesos» variant									
353 Pr.	Knidos	818	743	335	200	413	168	340–330	5 -6
105 Pr.	Knidos	806	760	320	210	400	170	340–330	6 -1
Chayka, 38/1977	Knidos	≈790	772	355	245	380	136	340–320	6 -6
«Gelendzhiksky» variant									
13 (L.)	Knidos	783	723	282	163	438	≈180	350–325	6 -3
Chayka, 38/1977	Knidos	≈724	715	315	155	440	186	340–320	6 -5
Variant «Haviaras»									
Chubovo, 2014	Knidos	pres. =308	-	-	250	-	110	340–320?	6 -8
«Pythoid» variant									

^[85] H – height; H₀ – depth; H₁ – high of the upper part; H₃ – neck height; D – body diameter; D₁ – rim diameter.

^[86] Pr. – Prikubanskiy necropolis; St. – necropolis of Starokorsunskiy settlement site No. 2; L – necropolis of settlement khutor of Lenin No. 2; Zel. – random finds near khutor of Zelenskiy; Chayka – necropolis near vil. Zaozerno (Chayka); Chubovo – settlement Chubovo; without No. – passport-free.

Kitey	Knidos	730	675	330	-	384	118	340-320?	7 -1
103 Pr.	Knidos	764	712	350	175	440	108	350-325	7 -2
91 L.	Knidos	746	690	320	215	434	123	350-325	7 -4
316 Pr.	Knidos	≈720	≈674	≈285	≈170	≈435	114	330-320	8 -1
381B St.	Knidos	770	724	340	185	444	118	330-310s	8 -3
331 Pr.	Knidos	pres. 716	700	340	209	444	116	325-290	8 -5
173 Pr.	Knidos	768	706	360	205	458	140	330-280	9 -1
275 Pr.	Knidos	712	650	295	175	426	114	330-280	9 -2
without No.	Knidos	≈275	-	-	200	-	120	330-280	9 -3
110 L.	Knidos	≈652	680	300	170	438	118	330-280	9 -4
Zel.	Knidos	737	673	310	183	426	115	330-280	9 -5
8 L.	Knidos	740	678	327	165	420	118	330-280	9 -6
St.	Knidos	744	680	320	200	432	118	330-280	10 -1
L.	Knidos	≈680	680	325	175	436	116	330-280	10 -2
without No.	Knidos	≈255	-	-	180	-	110	330-280	10 -3
without No.	Knidos	-	-	-	-	-	115	330-280	10 -4
Other									
381B St.	Knidos	555	503	210	128	336	176	330-310s	8 -4
OTHER CENTRES									
2943 St.	Heraklea	437	-	-	-	264	-	360-350s	5 -3
353 Pr.	Ikos	705	660	235	158	366	110	340-330	5 -8
103 Pr.	Kos	754	692	300	140	466	168	350-325	7 -3
331 Pr.	Kos	-	-	-	-	≈508	-	325-290	8 -6
138 Pr.	Mende	-	-	-	225	-	120	360-350s	4 -2
186 Pr.	Mende	786	635	290	202	344	110	Early 4 th cent.	2 -2
262 Pr.	Mende	-	612	280	209	340	96	375-350	4 -5
159 Pr.	Sinope	652	595	280	140	394	110	360s	2 -7
236 Pr.	Sinope	596	554	250	120	380	104	360s	3 -5
316 Pr.	Sinope	700	614	280	177	356	112	330-320	8 -2
353 Pr.	Sinope	240	-	-	195	-	97	340-330	5 -7
138 Pr.	Thasos	738	614	280	176	265	104	375-350	4 -3
159 Pr.	Thasos	734	615	295	210	253	116	the end of the 360s - 350s	2 -6

224 Pr.	Thasos	757	592	285	215	260	100	375-350	3 -3
13 L.	Erythrai	686	630	270	160	400	111	350-325	6 -2
91 L.	Erythrai	732	690	352	170	445	128	350-325	7 -5

In general, the Knidian amphorae from the burial No. 13 of the necropolis near khutor Lenina and the burial mound No. 38 of the Chaykinsky necropolis are morphologically very close to the vessels of the “Elizavetovskiy” variant, differing in larger metric parameters – overall height and diameter, with a short neck (tabl. 1). In fact, the same tendency is observed as for the vessels of “Cherednikov” and replacing it “Chersonesos” variants. The change in the profiling parts is also clearly visible: massive rims, which in the second quarter of the century had an evident ledge on the lower surface; were refined after the middle of the century. The toes from broad sharp-ridged ones, as a rule, with a swallow hollow, become taller and smaller in diameter, approaching in shape to the “Classic” spinning top-shaped Knidian toes.

In fact, the analysis of the complexes suggests that amphorae production at Knidos in the 4th century BC targeted the production of two varieties of amphorae within the *first* type:

1. full-standard large pythoids with a short neck and a low sharp-ridged toe (so-called “Elizavetovskiy” and “Gelendzhikskiy” variants);
2. fractional, more well-proportioned and taller vessels with a tall neck (so-called “Cherednikov” and “Chersonesos” variants).

Moreover, approximately in the middle of the century, changes in the sizes of both vessel groups, increasing in their height and diameter occurred. Occasionally there are vessels of smaller fractions, but their number is not big^[87].

The *second* type of Knidian container (“with a conical neck and spinning top-shaped toe”) is noted for a roller-shaped rim, a flaring neck and a specific shape of the toe (Fig. 7/1, 2). The bulk of the known vessels is large full-standard pythoids. The only exceptions are the vessels of the “*haviaras*” variant, named after the only complete amphora known by that time (the toe is missing) with the stamp with “*prora*” from the collection of N. Haviaras^[88]. It is noted for a tall neck and a strictly conical body (Fig. 6/7). It is morphologically close to the vessels of the “Chersonesos” type I variant, differing only in the shape of the rim. The closest analogues originate from the above-described burial No. 105 of the Prikubansky necropolis (Fig. 6/1) and the burial mound No. 38/1977 of the Chayka necropolis (Fig. 6/6).

^[87] Monakhov 2003, pl. 71, 72.

^[88] Grace 1971, fig. 15/15, 16; Monakhov – Kuznetsova 2021, 196, Fig. 6/7.

The morphological similarity of the vessels of two different variants may indirectly indicate their simultaneous manufacture over a certain period in the third quarter of the century^[89]. The fact that stamps with “prora” and monograms ΑΠΟ(---) and ΠΑΘ(---) are currently known only on the amphorae of these two variants, also calls attention to. On the other hand, there are monogram stamps on the amphorae of the “Gelendzhiksky” variant. This does not exclude the possibility of stamping vessels of other variants with these prints, but now we have no reason to state this.

In the two decades since, only one fragmented vessel of the “*haviaras*” variant, which originates from the excavations of the Chubovo^[90] settlement, has become known (Fig. 6/8). Only the upper part of it has been preserved: the tall cylindrical neck, the near to beak-shaped rim; there is a stamp “ΑΠΟΛ|ΛΩ” and the emblem “prora”^[91] on the handle. There is no chronological context.

^[89] However, this interval appears to have been rather short. At least, we do not have a single complex where vessels of type I and II would have been found at the same time.

^[90] The settlement is located in the Temryuk district of the Krasnodar Territory near the stanitsa. Starotitarovskaya. Excavations of Sh. Davudov in 2014. We express our gratitude to the excavation director for the provided drawing, photograph of the stamp and permission to publish them.

^[91] Monakhov – Kuznetsova 2021, 196, fig. 6/4.

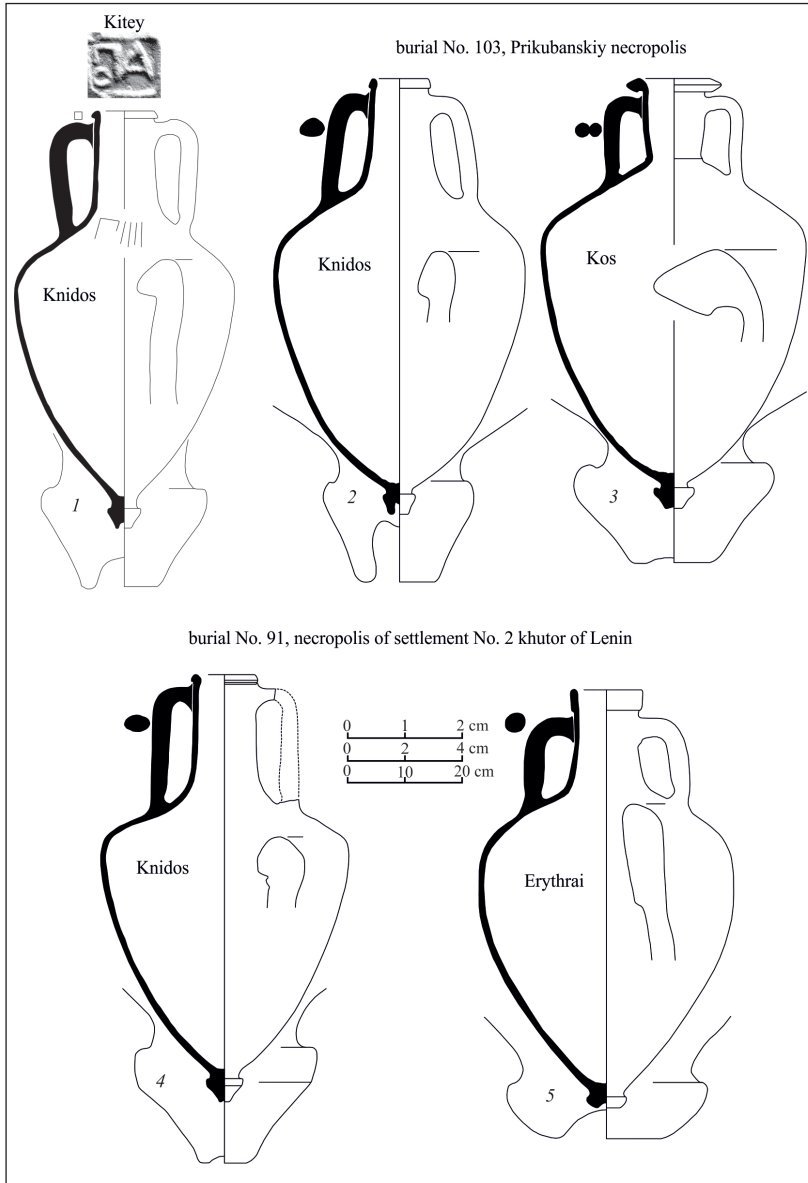

Fig. 7: Complexes with Knidian amphorae of the «pythoid» variant from Kitey (1); burial No. 103 of the Prikubanskiy necropolis (2, 3) and burial No. 91 of the necropolis of the settlement No. 2 khutor of Lenin (4, 5): 1, 2, 4 – Knidos; 3 – Kos; 5 – Erythrai.

Vessels of the “pythoid” variant of the second type are most widely represented in the materials of the Northern Black Sea region. At the same time, the number of complexes from which they are present is small. In addition to the previously known complexes of the “burial No. 25” of the Gorgippian necropolis, the burial mound No. 12 near the village settlement of Vysochino on the Lower Don and the Azov burial mound No. 2, all dated into the late 4th – the early 3rd century BC^[92], several Maeotian burials with such vessels have been explored in recent years.

In the burial No. 103 of the Prikubansky necropolis (Fig. 7/2, 3), a Knidian vessel was discovered together with an amphora of Kos of the “early” variant I-A^[93]. According to well-known analogies, it should be dated no later than the beginning of the third quarter of the 4th century BC. At the same time, the amphora of Knidos differs slightly from other vessels of the “pythoid” variant^[94] (Fig. 7/2) and dates within the third quarter of the 4th century BC.

In the burial No. 91 of the necropolis of the ancient settlement No. 2 near khutor of Lenin (Fig. 7/4, 5), there was the amphora of Erythrai of variant III-A^[95]. In addition to the amphora of Knidos. By the time of the publication of the Erythrian vessel, the second amphora from the burial was not known, and it was dated no earlier than the third quarter of the 4th century BC. As a result of work in the Krasnodar Museum collection, the second amphora, which turned out to be *Knidian*, was also found. Its roller-shaped rim is delineated with a small ridge; the neck is tall and cylindrical; the body is pythoid with sloping shoulders; the spinning top-shaped toe with slightly outlined hollow^[96] (Fig. 7/4).

^[92] Monakhov 1999b, 441-446, pl. 191-193.

^[93] Monakhov 2014, 203, fig. 3/6.

^[94] Kuznetsova 2020, 106, fig. 2/4; Monakhov et. al. 2021, 91 ff., fig. 139, 140; Monakhov – Kuznetsova 2021, 198, fig. 7/2, 3.

^[95] Monakhov 2013, 39, 40, pl. V: 27.

^[96] Monakhov – Kuznetsova 2021, 198, fig. 7/4, 5.

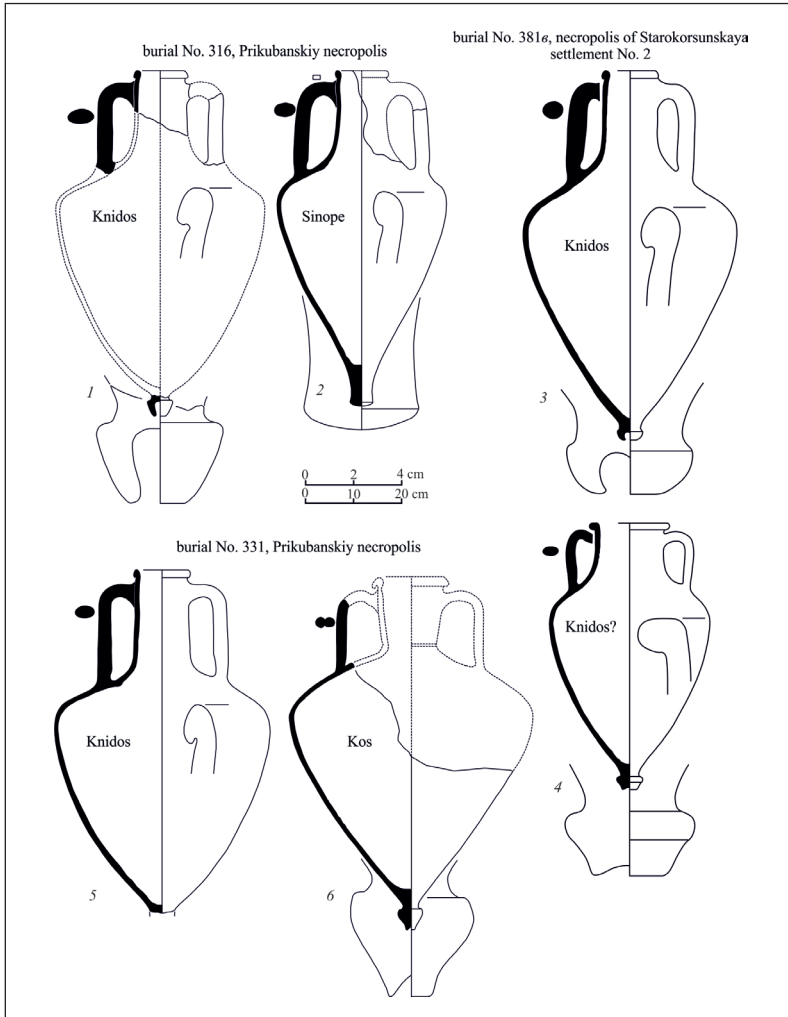

Fig. 8: Complexes with Knidian amphorae of the “pythoid” variant: 1, 2 – burial No. 316 of the Prikubanskiy necropolis; 3, 4 – burial No. 381b necropolis of Starokorsunskiy settlement site No. 2; 5–6 – burial No. 331 of the Prikubanskiy necropolis (1, 3–5 – Knidos; 2 – Synope; 6 – Kos)

In the burial No. 316 of the Prikubansky necropolis, the Knidian vessel was found together with the Sinopean amphora of variant II-C^[97] (Fig. 8/1, 2). Previously, amphorae of this variant of the Sinopean container were dated from the late 4th century BC. Currently, based on the materials of the Nymphaeum warehouse of

^[97] Monakhov – Kuznetsova 2021, 198, fig. 8/1, 2.

1993^[98], the time of such vessels' appearance can be lowered the third quarter of the century. Moreover, the neck of the same Sinopean amphora was found in the burial No. 353 of the Prikubansky necropolis of the third quarter of the 4th century BC^[99]. Taking into account the fact that the bulk of the Sinopean amphorae of variant II-C (from burials No. 45, 97 and 206 of the Prikubansky burial ground) date back to the last quarter of a century, the vessel from the burial No. 316 can be dated to the end of the third/ the beginning of the last quarter of the 4th century BC.

In 2020, two amphorae in burial No. 381B of the necropolis of the Starokor-sunsky settlement No. 2 were found (Fig. 8/3, 4). One of them belongs to the early series II-B-1 of the "pythoid" variant of the Knidian containers and is almost a direct analogue to the vessel from the above-described burial and dates back to 330s – 310s BC^[100]. The second amphora is attributed to the production of Knidos presumably. Doubts about its Knidian origin are caused by both morphological features and the nature of the clay: light beige, with fine sand, silver spangles and small brown inclusions. The question of the exact place of its production remains open, analogues are unknown to us.

Finally, another complex originates from the burial No. 331 of the Prikubansky necropolis, where, together with the *Knidian* amphora, a fragmented amphora of *Kos* of the I-B-2 series^[101] (Fig. 8/5, 6) was found. Taking account of the upper part missing, its dating can be set within the broad framework of the last quarter of the 4th – perhaps, the beginning of the 3rd century BC^[102].

The list of complexes from Maeotian necropoleis containing Knidian amphorae of the "pythoid" variant is limited to these five burials. It should not go without mentioning the complete fractional Knidian amphora of the "pythoid" variant with the stamp ΑΠΟ(---)^[103], found during the excavations of Kitey (Fig. 7/1). The amphora is noted for its small size and rather tall cylindrical neck; the rim is rather beak-shaped than roller-shaped.

As we can see, there are still no available complexes that, in addition to the Knidian "pythoid" variant, would contain stamped amphorae from other centres, which would make it possible to set reliable dates. However, we can confidently indicate that the containers of this variant were produced in Knidos from the third quarter of the 4th century BC till the early 3rd century BC. The next modification

^[98] Monakhov et. al. 2016, 52, fig. 12/9.

^[99] Monakhov et. al. 2021, 94 ff., fig. 145, 146.

^[100] Kuznetsova et. al. 2022, 140-142, fig. 1, 3.

^[101] Kuznetsova 2020, 106; Monakhov et. al. 2021, 102, fig. 155.

^[102] Monakhov 2014, 207, fig. 6/25.

^[103] Monakhov et. al. 2016, 127, Kn. 1.

occurred around the 280s BC, when the stamps of the “Zenon group” appeared. At least, the known stamped samples differ markedly from the vessels of the preceding period. At the same time, one cannot agree with the opinion that Knidian amphorae got their characteristic form only in the second quarter of the 3rd century BC^[104].

A change in the vessel types that occurred sometime in the third quarter of the 4th century BC was undoubtedly associated with transferring of the city to a new location, the terracing of new lands and the volumetric gaining of the wine trade, resulting in the growth of amphora production. Moreover, it's no wonder that the vessels of different types with different types of stamps coexisted for some time – system reorganization could not be completed at once. This also explains the insignificant amount of Knidian imports on the territory of the Northern Black Sea region in the second quarter of the 4th century BC – probably, deliveries at that time were sporadic. Meanwhile, after the middle of the century, closer to the last third, there was a stable growth – the number of the found amphorae of the “pythoid” variant is much more than the previous vessels. Moreover, the basic amount is accounted for full-standard vessels with a volume of 37–38 litres; however, there are also samples of far lesser volume – within 10–14 litres^[105].

Additionally, the materials of the Maeotian necropoleis provide us with fine samples of stamped Knidian containers of the “pythoid” variant (Fig. 9; 10). Even though these amphorae are single-piece, and often undocumented findings, they nevertheless make it possible to reliably localize the stamps on them, individual letters “E” (Fig. 10/2), “Φ” (Fig. 9/1); abbreviations “ΛΥ” (Fig. 9/3), “ΣΙ” (Fig. 9/2); monograms “ΛΕ” (?) of two different prints (Fig. 9/4, 5), “ΕΠ” (Fig. 9/6; 10/1, 3); anepigraphic (Fig. 10/4). It is worth noticing that all of them are on amphorae of the “pythoid” type II variant and, therefore, should be dated from the middle of the third quarter of the 4th to the beginning of the 3rd century BC.

^[104] Doksanalti et. al. 2019, 284.

^[105] Monakhov 2003, pl. 72, 8; 75, 2, 3.

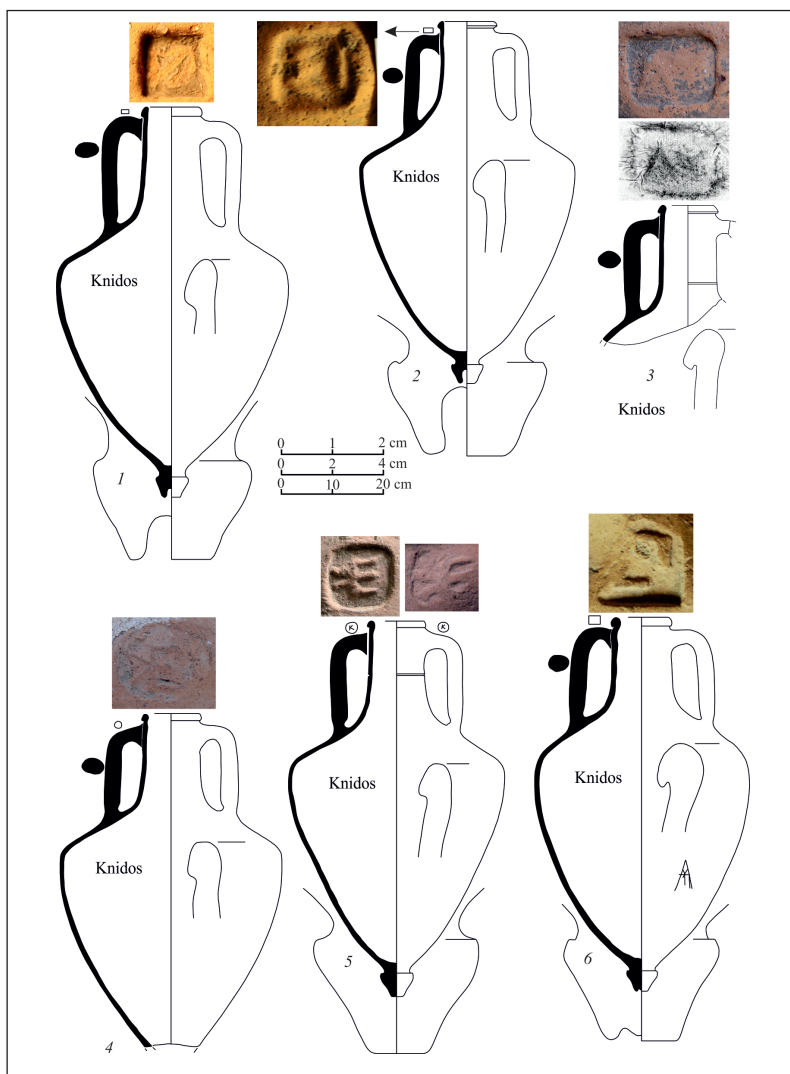

Fig. 9: Knidian amphorae of the “pythoid” variant with stamps, from the Prikubanskiy necropolis (1 – burial No. 173; 2 – burial No. 275), the necropolis of the settlement No. 2 khutor of Lenin (4 – burial No. 110; 6 – burial No. 8), an incidental finding near Zelenskiy khutor (5) and one, having no passport (3).

It should be added that most recently the comparison results of the ultimate composition of clay samples taken from various amphorae of Knidos and Kos were published^[106]. The sampling under consideration also included several samples of

^[106] Mandrykina et. al. 2021.

clays taken from vessels, which are shown in this article: among others, from burials No. 224, No. 353 and No. 103 of the Prikubansky necropolis (samples Nos. 220, 168 and 219, correspondingly), the burial No. 105 of the necropolis of the Starokorsunsky settlement No. 2 (the sample No. 166). Notwithstanding the fact that in the clay studies the main task was to compare the ultimate compositions of the test from two different production centres, some conclusions can still be drawn. Firstly, it is important for us that all four samples are separated from the containers of Kos^[107]. Secondly, according to the same binary diagrams, all of them are quite close to each other, and only sample No. 166 is located at some distance and is part of the conditional group of samples, including stamped samples with ΠΑΘ imprints and with a prora and the name of Pasikrates^[108]. We suggested that these differences are explained by the location of the workshops in the centre of the Knidos peninsula in the town of Reşadiya^[109]. It should be noted in particular that the sample No. 219 of the amphora of the “pythoid” variant of type II (the burial No. 103 of the Prikubansky necropolis), in its ultimate composition is very close to the samples of type I amphorae of two different variants^[110], which identically points to their Knidian origin.

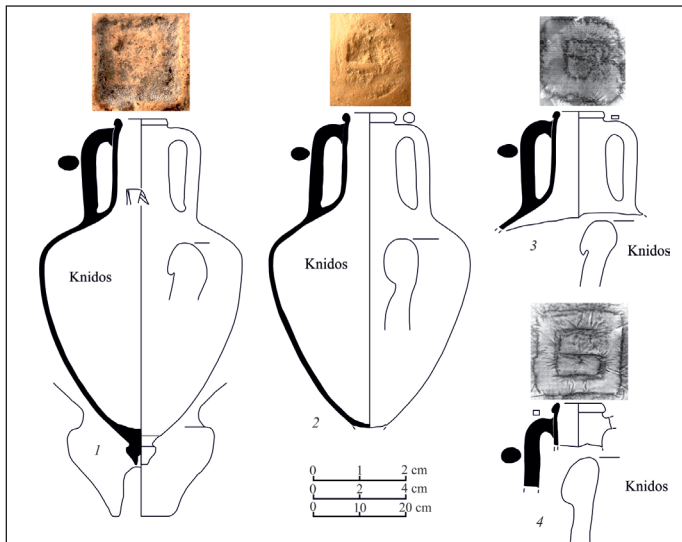

Fig. 10: Knidian amphorae of the “pythoid” variant with stamps, from incidental findings at Starokorsunskaya stanitsa (1), khutor of Lenin (2) and ones, having no passport (3, 4).

^[107] Mandrykina et. al. 2021, 693, fig. 6–8.

^[108] Mandrykina et. al. 2021, 694, 696, fig. 9, 10.

^[109] Mandrykina et. al. 2021, 693.

^[110] Mandrykina et. al. 2021, 694, 696, fig. 9, 10 “Elizavetovskiyi” and “Chersonesos”.

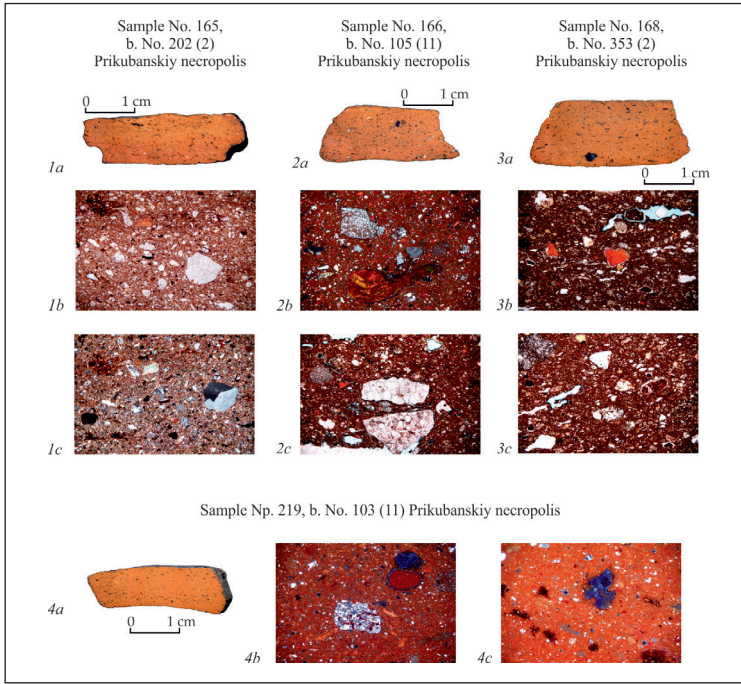

Fig. 11: Petrography thin sections of clay samples of Knidian amphorae: a – polish sections, b, c – thin sections (magnification x100).

Currently, work on the petrography study of samples of Knidian amphorae clays is being carried out^[111]. The sample also contains instances taken from the amphorae considered in this article, including those for which the results of elemental analysis have already been obtained (Fig. 11). We are talking about samples Nos. 166, 168 and 219. In addition, a clay sample from a fragmented vessel from burial No. 202 of the Prikubanskiy necropolis was attracted (Fig. 3/7). According to petrography analysis, the vessels of the “Chersonesos” variant from burials No. 353 and No. 105 (samples Nos. 168 and 166, correspondingly) are made of almost identical clay. Visually, it is identical and contains the same thinners. The similar structure and composition of the clay dough and the amphora from burial No. 103 of the Prikubanskiy necropolis (sample No. 219). At the same time, as we can see, the results of the petrographic analysis are somewhat different from the elemental one – sample No. 166 does not differ significantly from the other two. This issue requires further study. Curious results were also obtained on the clay of the vessel

^[111] The research was supported by a grant from the Russian Science Foundation (project No. 22-28-00375). Thin section and anachlyps are made by S. O. Andrushkevich, photographs and descriptions of samples are made by D. A. Shelepov.

from burial No. 202 of the Prikubansky necropolis. Even from the photographs of the anshlifs, differences from the other three samples are noticeable. They become even more obvious with a hundredfold increase in the slot. According to observations, a very large amount of mica is present in this sample, which causes some confusion, since we did not notice such an amount of mica when examining the amphora with the naked eye^[112], which can be explained by the properties of the mineral changed as a result of firing. The results of the petrography analysis make us doubt the Knidian origin of the vessel.

It is like this we think of amphorae production in Knidos in the 4th – early 3rd century BC. This situation appears to be changed with the advent of new complexes, which would be very useful.

Conflict of Interest:

The study was conducted with the financial support of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation (Grant FSRR-2023-0006)

Ethics:

Author(s) have stated that there is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the article.

Author Contribution Rates:

Design of Study: EVK (%50), SYM (%50)

Data Acquisition: EVK (%50), SYM (%50)

Data Analysis: EVK (%50), SYM (%50)

Writing up: EVK (%50), SYM (%50)

Submission and Revision: EVK (%50), SYM (%50)

REFERENCES

- Aptekarev 1980a, Aptekarev, A.Z., Nauchnyi otchet po raskopkam mogil'nika gorodishcha no. 2 kh. im. Lenina (otkrytyi list no. 545), 1980 g. (Scientific Report on Excavations of the Burial Ground of the Hillfort no. 2 near the "Lenin" Farmstead, Excavation Permission no. 545, 1980). Scientific Archive of the Institute for Archaeology of the Russian Academy of Sciences. R-1, dossier 9708 (in Russian).
- Aptekarev 1980b, Aptekarev, A. Z., Al'bom I. Mogil'nik gorodishcha no. 2 kh. im. Lenina (Album I: Burial Ground of the Hillfort no. 2 near the "Lenin" Farmstead). Scientific Archive of the Institute for Archaeology of the Russian Academy of Sciences. R-1, dossier 8786a (in Russian).
- Aslan 2015, Aslan, E., "2014 Yılı Knidos Sualtı Araştırmaları'nda Elde Edilen İlk Bulguların Değerlendirmesi". *Mediterranean Journal of Humanities*, V/1, 101-123.

^[112] Monakhov et. al. 2021, 197, Kn. 7.

- Aslan 2019, Aslan, E. "An assemblage of Knidian amphorae from the Lighthouse Breakwater at Knidos". *Herom*, 8, 341-356.
- Athenaeus, Athenaeus, The Deipnosophists. In 15 books. Translation by N.T. Golinkevich / M.L. Gasparov (ed.). Moscow: "Nauka", 2003.
- Bessonova – Sivolap 2012, Bessonova, S.S. – Sivolap, M.P. Pogrebenie IV v. do n. e. u s. Neterbka na Rossi (ob odnom tipe pogrebal'nykh sooruzheniy Prichernomorskoy Lesostepi (Burial of the 4th century BC at the village of Neterbka on Rossi (about one type of burial structures of the Black Sea Forest-Steppe)). The phenomenon of the Belsky settlement: preservation, research and popularization of Europe's largest monument of the early Iron Age. Collection of scientific papers and materials of the scientific conference. Kiev: Center for monument studies of NASU, UTOPIK, 51-53.
- Bolonkina et. al. 2019, Bolonkina, E.V. – Jefremov, N.V. – Kolesnikov, A.B. "Novye varianty keramicheskikh kleym ranneellinisticheskogo Knida (New variants of ceramic stamps of the Early Hellenistic Knidos)". *Antichnyi mir i arkheologiya (Ancient World and Archaeology)*, 19, 275-317 (in Russian).
- Demir – Doğan 2017, Demir, M. – Doğan, A., "Ancient Cnidus and its Vicinity (700-400 BC)". *Cedrus*, 5, 57-74.
- Doksanalti et. al. 2019, Doksanalti, E.M. – Karaoğlan, İ. – Candemir, Z. "The small Knidian amphora types". *Herom*, 8, 283-316.
- Doksanalti 2020, Doksanalti, E.-M. "Knidos Teritoryumunda Bulunmuş Bir Aslan Heykeli: "Knidos Yaka Aslanı". *Arkhais Anatolika*, 3, 1-20.
- Empereur – Picon 1986, Empereur, J.Y. – Picon, M., "A la Recherche D'Amphores". *BCH (Suppl. XIII)*, 103-126.
- Empereur – Garland 1992, Empereur, J.Y. – Garland, Y., *Grecheskie amfornye masterskie (Greek amphorae workshop)*. In Kac V. I., Monakhov S. Yu. (eds.). *Grecheskie amfory. Problemy razvitiia remesla i trgovli (Greek Amphorae. Issues of Development of the Craft and Trade)*. Saratov: Saratov State University, 8-32 (in Russian).
- Empereur 1988, Empereur, J.Y. "Producteurs d'amphores dans les ateliers de Resadiye (peninsule de Datça)". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, VI, 159-163.
- Garlan 1999, Garland, Y. *Les timbres amphoriques de Thasos. Vol. I. Timbres Protothasiens et Thasiens anciens*. Paris: École Française d'Athènes.
- Georgopoulos 2005, Georgopoulos, V. "The dissemination of transport amphorae from Cos. A Contribution to the study of the Coan trade in the Eastern Mediterranean during the Hellenistic Period". Briese, M., Vaag, L. (eds.). *Trade Relations in the Eastern Mediterranean from the Late Hellenistic Period to Late Antiquity: The Ceramic Evidence*. Southern: Press of Southern Denmark, 179-183.
- Grace 1934, Grace, V. "Stamped Amphora Handles Found in 1931-1932". *Hesperia*, 3 (3), 197-310.
- Grace 1971, Grace, V. "Samian Amphoras". *Hesperia*, 40 (1), 52-95.
- Held 2022, Held, W. "Alt-Knidos, Neu-Knidos und das Triopinion". *Marburger Winkelmann-Programm 2020-2022*, 1-12.
- Jefremov 1995, Jefremov, N.V., *Die Amphorenstempel des hellenistischen Knidos*. München: Tuduv-Verl.
- Jefremov 2013, Jefremov, N.-V., "Keramicheskie kleyma pozdneklassicheskogo -spacenneellinisticheskogo Knida. "Protoknidskie" kleyma i kleyma s "nosom korablya" (Ceramic stamps of late classical – Early Hellenistic Knidos. "Proto-Knidian" stamps and stamps with a "prora)". *Voprosy epigrafiki (Questions of epigraphy)*, VII (1), 405-451 (in Russian).
- Jefremov 2018, Jefremov, N.V., "Dvadtsat' let spustya. Primechaniya k keramicheskim kleymam ranneellinisticheskogo Knida (Twenty years later. Notes on ceramic stamps of the Early Hellenistic Knidos)". *Prichernomor'e v antichnoe irannesrednevekovoe vremya (Black Sea Coast in Classical Antiquity and Early Middle Ages)*. Rostov-on-Don: "Heritage" Archaeological Society, 542-561 (in Russian).
- Kats 2007, Kats, V.I., *Grecheskie keramicheskie kleima epokhi klassiki i ellinizma (opyt kompleksnogo izucheniya) (Greek Ceramic Classic and Hellenistic Stamps (a Complex Study))*. Series: Bosphoros Studies XVIII. Simferopol: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Oriental Studies, Crimean Branch; Kerch: "Demetra" Publ. (in Russian).
- Kats 2015, Kats, V.I., *Keramicheskie kleima Aziatskogo Bospora. Gorgippia i ee khora, Semibratnee gorodishche: katalog (Ceramic Stamps of Asian Bosphoros. Gorgippia and its Chora; Semibratnee Hillfort: Catalogue)*. Saratov: Saratov State University (in Russian).
- Koparal et. al. 2014, Koparal, E. – Tuna, N. – İplikçi, A.E., "Hellenistic wine press in Burgaz / Old Knidos". *METU Journal of the Faculty of Architecture* 31 (2), 93-107.

- Kuznetsova 2017, Kuznetsova, E.V., "Amfory iz nekropoliya u pos. Zaozernoe (Amphorae from the necropolis near the village Zaozernoye)". Kostromichev D. A. (ed.). *Antichnye relikvii Khersonesa: otkrytiia, nakhodki, teorii* (Classical Relics of Chersonese: Discoveries, Finds, Theories). Saki: "Brovko A.A." Publ., 141-146 (in Russian).
- Kuznetsova 2020, Kuznetsova, E.V. "Knidskie amfory IV v. do n. e. iz meotskikh mogil'nikov Prikuban'ya: utocnenie khronologii (Knidian amphorae of the 4th century BC from the Maeotian burial grounds of Kuban region: clarification of chronology)". Khrshanovskii V.A. (ed.). *Bosporskii fenomen* (The Phenomenon of Bosporan Kingdom). Saint Petersburg: State Hermitage Museum, 101-107 (in Russian).
- Kuznetsova et. al. 2021, Kuznetsova, E.V. – Limberis, N.Ju. – Marchenko, I.I. – Monakhov, S.Ju., "Chronology of the «Fat Boy Group» skyphoi and amphorae from the Prikubansky burial ground". *Vestnik drevney istorii*, (No. 81/2), 588-603.
- Kuznetsova et. al. 2022, Kuznetsova, E.V. – Limberis, N.Ju. – Marchenko, I.I. – Monakhov, S.Ju. "Pogrebenie s knidskimi amforami iz mogil'nika Starokorsunskogo gorodishcha no. 2 (The burial with Knidian amphorae from the burial ground os Starokorsunskaya settlement No. 2)". *Kratkie soobshcheniya Instituta arkhologii* (Brief Communications of the Institute of Archaeology), 267, 139-152.
- Limberis – Marchenko 2005, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I. "Khronologiya keramicheskikh kompleksov s antichnymi importami iz raskopok meotskikh mogil'nikov pravoberezh'ya Kubani (Chronology of Ceramic Complexes with Antique Imports from the Excavations of the Meotian Burial Grounds on the Right Bank of the Kuban)". *Materialy i issledovaniia po arkhologii Kubani* (Materials and Research on the Archaeology of Kuban), 5. Krasnodar: Kuban State University, 219-325 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2010, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Raspisnye i chernolakovye sosudy iz Prikubanskogo mogil'nika (atributsiya i khronologiya) (Painted and Black-Glazed Pottery from the Cemetery of Prikubanskiy (Attribution and Chronology))". *Drevnosti Bospora* (Antiquities of Bosporus), 14. Moscow, IA RAS, 322-356 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2013, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Importnaya paradnaya keramika VI–IV vv. do n. e. iz mogil'nikov meotskikh gorodishch Krasnodarskoi gruppy (Imported ceremonial ceramics of the 6th – 4th centuries BC from the burial grounds of the Maeotian settlements of the Krasnodar group)". Zuev V.Yu. et al. (eds.). *Bosporskii fenomen. Greki i varvary na Evraziiskom perekrestke* (The Phenomenon of Bosporan Kingdom. Greeks and Barbarians on the Crossroads of Eurasia). Saint Petersburg: "Nestor-Istoriia" Publ., 424-434 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2015a, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Chernolakovye skifosy iz meotskikh pamyatnikov pravoberezh'ya Kubani (Black-glazed Skythos from Maeotian Settlements of the Right Bank of the Kuban River)". *Drevnosti Bospora* (Antiquities of the Bosporus), 19, 226-255 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2015b, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "O cherpakakh s ruchkoi-vystupom iz meotskikh pamyatnikov Kubani (About lades with a handle-ledge from the Meotian monuments of the Kuban)". Korol'kova E.F. (ed.). *Arkhologiya bez granits. Kollektzii, problemy, issledovaniia, gipotezy* (Archaeology without Borders: Collections, Issues, Studies, Hypotheses). Series: *Trudy Gosudarstvennogo Ermitazha* (Transactions of the State Hermitage Museum), LXXVII, 256-268 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2016a, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Atticheskie chashevidnye skufosy iz meotskikh pamyatnikov pravoberezh'ya Kubani (Attic cup-skyphoi from the Maeotian monuments of the right bank of the Kuban)". *Zapiski Instituta istorii material'noi kul'tury RAN* (Transactions of the Institute for the History of Material Culture, Russian Academy of Sciences), 14, 77-92 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2016b, Limberis, N.Yu., – Marchenko, I.I., "Lekify v pogrebal'nom obryade meotov pravoberezh'ya Kubani (Lekythos in Meotian funeral rites on the Kuban right bank)". *Aziatskiy Bospor i Prikuban'e v dorimskoe vremya* [Asian Bosporus and Kuban Region in Pre-Roman Time]. Moscow, 64-70.
- Limberis – Marchenko 2016c, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Pogrebenie so steklyannoy chashey iz mogil'nika Starokorsunskogo gorodishcha no. 2 (A burial with a glass cup from the cemetery of Starokorsunsky settlement No. 2)". *Arkhologicheskie vesti* (Archaeological News), 22, 76-85 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2017a, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Atributsiya i khronologiya chernolakovykh kanfarov iz meotskikh pamyatnikov Prikuban'ya (Attribution and chronology of black-glazed kanpharoi from the Maeotian monuments of Kuban region)". *Stratum plus. Archaeology and Cultural Anthropology*, (3), 181-198 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2017b, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Miniaturnye chernolakovye sosudy dlya servirovki stola iz meotskikh mogil'nikov pravoberezh'ya Kubani (Small black-glazed vessels for food service from

- Meotian burial grounds at the Right Banks of the Kuban River)". *Antichnyi mir i arkheologiya* [Ancient World and Archaeology], 18, 206-223 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2018**, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Khronologiya pogrebeniy s konskoy upryazh'u v zverinom stile iz Prikubanskogo mogil'nika (Chronology of the burials with animal-style horse harness from the Prikubansky burial ground)". *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 4, Istoriya. Regionovedenie. Mezhdunarodnye otnosheniya* [Science Journal of Volgograd State University. History. Area Studies. International Relations], 23(3), 99-133 (in Russian).
- Limberis – Marchenko 2019**, Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Zheleznye udila so strogimi nasadkami iz meotskikh mogil'nikov Prikuban'ya (Iron bits with strict attachments from the Maeotian burial grounds of Kuban region)". Khrapunov, I. N. (ed.). *Krym v sarmatskuiu epokhu* (II v. do n. e. – IV v. n. e.) (The Crimea in the Age of the Sarmatians (200 BC – AD 400)) 5. Simferopol: "Nasledie tysiacheletii" Fundation, 161-174 (in Russian).
- Mandrykina et. al. 2021**, Mandrykina, A.V. – Kwartalov, V.B. – Kuznetsova, E.V. – Monakhov, S.Yu. – Tereschenko, E. Yu. – Alekseeva, O.A., Comparative Analysis of the Elemental Composition of Antique Ceramics from Cnidus and Kos: Clarification of Localization. *Nanobiotechnology Reports*. Vol. 16. No. 5, 684-703.
- Monakhov – Fedoseev 2013**, Monakhov, S.Yu. – Fedoseev, N.F., "Zametki po lokalizatsii keramicheskoy tary. IV: amfory Ikosa (Notes on localization of ceramic containers. IV: Amphorae of Ikosa)". *Antichnyi mir i arkheologiya* (Classical World and Archaeology), 16, 255-266 (in Russian).
- Monakhov – Kuznetsova 2009**, Monakhov, S.Yu. – Kuznetsova, E.V., "Ob odnoy serii amfor neustanovlennogo doriyskogo tsentra IV v. do n. e. (About a series of amphorae of an unidentified Dorian center of the 4th century BC)". V. P. Kopylov (ed.). *Mezhdunarodnye otnosheniia v basseine Chernogo moria v skifo-antichnoe i khazarskoe vremia* (International Relations in the Black Sea Basin in the Scythian and Khazar Time). Rostov-on-Don: "Media-Polis" Publ., 148-161 (in Russian).
- Monakhov – Kuznetsova 2011**, Monachov, S.Ju. – Kuznetsova, E.V., "About One Series of Amphorae from Unknown Dorian Centre of the Fourth Century BC (former «Bosporan» or «Early-Chersonesean»)". C. Tzochev et al. (eds.) *Production and Trade of Amphorae in the Black Sea*. Patabs II. Sofia: St. Kliment Ohridsky University, 245-278.
- Monakhov – Kuznetsova 2021**, Monakhov, S.Yu. – Kuznetsova, E.V., "Utochnennaya khronologiya knidskikh amfor IV – nachala III v. do n. e. po materialam keramicheskikh kompleksov Kubani (Specified Chronology of Knidian Amphorae of the 4th – early 3rd Centuries BC based on materials from Ceramic Complexes of the Kuban)". *Stratum plus. Archaeology and Cultural Anthropology*, (3), 195-222 (in Russian).
- Monakhov – Rogov 1990**, Monakhov, S.Yu. – Rogov, E.Ya., "Ceramic complexes of the Necropolis Panskoe I". *Antichnyy mir i arkheologiya* [Ancient World and Archaeology], 8, 122-151 (in Russian).
- Monakhov et. al. 2016**, Monakhov, S.Yu. – Kuznetsova, E.V. – Fedoseev N.F. – Churekova N.B., Amfory VI–II vv. do n. e. iz sobraniia Vostochno-Krymskogo istoriko-kul'turnogo muzeia-zapovednika. *Katalog* (Amphorae of the 6th–2nd Centuries BC from the Collection of the Eastern Crimean Historical and Cultural Museum-Reserve). Kerch; Saratov: "Novyi proekt" Publ. (in Russian).
- Monakhov et. al. 2018**, Monakhov, S.Yu. – Kuznetsova, E.V. – Limberis, N.Yu. – Marchenko, I.I., "Redkie formy amfor iz Prikubanskogo nekropolia (Rare forms of amphorae from the Prikubansky necropolis)". A. G. Gertsen et al. (eds.). *Arkheologiya antichnogo i srednevekovogo goroda* (Archaeology of Classical and Medieval Town). Sevastopol; Kaliningrad: "ROST-DOAFK" Publ., 163-170 (in Russian).
- Monakhov et. al. 2019**, Monakhov, S.Yu. – Kuznetsova, E.V. – Chistov, D.E. – Churekova, N.B., Antichnaia amfornaia kolleksiia Gosudarstvennogo Ermitazha VI–II vv. do n. e. *Katalog* (The Collection of Classical Amphorae of 6th – 2nd Centuries BC in the State Hermitage Museum: Catalogue). Saratov: "Amirit" Publ. (in Russian).
- Monakhov et. al. 2020**, Monakhov, S.Yu. – Kuznetsova, E.V. – Tolstikov, V.P. – Churekova, N.B., Amfory VI–I vv. do n. e. iz sobraniia Gosudarstvennogo muzeia izobrazitel'nykh iskusstv im. A. S. Pushkina (Amphorae of 6th – 1st Centuries BC from the Collection of the Pushkin Museum of Fine Arts). Saratov: "Amirit" Publ. (in Russian).
- Monakhov et. al. 2021**, Monakhov, S.Yu. – Marchenko, I.I. – Limberis, N.Yu. – Kuznetsova, E.V. – Churekova, N.B., Amphorae of the Prikubanskiy necropolis of the 4th – early 3rd century BC (from the collection of the Krasnodar State Historical and Archaeological Museum-Reserve named after E. D. Felitsyn). Saratov: OOO «Volga» (in Russian).
- Monakhov 1999a**, Monakhov, S.Yu., "K tipologii knidskikh amfor IV–II vv. do n. e. (On the typology of the Knidian amphorae of the 4th – 2nd centuries BC)". M.Yu. Vakhtina, V.Yu. Zuev, E.Ya. Rogov, V.A. Khrshanovskii, (eds.).

- Bosporskii fenomen: grecheskaia kul'tura na periferii antichnogo mira (The Phenomenon of Bosporan Kingdom: Greek Culture at the Periphery of Ancient World). Saint Petersburg: State Hermitage Museum, 161-172 (in Russian).
- Monakhov 1999b**, Monakhov, S.Yu., *Grecheskie amfory v Prichernomor'e: komplekсы keramicheskoy tary VII–II vv. do n. e.* (Greek Amphorae in Black Sea Area: Complexes of Ceramic Containers of the 7th – 2nd cent. B. C.). Saratov (in Russian).
- Monakhov 2003**, Monakhov, S.Yu., *Grecheskie amfory v Prichernomor'e: tipologiya amfor vedushchikh tsentrov-eksporterov tovarov v keramicheskoy tare. Katalog-opredelitel'* (Greek Amphorae in Black Sea Area: The Typology of Amphorae of the Leading Centers-Exporters of Goods in Ceramic Containers. Catalogue). Moscow; Saratov (in Russian).
- Monakhov 2012**, Monakhov, S.Yu., "Amfory maloaziyskikh Erifr V–II vv. do n. e.: dopolneniya k klassifikatsii (Amphorae of Asia Minor Erythrae of the 5th – 2nd centuries BC: additions to the classification)". Tel'nov, N.P. (ed.). *Drevnosti Severnogo Prichernomor'ia III–II vv. do n. e.* (Antiquities of the Northern Pontic Area from the 3rd – 2nd Centuries BC). Tiraspol: T. G. Shevchenko Pridniestrovian State University, 111-124 (in Russian).
- Monakhov 2013**, Monakhov, S.Yu., "Zametki po lokalizatsii keramicheskoy tary. III. Amfory i amfornye kleyma maloaziyskikh Erifr (Notes on localization of ceramic ware. III. Amphorae of Erythrai (Asia Minor) and their stamps)". *Vestnik drevney istorii* (Journal of Ancient History), 3, 28-51 (in Russian).
- Monakhov 2014**, Monakhov, S.Yu., "Koskie i psevdokoskie amfory i kleyma (Koan and Pseudo-Koan Amphorae and Stamps)". *Stratum plus. Archaeology and Cultural Anthropology*, (3), 195-222 (in Russian).
- Polin 2014**, Polin, S.V., *Skifskii Zolotobalkovskii kurgannyi mogil'nik V–IV vv. do n. e. na Khersonshchine* (Scythian Barrow Necropolis Zolotaya Balka of 5th – 4th Centuries BC in the Kherson Region). Series: Kurgany Ukrainy (Barrows in Ukraine) 3. Kiev: "Oleg Filyuk" Publ. (in Russian).
- Pridik 1896**, Pridik, E., "Amphorenstempel aus Athen", *AthMitt*, 21, 127-187.
- Rogov – Tunkina 1998**, Rogov, E.Ya. – Tunkina, I.V., "Raspisnaya i chernolakovaya keramika iz nekropolya Panskoe I (Painted and black-glazed pottery from the necropolis of Panskoe I)". *Arkheologicheskie vesti* (Archaeological News), 5, 159-175 (in Russian).
- Rogov et. al. 2005**, Rogov, E.Ya. – Kashaev, S.V. – Fornasier J., "Keramicheskii kompleks iz khozyastvennykh yam poseleniya Vyshestebliyevskaya-II na uge Tamanskogo poluostrova (Ceramic complex of household pits of the settlement Vyshestebliyevskaya-II in the south of the Taman Peninsula)". *Bosporskie issledovaniia* (Bosporos Studies), VIII, 177-217 (in Russian).
- Sparkes – Tallcot 1970**, Sparkes, B. A. – Tallcot, L., *Black and Plain Pottery of Vth–Vth and IVth Centuries BC. The Athenian Agora XII*. Princeton (New Jersey).
- Strabon**, Strabon, *Geography*. In 17 books. Translation, article and comments by G.A. Stratanovsky / S.L. Utchenko (eds.). Moscow: "Ladimir", 1994.
- Tozluca – Doksanalti 2014**, Tozluca, D.O. – Doksanalti, E.M. "A group of Protogeometric and Geometric pottery found in Knidos". *ANODOS. Studies of the Ancient World*, 14/2014, 217-227.
- Tuna 2012**, Tuna, N., *Knidos Teritoryumu'nda Arkeolojik Araştırmalar*. Ankara.
- Tuna et. al. 1987**, Tuna, N. – Empereur, J.Y. – Picon, M. – Doęer, E. 1987. *Raport pręliminaire de la prospection archęologique turko-franęaise des ateliers d'amphores de Reřadie – Kiliseyani, sur la pęninsule de Datęa* (15 juillet – 3 aoęt 1986). *Anatolia Antiqua*, 1, 47-52.
- Tuna et. al. 2009**, Tuna, N. – Atıcı, N. – Sakarya, İ. – Koparal, E. 2009. *The Preliminary Results of Burgaz Excavations within the Context of Locating Old Knidos*. In: F. Rumscheid (ed.) *Die Karer und die Anderen*. Intern. Kolloq. der Freien Universitat Berlin 13. bis 15. Oktober 2005. Bonn: Rudolf Habelt GmbH, 517-533.
- Tuna et. al. 2010**, Tuna, N. – Atıcı, N. – Sakarya, İ. 2010. *Burgaz Yerleřimindeki M. Ö. 4. - 3. Yüzyıl Zeytinyağı ve şarap Atölyeleri Üzerine Deęerlendirmeler*. In: Ü. Aydinoęlu, A.K. şenol (eds.) *Olive Oil and Wine Production in Anatolia during the Antiquity*. İstanbul, 199-212.
- Tzochev 2016**, Tzochev, C., *Amphora Stamps from Thasos. The Athenian Agora XXXVII*. Princeton.
- Ünver 2020**, Ünver, G., "A new honorary inscription from Knidos". *Olba XXVIII*, 463-477.

Knidos Küçük Tiyatro Batısından Ele Geçen Pişirme Kapları

Cooking Utensils Found From the West of Knidos Small Theater

Songül SÖZEL¹

¹Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Konya

• songulsozel@gmail.com • ORCID > 0000-0002-4020-0969

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 12 Aralık/December 2022

Kabul Tarihi/Accepted: 04 Ocak/January 2023

Yıl/Year: 2023 | **Cilt - Volume:** 1 | **Sayı - Issue:** 1 | **Sayfa/Pages:** 83-105

Atıf/Cite as: Sözel, S. " Knidos Küçük Tiyatro Batısından Ele Geçen Pişirme Kapları"
Uluslararası Propontis Arkeolojisi Dergisi, 1 (1), Mart 2023: 83-105.

Yazar Notu / Author Note: Söz konusu çalışma, 01.06.2020 tarihli ve 2587 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Selçuk Üniversitesi adına sürdürülen Knidos - Burgaz - Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları kapsamında hazırlanmıştır. Knidos Antik Kenti kazı, restorasyon ve koruma-onarım çalışmaları T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu tarafından desteklenmektedir. Söz konusu çalışma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimi tarafından 'Knidos Geç Antik Dönem Seramikleri' başlıklı 21213006 numaralı projenin konusu ile ilgili olup, ilgili birim tarafından desteklenmiştir.

KNIDOS KÜÇÜK TİYATRO BATISINDAN ELE GEÇEN PİŞİRME KAPLARI

ÖZ

Knidos, Anadolu'nun güneybatısında, Datça yarımadasının uç noktasında yer alan önemli bir Karya kentidir. Kentin ızgara planına uygun olarak düzenlenmiş olan ana caddesini (doğu-batı doğrultulu) dik olarak kesen yedi (kuzey-güney doğrultulu) caddeden birisi Tiyatro Caddesi'dir. Tiyatro Caddesi'nin devamı olan ve aynı zamanda da Küçük Tiyatro'nun batı duvarını (analemma) içeren kazı ve araştırmalar sonucunda bu alanda ele geçen günlük kullanıma yönelik pişirme kaplarına bu makalede odaklanılmıştır. İncelenen pişirme kapları arasında tencere, güveç-çömlek ve tava formları yer almaktadır.

Knidos'ta rastlanılan pişirme kaplarının benzerleri Doğu Akdeniz merkezlerinde oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Bu merkezlerdeki örnekler form olarak çok benzer ancak dönem olarak daha erken döneme tarihlenmişlerdir. Knidos pişirme kapları, benzerlerinin yanı sıra buluntu konteksti de göz önüne alınarak değerlendirildiğinde MS 4.-6. yüzyıla tarihlenmektedir. İncelenen bu örneklerden en erkeni MS 4. yüzyıl başlarına en geç örnekleri MS 6. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.

Değerlendirilen Knidos pişirme kapları, Afrika ve Ege tipine dahil olan pişirme kapları arasındadır. Knidos pişirme kaplarının bir kısmı yerel bir kısmı da ithal üretimli formlardan oluşmaktadır. Yerel üretimli formların killerde kullanılan içerik, renk ve dokuları Knidos'un yerel atölyelerinden çıkan materyaller ile yakınlığı belirgin olarak gözlemlenmektedir. Bu çalışma ile Knidos Küçük Tiyatro batısından özellikle de Geç Antik Dönem kontekstinden tespit edilen pişirme kaplarının formları, işlevleri ve kullanım alanları hakkında kapsamlı bilgi verilecektir. Knidos Küçük Tiyatro batısından ele geçen günlük kullanıma ve ihtiyaca yönelik pişirme kaplarının, Geç Antik dönem kompleksini oluşturan mekanlarla olan bağlantısı da detaylandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Knidos, Küçük Tiyatro, Geç Roma Seramiği, Tencere, Güveç.

COOKING UTENSILS FOUND FROM THE WEST OF KNIDOS SMALL THEATER

ABSTRACT

Knidos is an important Carian city located in the southwest of Anatolia, at the tip of the Datça peninsula. Theater Street is one of the seven (north-south) streets that perpendicularly cut the main street (east-west direction) of the city, which was arranged in accordance with the grid plan. This article focuses on cooking utensils for daily use that were found in this area as a result of excavations and research, which is the continuation of Theater Street and also includes the western wall of the Small Theater (analemma). Pot, casserole-pottery and pan forms from the examined cooking utensils were discussed.

Cookware similar to those found in Knidos has a very common usage area in the Eastern Mediterranean centres. The examples in these centres are very similar in form, but they are dated to an earlier period. Considering the context of the finds as well as the similar ones of Knidos cooking pots, it is considered to be between the 4th and 6th centuries AD. It is dated to the century. The earliest examples of these examined are dated to the beginning of the 4th century AD and the latest to the end of the 6th century AD.

The evaluated Knidos cookware is among the African and Aegean cookware. Some of the Knidos cookware consists of local and some imported forms. The closeness of the content, colours and textures used in the clays of locally produced forms with the materials from the local workshops of Knidos is clearly observed. With this study, comprehensive information will be given about the forms, functions and areas of use of the cooking pots identified from the west of the Knidos Small Theater, especially from the Late Antique period context. The connection between the cooking pots for daily use and necessity, found in the west of the Knidos Small Theater, with the spaces that make up the Late Antique period complex will also be detailed.

Keywords: Knidos, Small Theatre, Late Roman Pottery, Pot, Casserole.

GİRİŞ

Pişirme kapları, Antik Dönem'de de günümüzde olduğu üzere yemek pişirme amacına hizmet eden özel bir form olarak üretilmişlerdir. Arkeolojik veriler bu kapların Roma coğrafyasının hemen her kentinde veya iyi iskân edilmiş kırsalda yerel üreticiler tarafından sağlandığını ve dolayısıyla bölgesel geleneklerle üretil-

diklerine işaret etmektedir^[1]. Günlük kullanıma yönelik üretilen kaplar, dönemin moda anlayışına bağlı olarak gelişim ve değişim göstermiştir. Mutfakta kullanılan kaplar, hazırlama, pişirme ve servise yönelik işlev verirken yemeğin pişirme şekline ve yemekte kullanılacak malzemeye bağlı olarak da tencere, güveç, çömlek veya tava formları tercih edilmiştir^[2].

Pişirme kapları kullanımlarına göre incelendiğinde tencere, güveç-çömlek ve tavaların pişirmede kullanıldığı anlaşılmaktadır. Daha çok haşlama ve sulu yemekler için kullanılan tencereler, bu kullanıma bağlı olarak geniş veya dar ağızlı formlar karşımıza çıkmaktadır. Orijinal isminin *lopas* (λοπάς) olduğunu bildiğimiz güveçler ise^[3], iç hacimlerinden dolayı, daha çok az sulu yemekler (yahni gibi) ya da bol yağlı kızartmalar için tercih edilmektedirler^[4]. Kapaklı formlardan olan güveç kaplarının, pişirmenin yanı sıra saklama amacıyla da kullanıldığı bilinmektedir^[5]. Antik Dönem'de *kythra* (χύτρα)^[6] olarak tanımlanan çömlekler, su ısıtma, haşlama, çorba pişirme ve saklama^[7] gibi işlerde kullanılmaktadır. MÖ 6. yüzyıldan MS 6. yüzyıla kadar çömlekler farklı form tipleriyle karşımıza çıkmaktadır. Geç Roma Döneminde üretilen çömlek formları, erken dönemde üretilen çömleklere göre ateşe dayanıklı ve geçirgen olmayan bir hamur yapısına sahip olduğu tespit edilmiştir^[8]. Ayrıca balıkların, sosların, salamura zeytinlerin^[9] ve hatta ağdalık reçinelerin depolanması işlevine de hizmet ettiler. Bu nedenle güveçlere oranla daha yüksek, derin ve küresel gövdelidirler^[10]. Tavalar, profil özelliklerinden dolayı (geniş ağız çaplı, yayvan ve fazla derin olmayan gövde yapısı, gövdeye oranla daha ince cidarlı dip vb.) kızartma^[11] ve bazen de derin gövdesi ile sos işlemlerinde^[12] kullanılmışlardır. Bu kapların genellikle et ve balık kızartmaları ya da yağ kızdırmak için kullanıldıkları da bilinmektedir^[13].

Mutfakta kullanılan kapların isimlendirilmesinde hangi yemek için hangi form kullanıldığına yönelik bilgilendirmeye yer verildikten sonra Knidos Küçük Tiyatro batısında ele geçen mutfak kapları içinde aynı değerlendirme söz konusu olacaktır. Toplamda 37 adet pişirme kaplarına ait form çalışma kapsamına alınmıştır.

^[1] Karabiçak 2017, 44-46.

^[2] Karabiçak 2017, 44-47.

^[3] Amyx 1958, 197; Robinson 1959, 227; Sparkes 1962, 130.

^[4] Amyx 1958, 197; Robinson 1959, 227-228; Sparkes 1962, 130; Tekocak 2006, 57.

^[5] Amyx 1958, 197.

^[6] Amyx 1958, 212; Robinson 1959, 224-225; Sparkes 1962, 130.

^[7] Hayes 1997, 76-80, fig. 31, No. 7; Özbütev 1994, 25.

^[8] Amyx 1958, 212; Hayes 1997, 76-80; Robinson 1959, 18, 42, 56, 67, 88; Sparkes 1962, 130; Tekocak 2006, 52.

^[9] Sparkes 1962, 124.

^[10] Tekocak 2006, 53.

^[11] Fırat 1999, 73.

^[12] Tekocak 2006, 50.

^[13] Harcum 1921, 44.

Bu pişirme kaplarının formlarına ilişkin detaylı anlatımları, kullanım amaçları, üretim ve dönemleri hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanında değerlendirilen Knidos kaplarının köken ve benzerleri üzerinde durulacaktır. Bu çalışma ile Küçük Tiyatro Batı Duvarı Kompleksi aydınlatılarak Geç Antik Dönem kontekst verilerinin sunulması amaçlanmıştır.

KNIDOS KÜÇÜK TİYATRO BATISINDAN ELE GEÇEN PİŞİRME KAPLARI

Knidos Küçük Tiyatro duvarı batısında (analemma) gerçekleştirilen kazı çalışmaları^[14] sonucunda ele geçen pişirme kapları değerlendirilmiştir. Değerlendirilen pişirme kapları, Roma İmparatorluk ve Geç Roma dönemlerine tarihlenmektedir. Knidos'un pişirme kapları, Afrika ve Ege tipi ağırlıklı^[15] olup Batı Anadolu'da oldukça yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Knidos üretimi formların birbirlerine benzemesi ve tipikleşmesi çömlekçi ustalarının da standart yapım şeklini ortaya koymaktadır^[16]. Erken süreçlerden itibaren farklı sürümler halinde üretimi olan ve aynı amaca hizmet eden pişirme kapları, kullanım şekli ve pişirilecek malzemeye bağlı olarak sığ-derin, geniş-dar, kulplu veya kulpsuz olarak form çeşitliliği gösterir. Değerlendirilen örneklerin hamurları genellikle bol katkılı ve gözenekli yapıya sahiptir. Yoğun katkılı hamur yapısına sahip olmaları, asıl işlevleri olan pişirmeye ve darbelere karşı daha dayanıklılık oranını artırmaktadır. Kil renkleri kırmızıdan kahverengiye değişen geniş renk yelpazesinde oldukları gözlenen formların dış yüzeyleri fırınlanmanın şiddetine göre gri veya koyu gri bir renge dönüşürken iç yüzleri genellikle hamur renginde kalmaktadır. Knidos mutfak kapları, Paphos, Knossos, Phokaia ve Didyma'daki benzerlerinden yola çıkarak MS 3.-7. yüzyıllar arasında tarihlendirilir^[17]. Pişirme kapları, Geç Antik Dönem kontekstini (MS 4.-6. yüzyıl) oluşturan tabaka ve zemin üzerinden ele geçmiştir.

KONTEKSTİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Knidos'un Küçük Tiyatrosu MÖ 2.-MS 1. yüzyıllar arasında iki aşamalı olarak yapılmıştır. Kent nüfusunun artmasına bağlı olarak oturma sıraları genişletilmesi ile Tiyatro'nun kullanım kapasitesi artırılarak MS 4. yüzyıla kadar aktif olarak hizmet vermiştir. MS 4. yüzyıldan sonra Küçük Tiyatro'nun bazı bölümlerinde ve kullanım amacıyla değişiklikler olmuştur. Bunlar Küçük Tiyatro batı cephesi, kuzey-güney doğrultulu analemma duvarı, tonozlu geçit (vomitoria), doğu parados ve oturma sıralarının üzerine oturtulduğu çekirdek dolguda görülmektedir. Bahsi geçen değişiklikler 2013-2015 yılları arasında yapılan kazı çalışmaları sonucundaki

^[14] Doksanaltı et. al. 2018, 78; Doksanaltı et. al. 2014, 527-535.

^[15] Doksanaltı 2006, 859.

^[16] Karabıçak 2017, 47.

^[17] Hayes 1983, 105; Hayes 1991, 80.

veriler aracılığı ile tespit edilmiştir^[18]. Bu veriler sonucunda MS 4. yüzyılın sonu MS 5. yüzyılın başlarında tiyatro asıl fonksiyonunu kaybetmiş ve sahne binasının mezar alanı olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Buna bağlı olarak yapının işlevini kaybetmesi ile birlikte batı duvarının önüne, birbirine bitişik en az dört mekandan meydana gelen tonozlu büyük bir bina kompleksi inşa edilmiştir^[19].

Bu makalede konu edilen pişmiş toprak kaplar olasılıkla bu 'Tonozlu Yapı Kompleksi' ile alakalıdır. Eldeki veriler ışığında Geç Antik Dönemde tiyatronun batı analemmasına dayanmış şekilde, doğu batı doğrultulu ortalama 5,50 m x 4 m ölçülerdeki mekânlar oluşturulmuştur. Yapının kullanım amacı ile ilgili net veriler olmamakla birlikte boyutları, konumu ve mimari özellikleri ile mekânların içinde bulunan bir antrepo ya da dolia ve bağlantılı dükkân sırası olarak kullanıldığını akla getirmektedir.

MS 4. yüzyıl başları ile MS 6. yüzyıl sonlarına kadar tarihlenen kandil parçaları, kırmızı astarlı ince servis tabak parçaları, LR 1 ve LR 2'ye ait amphora parçaları, pişirme kaplarının yanı sıra zeminden gelen bronz sikkeler de Geç Antik kontekstinin varlığını kanıtlamaktadır. Ayrıca yapı zemininde ve zemin seviyesinin hemen altında bulunan 9 adet MS 4.-5. yüzyıl (I. Theodosius ve Arcadius) sikkeleri ile MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen (Phocas ve ardılı Heraklius) bronz sikkeler^[20], yapıların kullanım süreci ile ilgili önemli veriler sunmaktadır. Sikke ve seramik kaplar aracılığı ile söz konusu yapının MS 4. yüzyılın sonu- MS 5. yüzyılın ilk yıllarında inşa edildiğini anlamaktayız. Ayrıca bu buluntular, Küçük Tiyatro Batı Duvarı Kompleksi'nin MS 7. yüzyılın ortalarına kadar kullanıldığını göstermektedir^[21].

Knidos'ta bulunan pişirme kapları içerisinde 37 adet form belirlenmiştir. Belirlenen pişirme kapları formlarına göre gruplandırılmıştır. Bunlar; 1-Tencereler (Kat. No. 1-18), 2- Güveç veya Güveç-Çömlekler (Kat. No. 19-26), 3-Tavalar (Kat. No. 27-37) olmak üzere incelenmiştir. Tencereler 4, güveçler 4, tavalar ise 3 alt tipe ayrılmışlardır. Alt tiplere ayrılan formların genel özellikleri, form tanımları, pişme özellikleri ve dönemleri anlatılarak ölçü, hamur içerikleri ve kil-astar renkleri de katalogta detaylı olarak belirtilmiştir.

1. Tencereler (Fig. 4: 1-18)

Knidos Küçük Tiyatro batı duvarı (analemma) kazısında ağız ve gövde profillerine göre 4 ana form belirlenmiştir. Değerlendirilen tüm örnekler içerisinde 18 tanesi tencere formuna ait ve form dağılımında %49'luk payı oluşturmaktadır (Fig. 2). Tencereler geniş ağızlı, dar ve ince boyunlu olup, gövdeye doğru geniş-

^[18] Doksanaltı et. al. 2016, 462.

^[19] Doksanaltı et. al. 2016, 462-463.

^[20] 2013-2015 yılları arasında Küçük Tiyatro Batısında ele geçen bronz sikkeler hakkındaki değerli açıklamaları ve tarihlendirilmeleri için Sayın Doç. Dr. Kasım OYARÇIN'e teşekkür ederiz.

^[21] Doksanaltı et. al. 2016, 462-463.

lemektedir. Oranları ve ebatları değişmekle birlikte kalker, kum ve mika katkılı gözenekli, orta sıklıkta kil yapısına sahiptir. Her formun ağız profilleri gösterdiği farklılıklara göre gruplara ayrılmıştır. Örnekler MS 4.-7. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir. Bunlar; I-Aşağı Sarkık Ağız Kenarlılar (Kat. No. 1-2), II- İçe Meyilli-Basamaklandırılmış Ağız Kenarlılar (Kat. No. 3-6), III- Kıvrık Ağız Kenarlılar (Kat. No. 11-16), IV- İçe Eğimli, Oyuntulu Ağız Kenarlılar (Kat. No. 1-6), olmak üzere 4 alt formdan oluşmaktadır. Ayrılan bu dört gruptaki formlar MS 4. yüzyıl-MS 6. yüzyıl sonuna tarihlenmektedir (Fig. 3).

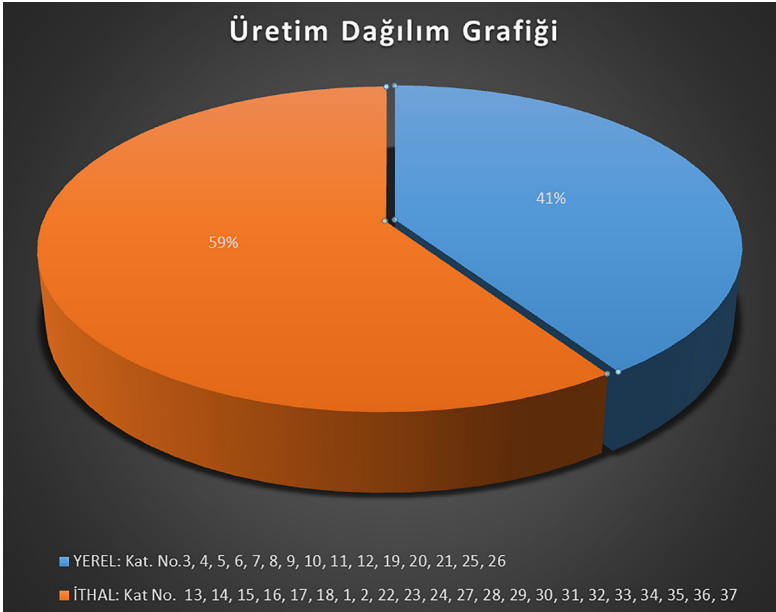

Fig. 1: Üretim Dağılım Grafiği.

I. Aşağı Sarkık Ağız Kenarlılar (Fig. 4: 1-2)

Bu grupta Knidos tencerelerden 2 ithal üretimli örnek incelenmiştir (Fig. 1). Ağız kenarı aşağı sarkıtılmış, küresel gövdeli küçük tencerelerdir. Ağız kenarında belirgin üçgen formunda aşağı sarkan kalın dudak, dudak altından gövdeye doğru hafif genişleyen formdadır. Bu iki örnekten Kat. No. 1, kırmızımsı sarı renkte astar ve hamur rengine sahip, kireç ve mika içeriklidir. Kat. No. 2, koyu gri renkte astar ve hamur rengine sahip kum, kireç ve mika içeriklidir. Sarkık ağızlı tencereler Ephesos^[22], Perge^[23] ve Arykanda^[24] örnekleri benzerlik göstermektedir.

^[22] Ladstätter 2010, 272, taf. 113, A-K 885.

^[23] Fırat 1999, lev. 145, nr. 659.

^[24] Yaman 2018, 466, lev. 61, 421.

Knidos Küçük Tiyatro tencereleri bulunduğu kontekstten yola çıkılarak MS 4. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir.

II. İç Meyilli-Basamaklandırılmış Ağız Kenarlılar (Fig. 4: 3-6)

Bu grupta Knidos atölyelerinde üretilen kil ve hamur yapısı bakımından atölye ile uyumlu yerel üretimli tencerelerden 4 örnek incelenmiştir (Fig. 1). Bol mika, kireç, kum içerikli örnekler, grimsi kahve, kahve ve gri tonlarında astar ve hamur rengine sahiptirler. Tencereler, iç yüzeyde basamaklandırılmış^[25] dudaktan gövdeye keskin dönüşlü, gövdeden kaideye genişleyen formdadır. Dış yüzeyde yuvarlatılmış dudaktan gövdeye belirgin geçişli ve kaideye genişleyen formdadır. İç yüzeyde kapak için oyuntu kısmı belirgindir. İç yüzey dudak kısmında, dış yüzey dudak altında yivler yer almaktadır.

Örnekler aynı grup içinde değerlendirilmiş olsa da kendi içlerinde dudak formlarında farklılıklar söz konusudur. Kat. No. 3 iç meyilli ağız kenarlı ve dış yüzey dudak altı oval formda, Kat. No. 4 meyilli ağız kenarlı ve dış yüzey dudak altı ovalimsi üçgen formda ve Kat. No. 5 ise iç meyilli ve basamaklandırılmış ağız kenarlı, dış yüzey dudak altı ovalimsi üçgen formdadır. Knidos Küçük Tiyatro tencereleri; Knidos^[26], Kelenderis^[27], Ephesos^[28] Sparta^[29] ve Phokaia^[30] örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Benzer örneklerden ve kontekstten yola çıkarak MS 4. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.

III. Kıvrık Ağız Kenarlılar (Fig. 4: 7-12)

Knidos/yerel üretimli tencerelerden 6 örnek incelenmiştir (Fig. 1). Değerlendirilen tencereler, koyu griden kahve tonlarında hamur ve astar renklerine sahiptirler. Yoğun kireç, kum, altın ve gümüş mika içerikli tencereler sık gözenekli, orta sertlikte dokuludur. Dışa dönük dudaklı, yukarı yuvarlatılmış ağızlılar, dudak altından boyuna geçiş iç bükey, küresel gövdelilerdir. Dudak üstü oyuntulu, iç ve dış yüzeyde yivler mevcuttur. Formun ağız kenarından gövdeye keskin geçişin olması ile güveç kaplarına benzese de genel form ve gövde şekliyle tencere grubuna girmektedir^[31]. Knidos Küçük Tiyatro tencereleri; gri üretimli ve mikalı yapıya sahip ve olasılıkla Batı Anadolu kökenli olan örnekler, Knidos (MS 3. yüzyıl

^[25] Doksanaltı 2006, 584, no. 325.

^[26] Doksanaltı - Tekocak 2014, 283, fig.4, nr. 21; Sözel et. al. 2021, 210, fig. 4, no. 12.

^[27] Tekocak 2006, lev. 29, çiz. 177.

^[28] Steskal - Torre 2008, 137, taf. 292, K 179; Gassner 1997, nr. 725; Meriç 2002, K 653.

^[29] Pickersgill - Roberts 2003, 582, fig. 16, no. 117, fig. 17, no. 122.

^[30] Fırat 2011, lev. 38, kat. no. 240.

^[31] Doksanaltı 2006, 748-749, no. 1319-1321.

sonu)^[32], Saraçhane (MS 5. yüzyıl sonu)^[33], Knossos^[34], Kelenderis (MS 1.-3. yüzyıl)^[35], Caesarea Hippodrome^[36] örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Benzerleri farklı dönemlere tarihlenen Knidos örneklerinin bulunduğu konteksti göz önüne aldığımızda MS 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir.

IV. İçe Eğimli, Oyuntulu Ağız Kenarlılar (Fig. 4: 13-18)

Bu grupta Knidos Küçük Tiyatro tencerelerinden 6 örnek incelenmiştir (Fig. 2). Bunların ithal edilen örneklerle birebir benzediğini ancak yerel/Knidos üretimi tencerelerden kil, hamur ve astar olarak farklı olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan yola çıkarak ithal olarak değerlendirdiğimiz tencereler, Knidos atölyelerinde görülen kil özelliğinde olup bol kireç, kalsit, kum, altın ve gümüş mika içeriklidir. Astar ve hamur renkleri birbirine yakın renkte olup koyu gri, kahve ve açık kahve renklerindedir. Tencereler, yükseltilmiş geniş ağız tablası, ağız tablası içinde kapak oturma yeri korunmuş, ağızdan gövdeye belirgin dönüşlü, olasılıkla şişkin gövdelidir. Cidar, dudaktan gövdeye incelmektedir. Ege mutfak kapları olarak tanımlanan benzer tencereler, Geç Antik Dönemde Ege merkezlerinde yaygındır^[37]. Knidos Küçük Tiyatro tencereleri; Knidos^[38], Knossos^[39], Paphos^[40], Berenice^[41], Ephesos^[42] ve Phokaia^[43] örneklerine benzemektedir. Yine form olarak benzerlik gösteren Knidos örnekleri dönem olarak daha Geç döneme tarihlenmektedir. Bu tarihlendirme tencerelerin Knidos Geç Antik kontekstinden ele geçmiş olması, net tarihlendirme veren kandil ve amphora parçalarıyla birlikte bulunması ve tabakadan ele geçen bronz sikkelerden yola çıkarak tencereleri MS 6. yüzyıl sonuna tarihlendirmek mümkündür^[44].

^[32] Doksanaltı – Tekocak 2014, 282, fig. 3, nr. 14-15.

^[33] Hayes 1992, 93, fig. 31, no. 9-8.

^[34] Hayes 1983, 126, fig. 8, no. 95.

^[35] Tekocak 2006, lev. 36, çiz. 213.

^[36] Riley 1975, fig. 126, 911, fig. 107, 561.

^[37] Hayes 1983, 122, fig. 6, no. 65; Hayes 2001, 440, fig.5, nr. 41; Gassner 1997, 173-75, K717-19; Pellegrino 2011, 179, 181, fig. 6, nr. 24; Slane – Kiriatzki 2014, 917, fig. 8; Sagui et. al. 1997, 41, fig. 4.14; Pellegrino 2011, 179, 181, fig.6, nr.24; Quercia et. al. 2011, 38, nr. 94.

^[38] Doksanaltı 2010, 773, Tip PW-XII (fig. 35); Doksanaltı et. al. 2021, 83, fig.15; Sözel et. al. 2021, 210, fig.4, no.14.

^[39] Hayes 1983, 67, fig. 6.

^[40] Hayes 1977, 76-77, fig. 31, no. 7.

^[41] Riley 1979, nr. 550.

^[42] Ladstätter 2010, taf. 113, A-K 706, taf. 225, B-K 459; Steskal – Torre 2008, 134, taf. 289, K 139.

^[43] Fırat 2011, 253, lev. 39, no. 189.

^[44] Doksanaltı 2020, 283, fig. 4, nr. 21; Sözel et. al. 2021, 5.

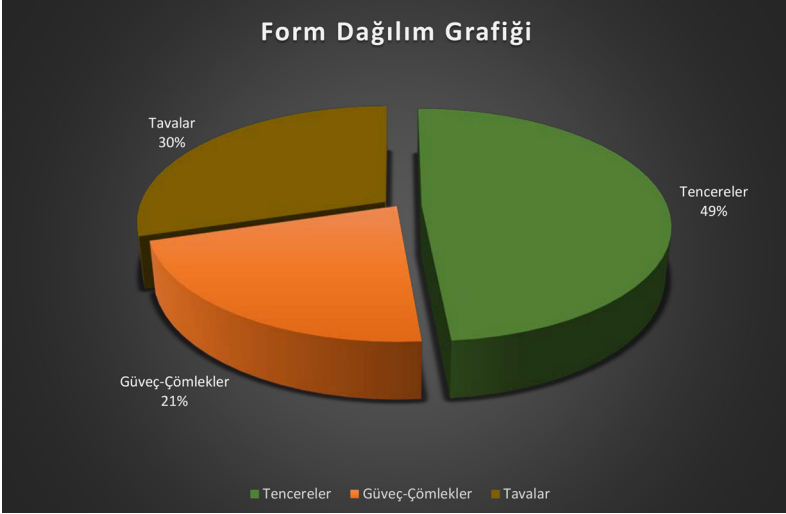

Fig. 2: Form Dağılım Grafiği.

2. Güveç-Çömlekler (Fig. 5: 19-26)

Knidos Küçük Tiyatro batı duvarı (analemma) kazısındaki güveçler kenar ve gövde profillerine göre 4 ana form belirlenmiştir. Değerlendirilen tüm örnekler içerisinde 8 tanesi güveç-çömlek formuna ait ve form dağılımında %21'lik payı oluşturmaktadır (Fig. 2). Güveç-çömlekler; geniş ağızlı, dar ve ince boyunlu olup, gövdeye doğru genişlemektedir. Oranları ve ebatları değişmekle birlikte kalker, kum ve mika katkılı gözenekli, orta sıklıkta kil yapısına sahiptir. Ağız profilleri ise hepsi birbirinden farklıdır ve bu farklılığa göre; I- Yuvarlatılmış ve Dışa Sarkık Ağız Kenarlılar (Kat. No. 19), II- Dik Ağız Kenarlılar (Kat. No. 20), II- Geniş-Düz Ağız Kenarlılar (Kat. No. 21), III- İçe Meyilli Ağız Kenarlılar (Kat. No. 22-24) ve IV- Uç Kısmı İçe Döndürülmüş Ağız Kenarlılar (Kat. No. 25-26) olmak üzere 4 forma ayrılmışlardır. Ayrılan bu dört gruptaki formlar MS 4. yüzyıl-MS 6. yüzyıl sonuna tarihlenmektedir (Fig. 3).

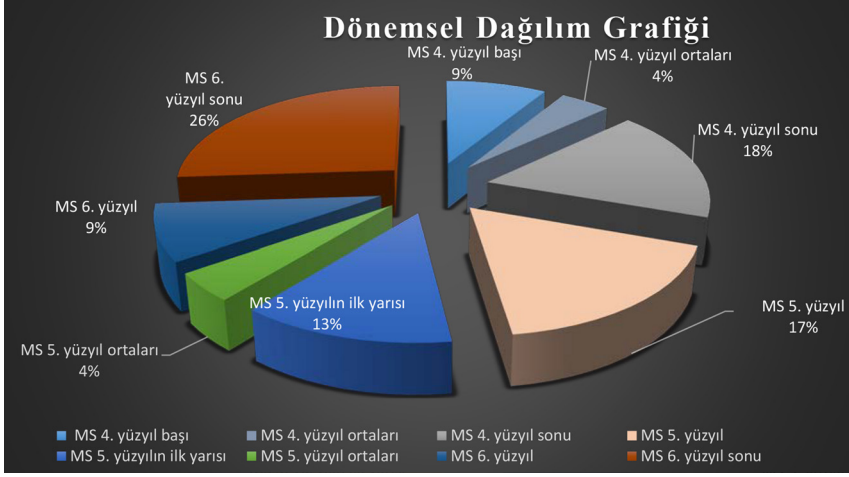

Fig. 3: Dönemsel Dağılım Grafiği.

I. Yuvarlatılmış ve Dışa Sarkık Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 19)

Knidos/yerel üretimli güveç-çömleklerden 1 örnek incelenmiştir (Fig. 1). Kat. No. 19, yuvarlatılmış ve dışa sarkık ağız kenarından gövdeye belirgin geçişli ve kaideye düz devam eden formdadır. İç yüzey gövdede ve dış yüzey dudak üzerinde yivler yer almaktadır. Benzerleri, Phokaia^[45] ve Berenic'e^[46] görülmektedir. Knidos örneğinin benzerlerinden ve bulunduğu kontekstten yola çıkarak MS 4. yüzyıla tarihlenmek uygundur.

II. Dik Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 20)

Knidos/yerel üretimli güveç-çömleklerden 1 örnek incelenmiştir (Fig. 1). Kat. No. 20'nin genel form özelliği; yuvarlatılmış-kalın dik dudak kısmı, dudaktan içe meyilli, dudak altından gövdeye genişleyen formdadırlar. İç ve dış yüzeyde yivli, kapak için oyuntu kısmı belirgin, iç ve daha çok dış yüzeyde yivler mevcuttur. Bu formun, dudak-ağız profili daha keskin hatlara sahiptir. Ephesos^[47], Kartaca^[48], Phokaia (MS 3. yüzyıl)^[49] ve Atina Agorası (MS 3. yüzyıl ortası)^[50] güveçlerine

^[45] Fırat 2011, lev. 42, 438.

^[46] Riley 1979, 235, D396, fig. 96.

^[47] Steskal - Torre 2008, 140, taf. 295, K 216; Ladstätter 2010, 272, taf. 113, A-K 885. (Ephesos örneği MS 3. yüzyıla tarihlenmiştir).

^[48] Hayes 1978, fig. 7.

^[49] Fırat 2011, lev. 41, 144.

^[50] Robinson 1959, K93.

yakın bu formlar Knidos Küçük Tiyatro örneklerinden dönem olarak farklılık göstermektedir. Knidos örneğinin benzerlerinden tarih olarak farklı olduğu için bulunduğu kontekt ve kontektsten ele geçen MS 4. yüzyıl sikkesi göz önüne alınarak tarihleme yapılmıştır. Bundan dolayı dik ağız kenarlı güveç-çömleğini MS 4. yüzyıla tarihlemek uygun olacaktır.

III. Geniş-Düz Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 21)

Knidos/yerel üretimli güveçlerden 1 örnek incelenmiştir (Fig. 1). Geniş ağız tablalı güveç, iç yüzey dudaktan gövdeye yivli geçiş. Dış yüzey ağız kenarından gövdeye belirgin geçiş ve düz devam eden formdadır. İç ve dış yüzeyde dudak altında yivler yer almaktadır. Knidos Küçük Tiyatro güveç örneği ise; Kelenderis (MS 2.-3. yüzyıl)^[51], Phokaia (MS 2.-3. yüzyıl)^[52] örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Benzer örnekler daha erkene tarihlenirken Knidos Küçük Tiyatro Caddesi güveci buluntu konteksti ve kontektsten ele geçen MS 4. yüzyıl sonlarına tarihlenen sikke göz önüne alarak tarihleme yapılmıştır. No. 21, MS 4. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.

IV. İç Meyilli Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 22-24)

Bu grupta ithal güveçlerden 3 örnek incelenmiştir (Fig. 1). Kalınlaştırılmış ağız tablalı örneklerden No. 24'te ağız kenarının gövdeye geçiş yaptığı noktadaki hafif çıkıntı kapak için oluşturulmuştur. Geç Antik Dönem içinde değerlendirilen örnekler, Knidos'un Liman Caddesi Heroonu^[53], Liman Caddesi mekan 3/oda 3^[54] güveçleri ile birebir aynı olmakla beraber Kelenderis (MS 1.-3. yüzyıl)^[55] örnekleri ile benzemektedir. No. 24'ün benzeri Ephesos'da^[56] görülmektedir. Bu grup güveçlerine benzer Kelenderis örneği daha erkene tarihlenirken kentin diğer yapılarından ele geçen güveç örneklerinden ve buluntu kontektstinden yola çıkarak MS 5. yüzyıla tarihlenmektedir.

V. Uç Kısmı İç Döndürülmüş Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 25-26)

Knidos/yerel üretimli iki örnek incelenmiştir (Fig. 1). Bu iki parça dikey yükselen, uç kısımda içeri döndürülmüş ağız kenarlı geniş kavisli gövdelidir. Kat. No. 25 ve 26 ağız kenarlarının gövdeye geçiş yaptığı noktada hafif bir çıkıntı kapak

^[51] Tekocak 2006, lev. 39, çiz. 277.

^[52] Fırat 2011, lev. 1, çiz. 23, çiz. 61.

^[53] Doksanaltı 2020, 389, nr. 23.

^[54] Sözel et al 2021, 209, no. 16-19.

^[55] Tekocak 2006, lev. 35, çiz. 211.

^[56] Steskal - Torre 2008, 167, taf. 320, K 526.

için oluşturulmuştur. Bu grup içindeki benzer güveçler Korinth^[57] ve İspanya'da^[58] görülmektedir. Geç Antik Dönem içinde değerlendirilen^[59] benzer örneklerden yola çıkarak Kat. No. 25 ve 26'yı MS 6. yüzyılın sonuna tarihlenmek mümkündür.

3. Tavalar (Fig. 5: 27-37)

Knidos Küçük Tiyatro duvarı batısında (analemma) ağız-kenar profillerine göre 3 ana form belirlenmiş, tava ağız parçalarının yanında 5 adet kulp incelenmiştir. Değerlendirilen tüm örnekler içerisinde 11 tanesi tava formuna ait ağız-gövde ve kulp parçalarından oluşmaktadır. Tavalar, form dağılımında %30'luk payı oluşturmaktadır (Fig. 2). Bunlar; I- Yuvarlatılmış Dışa Çekilmiş Ağız Kenarlılar (Kat. No. 27-28), II- Kalın Ağız Kenarlılar (Kat. No. 29-31), III-Omurgalı Ağız Kenarlılar (Kat. No. 32) incelenmiştir. Muhtemel tavalara ait olan ve birleşme özelliği göstermeyen tava kulpları (Kat. No. 33-37) ayrı olarak değerlendirilmiştir. İthal üretimli (Fig. 1), tavalar da diğer mutfak kapları gibi kalker, kum ve mika katkılı gözenekli, orta sıklıkta kil yapısına sahiptir. Knidos kızartma tavaları, Batı Anadolu kökenlidir. Knidos tavaları Beyrut^[60] ve Berenice^[61] örneklerine benzetilmektedir. Knidos Küçük Tiyatro Kızartma tavaları örnekleri benzerlerinden ve kontekstten yola çıkarak MS 4.-6. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir (Fig. 3).

I. Yuvarlatılmış Dışa Çekilmiş Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 27-28)

Bu grupta 2 örnek incelenmiştir. Dışta yuvarlatılmış düz ağız kenarlılar, geniş ağız kenarından kaideye daralan formdadır. Düz kaideli, kızartma tavası olarak bilinen ve kullanılan bu grup daha keskin, dörtgen gövde görünümüne sahiplerdir. Dış yüzeyde yivler yer almaktadır. Roma dönemi Ege kızartma tava serisi içindeki örneklerle benzerdir^[62]. Knidos Küçük Tiyatro örnekleri; Kelenderis (MS 1.-3. yüzyıl)^[63], Parion (MS 3. yüzyıl-MS 4. yüzyıl başı)^[64], Ephesos^[65], Patara^[66], Phokaia (MS 3. yüzyıl)^[67] ve (MS 4.-5. yüzyıl)^[68] tavaları ile benzerlik göstermektedir. Benzer örnekler MS 1.-4. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. Knidos Küçük Tiyatro tavaları kontekstten yola çıkarak MS 4. yüzyıl ortalarına tarihlenmektedir.

^[57] Slane – Sanders 2005, 267, 272, nr. 3-30, fig. 8.

^[58] Reynolds 2015, 198, fig. 19b.

^[59] Slane – Sanders 2005, 267, 272, nr. 3-30, fig.8; Reynolds 2015, 198, fig. 19b.

^[60] Hayes 2000, 296, şek. 31. 3.

^[61] Riley 1979, 273-74, no. 565-67, 107.

^[62] Meriç 2002, 100, K 657-659, lev. 55.

^[63] Tekocak 2006, lev. 27, çiz. 170-172

^[64] Ergürer 2018, 140-141, lev. 2, kat. no. 18.

^[65] Ladstätter 2005, 329 K 638, lev. 187.

^[66] Korkut 2007, res. 2, 2-A, no. 9.

^[67] Fırat 2011, 34, lev. 55, 234.

^[68] Fırat 2014, 35, lev. 1, Tip A1-8, 4.

II. Kalın Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 29-31)

Bu grupta 3 örnek incelenmiştir. Yuvarlatılarak kalınlaştırılmış dudaklı-kenarlı örnekler, geniş ağız kenarından kaideye daralan formdadır. Kaide kısmı tüm örneklere bakıldığında düz forma sahiptir. Dış ve iç yüzeyde yivler mevcuttur. Knidos Kap Krio^[69] ve Liman Caddesi Heroon'u^[70] örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Bu üç parça benzerlerinden ve kontekstten yola çıkarak MS 6. yüzyıla tarihlenmektedir.

III. Omurgalı Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 32)

Bu başlık altında 1 örnek incelenmiştir. Omurgalı ağız yapısına sahiptir. Kalın dudak kısmından, gövdeye doğru daralan forma sahiptir. Dış ve iç yüzeyde yivler mevcuttur. Erken Roma Dönemi Ege kıvartma tavalarının yerel örneklerine benzemektedir^[71]. Benzerleri, Knidos Kap Krio (MS 4.-5. yüzyıl)^[72] Geç Roma Evi (MS 4.-5. yüzyıl), Parion (MS 5.-7. yüzyıl)^[73], Didyma^[74], Knossos^[75], Saraçhane^[76], Phokaia^[77], Caesarea Hippodrome^[78] ve Ege menşeli (Ephesos)^[79] görülmektedir. Knidos Küçük Tiyatro batısındaki kompleks ve değerlendirilen kontekstti baz alınarak bu tavanın, MS 6. yüzyıla tarihlenmesi önerilebilir.

3.1. Tava Kulpları (Fig. 5: 33-37)

Kulp örneklerinden 5 örnek incelenmiştir. Yivli sap, kısa ve hafif bir boşluğa sahiptir. Kısa ve yivli sapın içerisine ihtiyaç duyulması anında (sıcakken elin yanmaması için) bu boşluğa uyumlu olarak ayarlanmış ahşap bir sopa yerleştirilerek taşınmaktadır. Batı Anadolu-Ege kıvartma tavaları MS 5.-6. yüzyıllarda Egéde yaygındır^[80]. Knidos Kap Krio^[81], Liman Caddesi Heroon^[82] ve Mekan 3/oda 3'te^[83]

^[69] Doksanaltı 2010, fig. 22.

^[70] Doksanaltı 2020, 389, no. 24.

^[71] Riley 1979, 254; Gassner 1997,179.

^[72] Doksanaltı 2006, 597, no. 357; Doksanaltı 2010, fig. 18.

^[73] Ergürer 2018, 144-145, lev. 4, kat. no. 37.

^[74] Wintermeyer 2004, 96, abb. 730-732.

^[75] Hayes 1983, 107-108, fig. 9, 103-106.

^[76] Hayes 1992, 91-92, fig. 30, 2/1, 4/6.

^[77] Fırat 2011, 85, lev. 51, 590.

^[78] Riley 1975, fig. 113, 682.

^[79] Gassner 1997, 180-81, no. 751-53, 59; Slane 1990, 79, no. 167, şek. 16.

^[80] Wintermeyer 1984, 246, PR I, şek. 9, 4, 7; Özyiğit 1991, 145, şek. 10. a-c, 11; Meriç 2002, 100, K 657-659, lev. 55.

^[81] Doksanaltı 2006, 661, no. 727.

^[82] Doksanaltı 2020, 389, no. 26.

^[83] Sözel et. al. 2021, 210, fig. 4, no. 20.

ele geçen tava saplaları ile aynı formdadırlar. Değerlendirilen kulplar kontekstten de yola çıkarak MS 6. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Güneybatı Anadolu'nun en uç noktasında konumlanan Knidos antik kentinde gerçekleşen arkeolojik çalışmalar sonucu elde edilen verileri sağlıklı bir şekilde tanıtmak ve duyurmak bilim dünyası için oldukça önemlidir. Kent ve bölge için aydınlatıcı olabilecek arkeolojik çalışma sonucunda elde edilen pişirme kapları adı altındaki bu güncel çalışmayı sunmak amacıyla değerlendirilmiştir. Küçük Tiyatro batısında bulunan seramikler içerisinde mutfak kaplarına ait örneklerden bu makale için toplamda 37 adet parça seçilmiştir (Fig. 4-5). Seçilen örneklerin üretimleri (Fig. 1), form grupları (Fig. 2), ve dönemsel dağılımları (Fig. 3) grafiklere aktarılarak figürler kısmında gösterilmiştir.

Küçük Tiyatro duvarı batısı (analemma) kazı bulgularına göre; MS 4. yüzyıl başı-MS 6. yüzyıl sonlarına tarihlenen pişirme kapları, seri üretim ve ticaret ürünü olan kaplar arasında da yerini alan pişirme kaplarının form ve kullanım çeşitliliği oldukça fazladır. Sayıca yoğunluğu tencereler, ardından tavalalar ve sonra da güveç-çömlekler takip etmektedir. Değerlendirilen Knidos Küçük Tiyatro pişirme kapları, kentteki diğer yapılardan ele geçen mutfak kapları ile karşılaştırma imkânı sunarken yeni yapılar içinde bir repertuar oluşturmuştur. Knidos Küçük Tiyatro batısından ele geçen materyaller Geç Antik kontekstini oluşturmakta ve bu kontesken net tarihlleme imkânı sunan kandil ve amphora parçalarının yanı sıra sikeler de ele geçmiştir. Bahsedilen buluntularla birlikte ele geçen pişirme kapları da kontekst olarak incelenmiştir. Bu pişirme kaplarına ilişkin tipolojik, kronolojik ve temel özellikleri hakkında bilgi sunulmuştur.

Pişirme kaplarının farklı merkezlerden ele geçen benzerleriyle form olarak aynı olmasına karşın bazı benzerleri ile dönemsel farklılıklar söz konusudur. Çalışma kapsamına alınan örneklerin benzerleri çoğunlukla daha erken döneme (MS 1.-4. yüzyılları arasında) tarihlendirilirken Knidos Küçük Tiyatro batısı konteksti göz önüne alınarak değerlendirildiğinde daha geç döneme (MS 4. yüzyıl başları-MS 6. yüzyıl sonu) tarihlenmesi mümkündür.

Günlük kullanıma hizmet veren pişirme kapları, Ege/Batı Anadolu kökenlidir. Bu kaplar, bol mika içeriğinden dolayı Ege mikalıları olarak isimlendirilmektedir. Knidos mikalı tencere ve tava formları tipikleşmiş örnekler arasında yerini alırken yerel atölyeler için de temel oluşturmuştur. Pişirme kaplarını kontekstlerinden yola çıkarak, tencereler dört alt formda değerlendirilip MS 4. yüzyıl başları-MS 6. yüzyıl sonuna tarihlenmiştir. Güveç-çömlekleri, beş alt formda değerlendirilip MS 4. yüzyıl-MS 6. yüzyıl sonuna tarihlenmiştir. Tavalalar ise Ege tipi kıvartma tavalalarının karakteristik formları arasında yerini alarak üç alt formda incelenmiştir. En çok

tanınan kulp formları da MS 4. yüzyıl ortaları ile MS 6. yüzyıl sonlarına tarihlenmektedir.

Knidos Küçük Tiyatro duvarı (analemma) batısında gerçekleşen kazı ve araştırmalarda ele geçen pişirme kaplarının form, dönem, kullanım amaçlarının belirlenmesinin yanında değerlendirilen kaplarla birlikte Küçük Tiyatro batısında yer alan bu yapı kompleksinde sosyal ve ekonomik yaşamın son ana kadar devam ettiğini hatta MS 7. yüzyılın ortalarına kadar yapının da kullanıldığını göstermektedir.

KATALOG^[84]

1. Tencereler (Fig. 4: 1-18)

I. Aşağı Sarkık Ağız Kenarlılar (Fig. 4: 1-2)

Kat. No. 1: AR: 16.8 cm, H: 3.7 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte, dış ve iç yüzey (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl başı.

Kat. No. 2: AR: 16.4 cm, H: 3.6 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (10 YR 3/1, very dark gray) çok koyu gri renkte; Astar: Dış yüzey (2.5 Y 5/1, gray) gri renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl başı.

II. İç Meyilli-Basamaklandırılmış Ağız Kenarlılar (Fig. 4: 3-6)

Kat. No. 3: AR: 18.8 cm, H: 3.8 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 5/3, brown) kahve renkte; Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 YR 5/3, brown) kahve renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl.

Kat. No. 4: AR: 21.2 cm, H: 3.6 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (5 YR 5/4, reddish brown) kırmızımsı kahve renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl.

Kat. No. 5: AR: 17.6 cm, H: 3.9 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 5/3, brown) kahve renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl.

Kat. No. 6: AR: 20 cm, H: 2.8 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 5/3, brown) kahve renkte; Astar: dış yüzey (7.5 YR 3/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl.

^[84] Katalogda kapların hamur renginin belirlenmesinde 2009 yılı basımı Munsell Soil Color Charts kullanılmıştır. Farklı renk tonlarının görülmesi ve dalgalanmalar dolayısıyla bazı astar renginin tespiti ise gözle yapılmıştır. Katalogda kullanılan kısaltmalar: AR: Ağız Çapı, H: Yükseklik, Uz.: Uzunluk, Gen.: Genişlik, Kat. No.: Katalog Numarası.

III. Kıvrık Ağız Kenarlılar (Fig. 4: 7-12)

Kat. No. 7: AR: 21.8 cm, H: 4.6 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 4/3, brown) kahve renkte; Astar: dış yüzey (7.5 YR 2.5/1, black) siyah renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 8: AR: 19.4 cm, H: 3.7 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 5/4, brown) kahve renkte; Astar: Dış yüzey (7.5 YR 3/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 9: AR: 21.8 cm, H: 4.6 cm; Hamur: Kum, kireç içerikli, (7.5 YR 5/3, brown) kahve renkte; Astar: Dış yüzey (7.5 YR 3/1, dark gray) renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 10: AR: 21.6 cm, H: 4.4 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (10 YR 5/2, grayish brown) renkte; Astar: Dış ve iç yüzey (10 YR 3/1, very dark gray) çok koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 11: AR: 21.6 cm, H: 5.2 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (5 YR 5/4, brown) kahve renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 4/2, dark reddish brown) koyu kırmızımsı kahve renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

Kat. No. 12: AR: 16 cm, H: 4.9 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte, dış ve iç yüzey (7.5 YR 5/6, dusky brown) uçuk kahve renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyılın ilk yarısı.

IV. İçe Eğimli, Oyuntulu Ağız Kenarlılar (Fig. 4: 13-18)

Kat. No. 13: AR: 16 cm, H: 5.1 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 6/4, light brown) açık kahve renkte; Astar: dış yüzey (7.5 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 14: AR: 16.6 cm, H: 3.6 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (5 YR 5/3, brown) kahve renkte; Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 2.5/1, black) siyah renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 15: AR: 20.4 cm, H: 4.5 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (5 YR 5/4, brown) kahve renkte; Astar: dış yüzey (7.5 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 16: AR: 17.2 cm, H: 4.6 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 6/4, light brown) açık kahve renkte; Astar: Dış yüzey (7.5 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 17: AR: 15 cm, H: 4.9 cm; Hamur: Mika, kum içerikli, (5 YR 4/1 dark gray) koyu gri renkte; Astar: Dış yüzey (5 Y 4/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 18: AR: 19 cm, H: 5.9 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 5/4, brown) kahve renkte; Astar: Dış yüzey (7.5 YR 3/1, very dark gray) çok koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

2. Güveç-Çömlekler (Fig. 5: 19-26)

I. Yuvarlatılmış ve Dışa Sarkık Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 19)

Kat. No. 19: AR: 21.8 cm, H: 4.6 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (2. YR 6/6, light red) açık kırmızımsı renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 7/4, pink) pembe renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl.

II. Dik Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 20)

Kat. No. 20: AR: 17.2 cm, H: 4.3 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 7/8, reddish yellow) renkte; Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/4, light red) renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl.

III. Geniş-Düz Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 21)

Kat. No. 21: AR: 16 cm, H: 4.8 cm; Hamur: Mika, kum içerikli, (7.5 YR 7/3, pink) pembe renkte; Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 YR 7/3, pink) pembe renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl.

IV-İçe Meyilli Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 22-24)

Kat. No. 22: AR: 28.2 cm, H: 2.4 cm; Hamur: Kum, kireç içerikli, (2.5 YR 6/6, light red) açık kırmızı renkte; Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 5/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyıl.

Kat. No. 23: AR: 18 cm, H: 9 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (2.5 YR 5/4, brown) kahve renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 4/2, dark reddish gray) koyu kırmızımsı gri renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyıl.

Kat. No. 24: AR: 23.8 cm, H: 8.2 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (2.5 YR 6/4, reddish brown) kırmızımsı kahve renkte; Astar: Dış yüzey (2.5 YR 4/1, dark reddish gray) koyu kırmızımsı gri renkte astarlı. Tarih: MS 5. yüzyıl.

V. Uç Kısmı İçe Döndürülmüş Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 25-26)

Kat. No. 25: AR: 16 cm, H: 4.9 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte; Astar: Dış ve iç yüzey (7.5 YR 5/6, dusky brown) uçuk kahve astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 26: AR: 16.8 cm, H: 3.7 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte; Astar: Dış ve iç yüzey (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

3. Tavalar (Fig. 5: 27-37)

I. Yuvarlatılmış Dışa Çekilmiş Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 27-28)

Kat. No. 27: AR: 26.4 cm, H: 3.8 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (2.5 YR 7/6, light red) açık kırmızı renkte; Astar: Dış yüzey (2.5 YR 7/4, light reddish brown) açık kırmızımsı kahve renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl ortaları.

Kat. No. 28: AR: 34.4 cm, H: 3.9 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (2.5 YR 6/8, light red) açık kırmızı; Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/8, light red) açık kırmızı renkte, iç yüzey (2.5 YR 6/6, light red) açık kırmızı renkte astarlı. Tarih: MS 4. yüzyıl ortaları.

II. Kalın Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 29-31)

Kat. No. 29: AR: 22.9 cm, H: 3.5 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (10 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte; Astar: Dış yüzey (10 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl.

Kat. No. 30: AR: 26.4 cm, H: 3.8 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 5/3, reddish brown) kırmızımsı kahve renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl.

Kat. No. 31: AR: 34.4 cm, H: 3.9 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (7.5 YR 5/4, brown) kahve renkte; Astar: Dış yüzey (10 YR 5/4, yellowish brown) sarımsı kahve renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl.

III-Omurgalı Ağız Kenarlılar (Fig. 5: 32)

Kat. No. 32: AR: 21.2 cm, H: 3.7 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (5 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 2.5/1, black) siyah renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl.

3.1. Tava Kulpları (Fig. 5: 33-37)

Kat. No. 33: Uz: 4.5 cm, Gen: 2.9 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (2.5 YR 6/6, light red) açık kırmızı renkte; Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/4, brown) kahve renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 34: Uz: 4.7 cm, Gen: 6.6 cm; Hamur: Mika, kireç, kum, taşcık içerikli, (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte. Astar: Dış yüzey (5 YR 6/4, light reddish brown) açık kırmızımsı kahve renkte, iç yüzey (5 YR 5/3, reddish brown) kırmızımsı kahve renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 35: Uz: 4.7 cm, Gen: 6.6 cm; Hamur: Mika, kireç içerikli, (5 YR 6/6, reddish yellow) kırmızımsı sarı renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 4/2, dark reddish gray) koyu kırmızımsı gri renkte, iç yüzey (5 YR 5/3, reddish brown) kırmızımsı kahve astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 36: Uz: 4.1 cm, Gen: 3.7 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (5 YR 6/4, light reddish brown) açık kırmızımsı kahve renkte; Astar: Dış yüzey (5 YR 4/1, dark gray) koyu gri renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

Kat. No. 37: AR: 2.9 cm, H: 4.5 cm; Hamur: Mika, kireç, kum içerikli, (2.5 YR 6/6, light red) açık kırmızı renkte; Astar: Dış yüzey (2.5 YR 6/4, brown) kahve renkte astarlı. Tarih: MS 6. yüzyıl sonu.

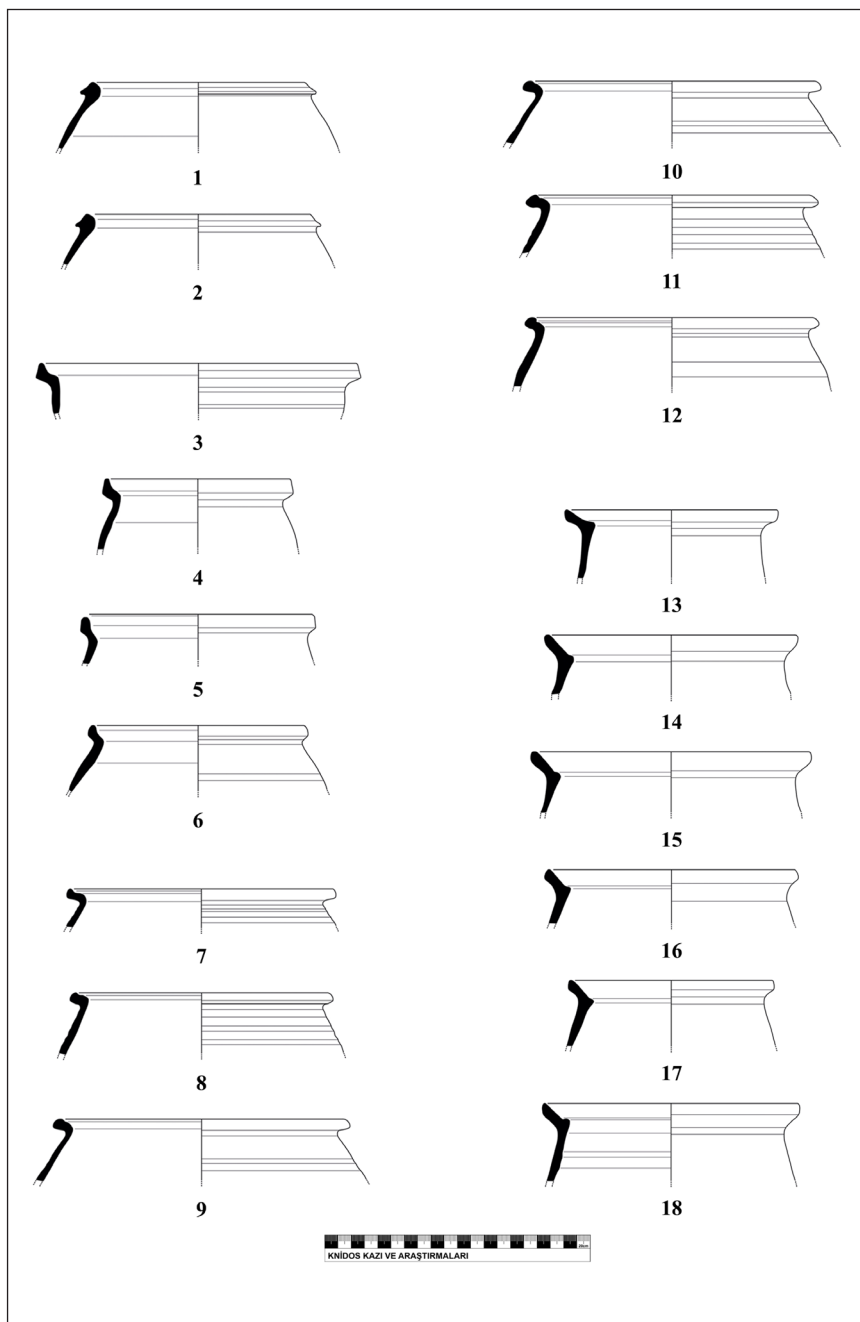

Fig. 4: Tencereler: Kat. No. 1-18.

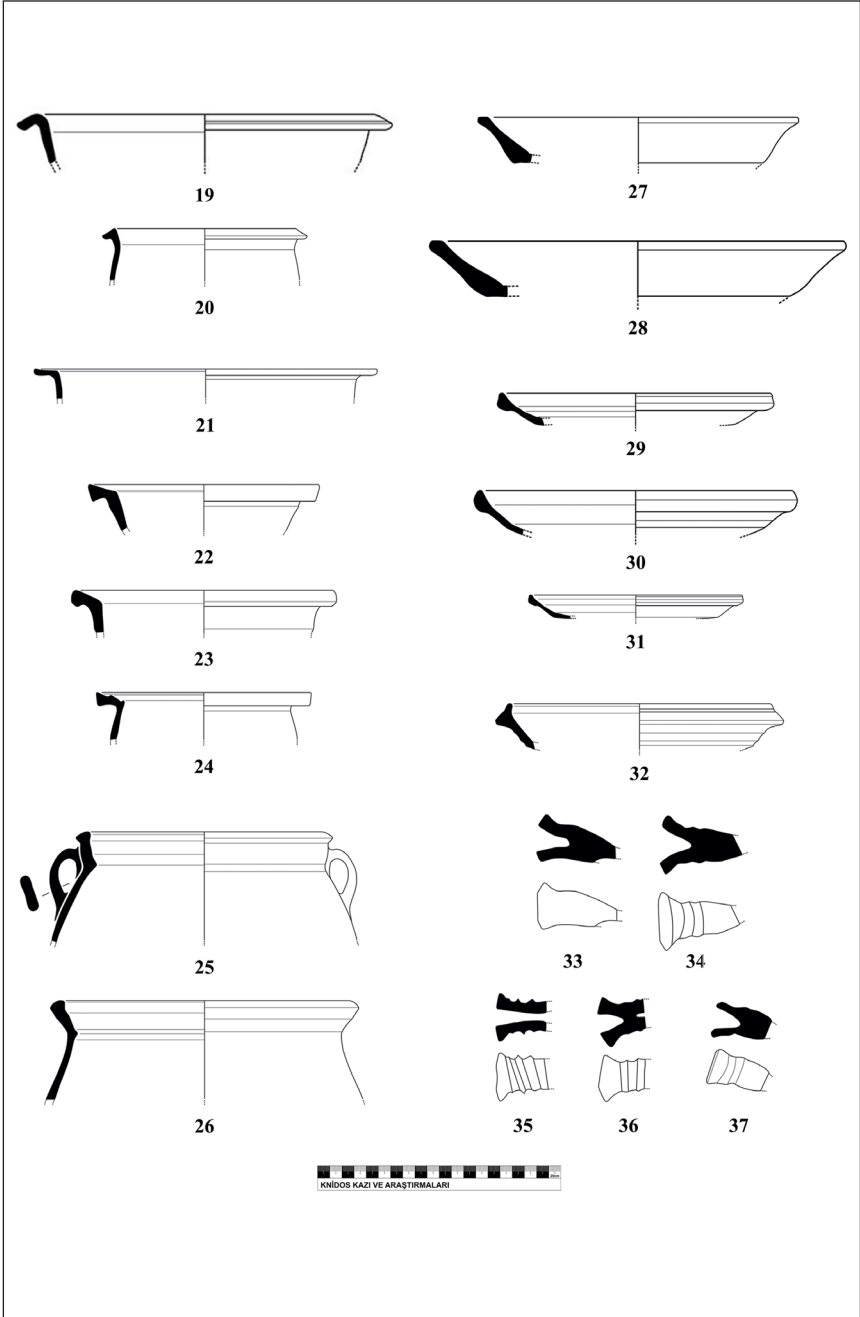

Fig. 5: Güveç-Çömlekler: Kat. No. 19-26 ve Tavalar: Kat. No. 27-37.

Teşekkür:

Bu çalışmanın gerçekleşmesindeki yardımlarından dolayı Knidos-Burgaz-Emecik Apollon Kutsal Alanı Kazı ve Araştırmaları Başkanı sayın hocam Prof. Dr. Ertekin M. DOKSANALTI'ya teşekkür ederim.

Çıkar Çatışması:

Yazar, makale kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmadığını ifade etmiştir.

Etik:

Bu makale 'Knidos Küçük Tiyatro Batı Duvarı Kazılarında Ele Geçen Seramik Buluntular' isimli 2017 yılında kabul edilmiş, yayınlanmamış yüksek lisans tezin-den üretilmiştir. Etik Kurul izni ile ilgili; bu çalışmanın yazar/yazarları ve hakem-leri, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Amyx 1958, Amyx, D., "Attic Stelai, Vases and Other Containers", *Hesperia*, No. 27, 169-310.
- Doksanaltı 2006, Doksanaltı, E.M., Knidos Kap - Krio Kazı Alanı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Doksanaltı 2010, Doksanaltı, E.M., "The Coarse Ware From A 'Late Roman House' in Knidos", *LRCW 3*, Cilt: 2, BAR International Series, 2185 (II), 760-780.
- Doksanaltı et. al. 2014, Doksanaltı, E.M. - Sevmen, D. - Karaoğlan, İ. - Erdoğan, L.U. - Özgan, C., "Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2012-2013", 36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 527-535.
- Doksanaltı - Tekocak 2014, Doksanaltı, E.M. - Tekocak, M., "Cooking Pots: Production in Knidos in The Light of Recent Excavations", *LRCW 4*, Cilt: 1, BAR International Series 2616, 281-286.
- Doksanaltı et. al. 2016, Doksanaltı, E. M. - Sevmen, D. - Karaoğlan, İ. - Özgan, C., - Aslan, E., "Knidos Kazı ve Araştırmaları: 2014" 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, 3. Cilt, 57-82.
- Doksanaltı et. al. 2018, Doksanaltı, E.M. - Karaoğlan, İ. - Tozluca, D.O., Knidos Denizlerin Buluştuğu Kent, Ankara.
- Doksanaltı 2020, Doksanaltı, E.M., "Knidos 'Liman Caddesi' Geç Antik Dönem Atölye/Dükkan ve Buluntuları" (Late Antiquity Workshop/Shop and Findings from Knidos "Harbor Street"). *OLBA XXVIII*, 377- 420.
- Doksanaltı et. al. 2021, Doksanaltı, E.M. - Tozluca, D.O. - Sözel, S., "Two Roman period vaulted tombs of the Knidos Gıyrap Position", *Anadot Studies of the Ancient World*, 15/2015, Trnava, 71-88.
- Ergürer 2018, Ergürer, H. E., "Parion Tiyatrosunda Bulunan Roma Dönemi Pişirme Kapları", *Arkeoloji ve Sanat*, 157, 131-146.
- Fırat 1999, Fırat, M., Perge Konut Alanı Seramiği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Enstitüsü, İstanbul.
- Fırat 2011, Fırat, M., Phokaia Geç Roma Dönemi Mutfak Kapları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Fırat 2014, Fırat, M., Phokaia'da Seramik Çöplüğü ve Atölye Alanlarında Bulunan Roma Dönemi Seramikleri: Tava Formu, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 10, 21-36.
- Gassner 1997, Gassner, V., *Das Südtor der Tetragonos - Agora: Keramik und Kleinfunde*, Wien.
- Harcum 1921, Harcum, C.G., "Roman Cooking Utensils in Royal Ontario Museum of Archaeology", *AJA*, 25, 37-54.
- Hayes 1977, Hayes, J.W., North African Flanged Bowls, A Problem in Fifth Century Chronology, (Eds. J. Dore - K. Greene) London.
- Hayes 1978, Hayes, J.W., "Pottery Report-1976" Excavations at Carthage 1976, Vol. IV, (ed. J.H. Humphrey), 1978, 23-98.
- Hayes 1983, Hayes, J.W., "The Villa Dionysos Excavations, Knossos", *BSA* 78, 97-169.

- Hayes 1991, Hayes, J.W., *The Hellenistic and Roman Pottery (Paphos III)*, Nicosia.
- Hayes 1992, Hayes, J.W., *Excavations at Saraçhane İstanbul II, The Pottery*, Princeton.
- Hayes 1997, Hayes, J.W., *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London.
- Hayes 2000, Hayes, J. W., "From Rome to Beirut and Beyond: Asia Minor and Eastern Mediterranean Trade Connections", *RCRF Acta* 36, 285-297.
- Hayes 2001, Hayes, J. W., "Early Christian Pottery from Knossos: The 1978- 1981 Finds from Knossos Medical Faculty Site", *BSA* 96, 431- 454.
- Karabiçak 2017, Karabiçak, S., *Knidos Küçük Tiyatro Batı Duvarı Kazılarında Ele Geçen Seramik Buluntular*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Korkut 2007, Korkut, T., "Roma Dönemi Patarası Yemek Pişirme Kapları: Tavalar", (Eds. B. Karasu - N. Ay - Z. Çobanlı - F.S. Alanyalı - R. Yamaçlı) *SERES'07 (26-28 Kasım 2007)*, 432- 449.
- Ladstätter 2005, Ladstätter, S., "Keramik, Haphaus 2 in Ephesos". *Die Wohreinheit 4. Baubefund, Ausstattung und Funde, Forschungen in Ephesos, VIII/6*, (ed. H. Thür), 230-359.
- Ladstätter 2010, Ladstätter, S., "Keramik", *Forschungen in Ephesos VIII/8* (ed. F. Krinzing), 530-588.
- Meriç 2002, Meriç, R., "Spathellenistisch-römische Keramik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatsmarkt in Ephesos", *Forschungen in Ephesos, Band 9*, 3.
- Özbütev 1994, Özbütev, G., *MS 3. yüzyıl Phokaia Kaba Mutfak Kabi Keramiği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özyiğit 1991, Özyiğit, Ö., "1989 yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XII, 1, 127-153.
- Pellegrino 2011, Pellegrino, E., "Un Dépôt de Céramique Studéputdu (Ve s. apr. J.-C.) sur le Site dela Rue de la Douane à Porquerolles /Hyères", *LRFW I*, 175-182.
- Pickersgill - Roberts 2003, Pickersgill, C. - Roberts, P., "New Light on Roman Sparta: Roman Pottery from the Sparta Theatre and Stoa", *BSA*, 98, 549-597.
- Quercia et. al. 2011, Quercia, A. - Johnston, A. - Bevan, A. - Conolly J. - Tsaravopoulos, A., "Roman Pottery from an Intensive Survey of Antikythera, Greece", *Annual of the British School at Athens*, 105, 1-81.
- Reynolds 2015, Reynolds, P., "Material Culture and the Economy in the Age of Isidore of Seville (6th. and 7th. centuries)", *Antiquité Tardive. Tome 23*, 163-210.
- Riley 1975, Riley, J.A., "The Pottery from the First Session of Excavation in the Caesarea Hippodrome", *Bulletin of The American School of Oriental Research*, 218, 25-63.
- Riley 1979, Riley, J.A., "The Coarse Pottery from Berenice, Excavations at sidi Khrebish Benghazi (Berenice)", *Suppl. To Libya Antiqua* V2, 91-467.
- Robinson 1959, Robinson, H., *Pottery of Roman Period Chronology. The Athenian Agora. Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies, Vol. V*, New Jersey.
- Sagui et. al. 1997, Sagui, L. - Ricci, M. - Diletta, R., "Nuovi Dati Ceramologici per la Storia Economicadi Roma tra VII e VIII Secolo", *La Céramique Médiévale en Méditerranée, Actesdu VIe Congrès de l'AIÉCM2 Aix en- Provence 13-18 novembre 1995*, 35-48.
- Slane 1990, Slane, K.W., *The Sanctuary of Demeter and Kore. The Roman Pottery and Lamps, Corinth 18*, 2.
- Slane - Sanders 2005, Slane, K.W., - Sanders, G.D.R., "Corinth: Late Roman Horizons", *Hesperia* 74/2, 243-297.
- Slane- Kiriati 2014, Slane, K.W., - Kiriati, E., "Kythera Al Fresco: Middle and Late Roman Cooking Pots From The Aegean Region", *LRCW 4*, 907-918.
- Sözel et. al. 2021, Sözel, S. - Seleç, K.M. - Kılıç, S.Y., "Evaluation of a Commercial Shop-Workshop (Place 3/Room 3) on the Knidos Harbor Street", *Anados Studies of the Ancient World*, 15/2015, Trnava, 205-226.
- Sparkes 1962, Sparkes, B. A., "The Greek Kitchen", *JHS LXXXII*, 120-137.
- Steskal - Torre 2008, Steskal, M. - La Torre, M., "Das Vediumgymnasium in Ephesos", *Archäologie und Baubefund, Forschungen in Ephesos, Band XIV/1*, Wien.
- Tekocak 2006, Tekocak, M., *Kelenderis Roma Çağı Seramiği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yaman 2018, Yaman, A., *Arykanda Geç Antik Dönem Mahallesi Seramikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Wintermeyer 1984, Wintermeyer, U., "Didyma, Bemerkungen zur Typologie und Chronologie der hellenistisch-kaiserzeitlichen Gebrauchskeramik", *Istanbul Mitteilungen* 34, 241-248.
- Wintermeyer 2004, Wintermeyer, U., *Die Hellenistische und Frühkaiserzeitliche Gebrauchskeramik. Auf Grundlage der Stratifizierten Fundkeramik aus dem Bereich der Heiligen Strasse, Mainz*.